T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

FATMA ALİYE, HALİDE EDİP ADIVAR VE NERMİN ABADAN UNAT'IN ESERLERİNDE ORYANTALİZMİN ETKİSİ VE KADIN

Yüksek Lisans Tezi

ESRA ÖZDEM

İstanbul, 2012

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

FATMA ALİYE, HALİDE EDİP ADIVAR VE NERMİN ABADAN UNAT'IN ESERLERİNDE ORYANTALİZMİN ETKİSİ VE KADIN

Yüksek Lisans Tezi

ESRA ÖZDEM

Danışman: Yrd Doç. Dr. FATMA ODABAŞI

İstanbul, 2012

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı DİN SOSYOLOJİSİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi ESRA ÖZDEM nın FATMA ALİYE, HALİDE EDİP ADIVAR VE NERMİN ABADAN UNAT'IN ESERLERİNDE ORYANTALİZMİN ETKİSİ VE KADIN adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 11.07.2012 tarih ve 2012-18/9 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği /~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	**İmzası**
Tez Savunma Tarihi	: 28./11./2012	
1) Tez Danışmanı :	**YRD. DOÇ.DR. FATMA ODABAŞI**	.....
2) Jüri Üyesi	: **PROF. DR. ALİ COŞKUN**	.....
3) Jüri Üyesi	: **DOÇ. DR. GÜLGÜN UYAR**	.....

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Esra Özdem
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Programı : Din Sosyolojisi
Tez Danışmanı : Yard. Doç. Dr. Fatma Odabaşı

Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans, Kasım 2012
Anahtar Kelimeler : Oryantalist, Türkçülük, İslamcılık, Batılılaşma, Kadınlar

ÖZET

FATMA ALİYE, HALİDE EDİP ADIVAR VE NERMİN ABADAN UNAT'IN ESERLERİNDE ORYANTALİZMİN ETKİSİ VE KADIN

Bu çalışma oryantalist bakış açısının düşünce dünyamız üzerindeki etkilerini, kadın konusu üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılık akımlarının Oryantalizmden etkilendiği savunulmaktadır. Bu üç akımın kadın temsilcilerinin eserlerinde, özellikle İslam ve kadın hakkındaki görüşleri üzerinden oryantalist bakış açısının izleri sürülmüştür. İslamcılığı temsilen Fatma Aliye, Türkçülüğü temsilen Halide Edip Adıvar ve Batıcılığı temsilen Nermin Abadan Unat'ın eserleri incelenmiştir ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

İlk olarak, farklı dönemlerde yaşayan yazarların aynı konu başlıklarını farklı şekillerde ele aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

İkinci olarak, Fatma Aliye oryantalist eleştiriler karşısında İslam'ı savunurken bile oryantalizmin etkisinden kurtulamamış, İslam'ın aslında Batılı değerlerle örtüştüğünü ileri sürmüştür. Halide Edib dışarıdan bir oryantalist gibi yazdığı eserlerinde toplumdaki sorunlara çözüm önerileri olarak Batı'dan ve eski Türklerden örnekler vermiştir. Nermin Abadan Unat dini temel dinamikleriyle eleştirirken, İslam'ı gericilik olarak gören anlayışıyla, oryantalist bakış açısında zirveyi temsil etmektedir.

Sonuç olarak Batılı düşünce tarzını kendi düşünce dünyamıza adapte etmeyi başaramadık. Batılılaşma süreci kendi değerlerimize karşı oryantalistleşen aydınları ortaya çıkarmıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Esra Özdem
Field : Philosophy and Religion
Programme : Sociology of Religion
Supervisor : Assistant Prof. Dr. Fatma Odabaşı

Degree Awarded and Date : Master, November 2012
Key Words : Orientalist, Turkism, Islamism, Westernization, Women

ABSTRACT

ORIENTALISM EFFECT AND WOMAN IN FATMA ALİYE, HALİDE EDİP ADIVAR AND NERMİN ABADAN UNAT'S WORKINGS

This study aims to demonstrate the impact of orientalist perspective on our intellectual world. It is argued that flows of Westernism, Turkism and Islamism are influenced by Orientalism. Impact of orientalism is traced in the works of the representatives of the three flows, in particular through ideas about Islam and women. The following conclusions were reached from the study on the works of Fatma Aliye, Halide Edip Adıvar and Nermin Abadan Unat, as representatives of Islamism, Turkism and Westernism, respectively:

First of all, the authors discussed the same topics in different ways

Second, while defending Islam, Fatma Aliye could not get over the impact of orientalism and argued that in fact Islam overlaps with Western values. Edip, like an outsider orientalist, gave examples of the West and the old Turks as solutions to the problems. Unat, criticizing the basic dynamics of the religion, represents the ultimate orientalist perspective.

As a result, we were not able to adapt the Western way of thinking to our intellectual world. Westernization process revealed intellectuals, having orientalist perspective, against their own values.

ÖNSÖZ

Yüksek lisans programına katılma hususunda beni cesaretlendiren hocam Prof. Dr. Zeki Arslantürk'e, bu çalışmayı sonuçlandırmamda değerli görüşleriyle katkıda bulunan hocam Yard. Doç. Dr. Fatma Odabaşı'ya, desteklerini esirgemeyen eşim Fethi ve ablam Fatma Aydoğan'a çok teşekkür ederim.

İstanbul, 2012 Esra Özdem

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

1. GİRİŞ……. 1

2. ORYANTALİZM

2.1 Tanım ve Tarihçe…….. 2
2.2 Oryantalist Bakış Açısı……. 5
2.2.1. Oryantalist Bakış Açısında Kadın……. 10

3. ÜÇ ANA AKIM

3.1 Batıcılar, Türkçüler ve İslamcılar……. …….. 14
3.2 Tanzimat Dönemi……. 16
3.3 II. Meşrutiyet Dönemi……..…… 24
3.4 Cumhuriyet Dönemi…….. 29

4. FATMA ALİYE

4.1 Hayatı……..... 36
4.2 Yazılarında Oryantalizm Etkisi……. 37
4.2.1. Cariyelik…… 38
4.2.2. Çok Eşlilik…… 40
4.2.3. Örtünme ve Erkeklerle Görüşme…….. 41
4.2.4. Kadının Aile ve Toplumdaki Konumu……. 43
4.2.5. Eğitim ve Çalışma Hakkı……. 45

5. HALİDE EDİP ADIVAR

5.1 Hayatı …….. 47
5.2 Eserlerinde Oryantalizm Etkisi…… 48
5.2.1. Alafranga ve Alaturka Yaşam Tarzı…… 49
5.2.2. İdeal Kadın…….. 53
5.2.3. Eğitim, Çalışma Hakkı ve Örtünme…… 55
5.2.4. Çok Eşlilik, Görücü Usulü Evlilik ve Boşanma Hakkı…….. 58
5.2.5. Din ve Laiklik…… 61
5.2.6. Türkçülük…….. 64
5.2.7. Batı Modeli…… 67
5.2.8. Oryantalist Bakış Hakkında…… 68

6. NERMİN ABADAN UNAT
6.1 Hayatı……. 72

6.2 Yazılarında Oryantalizm Etkisi…….. 74
6.2.1. Kemalizm ve Medenileşme…… 74
6.2.2. Kadın Hakları……. 75
6.2.3. Kadının Çalışması……. 78
6.2.4. Kadının Eğitimi ve Başörtüsü…… 80
6.2.5. Dindarlaşan Türkiye ve Batı……. 83

7. SONUÇ……..... 85

KAYNAKÇA……. 88

1. GİRİŞ

İslamiyet'in Doğu'da ve Batı'da hızlı bir şekilde yayılması, Hıristiyan dünyasının dikkatlerini Doğu'ya ve İslam'a çekmiş ve Doğu üzerine araştırmalar başlamıştır. İlk başta dini metinler üzerine başlayan çalışmalar gelişerek, ilmi, iktisadi, hukuki ve siyasi boyutlarıyla toplumsal hayatın bütün yönlerini kapsayan bir çerçeveye ulaşmış, zamanla da Doğu Bilimi manasında "oryantalizm" adı altında toplanmıştır. İlk dönemlerde İslam'a karşı şüphe ve güvensizlik oluşturmak adına geliştirilen iftira ve karalamalarla başlayan "oryantalist bakış" Batının güçlenmesi ile Müslümanların dinlerinden dolayı geri kaldıkları iddiasını işlemiştir.

Batıdaki ilerlemeler karşısında, Batı'yı yakalama ve medenileşme yolunda arayışa giren son dönem Osmanlı aydını üçe bölünmüştür: İslamcılar, Batıcılar ve Türkçüler. Üç akımın temsilcileri de oryantalist bakış açısının etkisinde kalmıştır. İslamcılar oryantalist eleştiriler karşısında İslam'ı savunma psikolojisi ile eserler vermiş, Batıcılar Osmanlı'nın geri kalmasının nedenini İslam'da bulmuş, Türkçüler de İslam'ın Türkleri eski dönem Türklerinden daha geri konuma getirdiğini savunmuşlardır. Üç akım arasındaki medenileşme tartışmalarının merkezinde, simgesel öneme sahip "kadının konumu" bulunmaktadır. Bu konu oryantalistlerin İslam'a getirdikleri eleştirilerin de başında yer almaktadır.

Bu çalışmada oryantalizmin bu üç akımı da etkilediği savunulmuş, Fatma Aliye, Halide Edip Adıvar ve Nermin Abadan Unat gibi önemli kadın temsilcilerinin kadın ve İslam hakkındaki görüşlerinde oryantalist bakış açısının etkileri ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde Oryantalizm başlığı altında Oryantalizmin tanımı, tarihi gelişimi ve oryantalist bakış açısı ele alınmıştır. Üçüncü bölümde üç ana akım başlığı altında Tanzimat'tan günümüze İslamcılar, Batıcılar ve Türkçüler özellikle İslam'a ve kadına bakış açıları ile ele alınmıştır. Dördüncü bölümde İslamcıları temsilen Fatma Aliye Hanım, beşinci bölümde Türkçüleri temsilen Halide Edip Adıvar, altıncı bölümde Batıcıları temsilen Nermin Abadan Unat hakkında kısa bilgi verildikten sonra eserlerinde kadın konusu ve oryantalizmin izleri ele alınmıştır. Son bölümde çalışmanın değerlendirmesi yapılmıştır.

2. ORYANTALİZM

2.1.Tanım ve Tarihçe

Edebi eserlerden gazete yazılarına, teolojik tartışmalardan bilimsel çalışmalara Batılı zihin dünyasının her noktasında izini sürebileceğimiz Oryantalizm, Doğu'yu tanıma hedefini zaman içinde genişleterek, Doğu'yu yeniden şekillendiren organize faaliyetlere dönüşmüştür. Batı'nın Doğu algısı üzerine en kapsamlı çalışma olan *Oryantalizm (1978)* adlı eserinde Edward W. Said önceleri emperyalizm ve sömürgecilik ekseninde ele alınan Doğu-Batı sorunsalının aslında daha derin ve karmaşık olduğunu iddia etmiş, Doğu imajı oluşturan Oryantalist söylemin Doğu'da Batı hegemonyası kurulmasına hizmet ettiğini savunmuştur. Said'in eseri bütün Dünya'da ses getirmiş, edebiyattan antropolojiye çeşitli sahalarda yeni tartışmalar başlatmış, Doğu-Batı etkileşimi yeniden tanımlanmıştır.

"Doğululuk, doğu bilimleri, şarkiyat" anlamlarına gelen "Oryantalizm" "doğu, şark" anlamında kullanılan "orient" kelimesinden türetilmiştir. "Oryantalist, müsteşrik" ise, "Doğu dilleri ve bilimleri uzmanı", anlamına gelip, şark topluluklarının tarihini, dinini, dilini, edebiyatını, folklorunu ve diğer bazı hususlarını araştıran bilim adamı, doğuyla ilgili yazan ya da ders veren demektir.[1]

Orta Çağ İspanyası'nda misyonerlik faaliyetinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla başlayan Arapça araştırmalar, oryantalizmin köklerini oluşturmuştur. Akademik bir çalışma alanı olarak Oryantalizmin 1312'de Viyana'da toplanan kilise şurasının "Paris, Oxford, Bologna, Avignon ve Salamanca" üniversitelerinde "Arapça, Yunanca, İbranice ve Süryanice" kürsülerinin kurulmasını kararlaştırmasıyla resmen başladığı kabul edilir.[2]

13. yüzyılda Uzak Doğu seyahatini yapıp, tecrübelerini yayınlayan Marco Polo'yu ilerleyen yıllarda siyasî ve ekonomik ilişkilerin gelişmesiyle, başkaları izlemiş Doğu'yu gezen seyyahların ve misyonerlerin sayısında artış yaşanmıştır. Avrupa'da katı

[1] Mustafa Sıbaî, **Oryantalizm ve Oryantalistler: Yararları-Zararları**, İstanbul: Beyan Yay., 1993, s.38.
[2] Edward W. Said, **Şarkiyatçılık**, 4. Baskı, (çev. Berna Ülner) İstanbul: Metis Yayınları, 2004, s.59.

Hıristiyanlık ideolojisindeki kırılmalarla birlikte bu seyahatler Müslüman Doğu hakkında daha objektif bilgilerin derlenmesine imkân tanıdı. Ancak, Müslüman Doğu'ya ilişkin önceki dönemlerde kullanılan simgelerin tamamen devre dışı bırakıldığı da düşünülmemelidir. Stefanos Yerasimos, 17. yüzyılda Doğu hakkında yayımlanan seyahatnamelerin sayısının 200'den fazla olduğunu belirtiyor. Bazıları devletin resmî emriyle yapılan bu seyahatlerin çoğu özel girişimlerdi. Buradan çıkarılacak sonuçlardan birisi, elde bulunan onca rapora rağmen yabancı ülkeleri tanımanın artık Batı'da bir devlet sorunu haline geldiğidir. Seyahatlerde gerek gidilen bölge insanlarının örf, âdet ve kurumları, gerekse de o bölgenin bitki ve hayvan toplulukları hakkında olabildiğince bilgi toplanmaktaydı. Seyyahlar, gezilerinden çeşitli gözlemler ve gezdikleri bölgelere ait metinlerle dönüyorlardı. Sonraki yüzyıllarda bunların yerini, gemiler dolusu kitaplar, heykeller, kabartmalar ve dikilitaşlar alacaktı. 18. yüzyılın sonunda Napolyon'un Mısır'ı işgal girişimi, Doğu'ya giden Batılı seyyahların notlarının değerlendirilmesi noktasında önemlidir. Mısır seferinin önemli bir özelliği, bilimin silahla, kalemin kılıçla ittifakını gösteren nadir bir sefer oluşudur. Seferden önce Mısır hakkında birçok eser okuyan Napolyon, çok sayıda oryantalisti yanında Mısır'a götürmüştü. Napolyon üzerinde en fazla "halkları fanatizmin ve zorbalığın boyunduruğundan kurtarmak, onların doğduğu topraklara bilimi ve sanatı geri getirmek ve mümkünse, diriltilen Doğu'nun zaferiyle eski Doğu'nun zaferini gölgede bırakmak gibi soylu bir hedefi bir misyon olarak Fransa'ya veren, Napolyon'u da uygarlık götürme misyonuna sahip bir kahraman olarak niteleyen" Volney'in etkili olduğu söylenebilir. 19. yüzyılda Doğuya seyahat edenler okudukları eserlerdeki güzelliklerle değil, bütün viranelerle ve perişanlıklarla karşılaşırlar. [3]

Tarihsel gelişimi itibariyle oryantalizm; klâsik, modern ve postmodern süreçlerinden geçmiştir. *Klâsik oryantalizmde,* Haçlı seferleri gibi kaba kuvvet teşebbüsleri sonuç vermeyince, Müslümanların ve İslâm dininin, Avrupa tarafından eritilmesi, yok edilmesi veya en azından kendileri için tehlike olmaktan çıkarılması için fikrî mücadele yöntemleri geliştirilmiştir. Yüzyıllarca Kur'an'ın objektif bir çevirisi

[3] Yücel Bulut, "Oryantalizm Seyyahlar ve Batının Doğu İmgesi", *Din ve Hayat Dergisi*, http://www.dinvehayatdergisi.com/seyahatyazi4.html (3.5.2012)

yapılmadığı halde, Hz. Peygamber ve Kur'ân gibi İslâm'ın en temel konularına iftira ve ithamlarda bulunulmuş, İslâm'a ve özellikle onun temeli olan Kur'ân'a karşı kuşku, şüphe ve güvensizlik oluşturmaya çalışılmıştır.

Modern oryantalizm, Batı'nın Doğu'yu karalamayı bırakıp bilimsel yol ve etkinliklerle Doğu üzerine hâkimiyet kurmayı amaçlayan uygulamalar ve kurumlar oluşturduğu bir süreçtir. Napolyon'un Mısır seferiyle (1798) başladığı kabul edilir. Bu dönemde İslâm'ın en önemli konu ve kavramları tartışmaya açılmış, İ.Goldziher'in hadis eleştirisi ve İslâm Ansiklopedisi gibi eserleri içeren görkemli bir literatür ortaya çıkmıştır. Modern oryantalizm 150 yıl boyunca İngiltere ve Fransa'nın hâkimiyetinde kalmış, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise, onların hazırladığı zemin üzerinde Doğu'ya hâkim olan ABD'nin tekeline geçmiştir.[4]

Son yıllarda gelişen *postmodern oryantalizmde* bilimsel ya da genel-geçer mantık kurallarına uygun olmayan bir zihniyetle Doğu ötekileştirilir ve düşman konumuna getirilip mücadele edilir. Medya araç olarak kullanıldığı için medyatik oryantalizm olarak da adlandırılmaktadır. Fikri bir çalışmadan ziyade mizansen ve manipülasyonlara dayanır.[5] Bu çalışmada ele aldığımız dönem itibarı ile klasik ve modern oryantalizmin etkileri üzerinde durulacaktır.

İslâm dünyasında pek bilinmeyen Oryantalizm hakkında Hıristiyan asıllı Edward W. Said'in, *Oryantalizm* (1978) adlı kitabı ortaya çıktıktan sonra birçok araştırma yapılmıştır. Said'e göre oryantalizm birbirine bağlı ve örtüşen dolayısıyla da birbirinden ayırması oldukça zor olan üç grupta (açık, gizil ve modern) ele alınabilir. "Açık oryantalizm" 18. yüzyılda tarih, filoloji, antropoloji gibi disiplinlerle pekişerek gelişmiş olan akademik disiplindir. Batının diğer kültürlere üstünlüğünü vurgulamak için bilinçli olarak Doğu ile Batı arasındaki farkları irdeleyen oryantalistler bu grubu oluşturur. "Gizil oryantalizm" oryantalist akademisyenlerin yanında Doğu hakkında beyanda bulunmuş bütün yazar ve düşünürlerin dâhil olduğu bir düşünce biçimidir. Doğu ile Batı arasındaki ontolojik ve epistemolojik farklar olduğu varsayımına dayanır.

[4] Selahattin Sönmezsoy, **Kur'ân ve Oryantalistler**, I. Baskı, Ankara: Fecr Yayınevi, 1998, s.32.

[5] Mustafa Aydın, "Oryantalizmde Yeni Dönem", *Zaman Gazetesi*, 17.07.2002, http://arsiv.zaman.com.tr/2002/07/17/yorumlar/yorum2.htm (10.07.11)

"Modern oryantalizm" Doğu'yu öğrenme ve modernleştirme adına oraya yerleşme ve kolonize etme gibi pratikleri ve kurumları içeren bir hükmetme ve yeniden yapılandırma biçimidir.[6]

Batı'nın Doğu hakkındaki her türlü bilgisi ve tecrübesi olarak oryantalizm ele alınacak olursa bu Doğu gerçeğinin sadece Batı'daki yansımasıdır. Doğu hakkında yazan herkes belli metinlere başvurmuş, böylece kendi içinde tutarlı ama gerçekliği tartışmalı bir literatür oluşmuştur. Oryantalizm genel olarak bir yapıt ve yazar alıntılama dizgesidir.[7] Buna rağmen Doğu karşısında Batı'nın son yüzyıllarda hâkim ve baskın olması neticesinde oryantalist söylem güçlü ve dayanaklı kalmıştır.

Oryantalizm Batı ile Doğu kimliklerinin karşılaştırmalı olarak kurgulandığı ve sürekli yenilendiği bir süreç olarak da tanımlanabilir. "Batı" coğrafi bir kavram olmanın ötesinde tarihsel ve söylemsel bir kurgu ya da bir düşünce tarzıdır. Batı söylemi toplumları niteleme ve onları farklı kategorilere ayırma işlevini görmektedir. Batı'yı üstün gören bir yaklaşımla toplumlar yargılanmakta, Batı'ya yakınlık ya da uzaklık derecesine göre sınıflara ayrılmaktadır. Batı modern, medeni gibi imaj ya da imajlar setini sergilerken; Batı-dışı kimlikler "Doğu" adıyla ötekileştirilip geleneksel, gerici, vahşi gibi imajlarla tanımlanmaktadır.[8] Bu yaklaşım Batı ve Doğu hakkındaki oryantalist bakış açısını oluşturmaktadır.

2.2. Oryantalist Bakış Açısı

Doğu ile ilgili Batılıların yazdığı metinler yeni bir Doğu oluşturduğu gibi, genel kabul görmüş "doğu despotizmi" gibi söylemsel doğruları da oluşturur. Doğu ile ilgili bu söylemsel gerçeklik ön yargılarla birlikte, Batının Doğuyu yanlış anlamasına yol açar. Batı her zaman bir tehdit oluşturmuş olan bu Doğu tehlikesinden kurtulmak

[6] Said, s.12.
[7] Age, s. 32.
[8] Hasan B. Kahraman, E. Fuat Keyman, "Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite", **Doğu Batı Dergisi**, yıl:1, sayı:2, (Şubat, Mart, Nisan 1998) s.78-79

için ona hükmetmek zorundadır ki oryantalizmin temellerinde bu hâkimiyet arzusu yatmaktadır.[9]

Edward Said oryantalizm derken kabaca Batılı zihnin Doğu ama özellikle İslâmî Doğu'ya ilişkin her türlü değerlendirmesinde sadece kendisini önemseyen ve ötekini itibara almayan bir bakış açısına sahip olduğuna dikkat çekmiştir. Batı sömürgeci niyetlerini haklı göstermek ve bu amacını gerçekleştirmek adına hayalî bir Doğu üretmiştir. Oryantalizm çalışmaları neticesinde ortaya çıkan ve akla gelen bütün olumsuzlukların yüklendiği Doğu imajını günlük hayattan siyasete, sosyal bilimlerden güzel sanatlara kadar hemen hemen hayatın her sahasında kullanıma sokmuştur. Aklını kullanma yeteneğinden yoksun, tarihin dışında yaşayan, geri kalmış Doğu'nun kendi başına aklı ve rasyonel düşünme yeteneği sayesinde insanlığın en ileri aşamasını temsil etmekte olan Batıyı yakalaması mümkün değildir. Özellikle 19. yüzyıldan sonra Batı'nın sömürge ve işgal gayretleri, kendinde Doğu üzerinde vesayet ve tasarruf hakkı görmesinin neticesindedir. Bu yönleriyle kültürel ve sosyal olgu haline gelen oryantalizm, saf ve masum bir bilgi disiplini olmadığından sorgulanmalıdır. [10]

Müslüman milletlerin, dinlerinin zaruri bir neticesi olarak geri kaldıklarını iddia eden Renan gibi oryantalistler, meseleyi bir din meselesi haline getirmişlerdir.[11] Britanya'nın Osmanlı büyükelçisi Stratford de Redchliffe 1856'da Malmesbury Kontu'na yolladığı mektupta Osmanlının kendine has bir modernleşme gerçekleştirmesinin imkansız olduğunu belirttikten sonra şöyle devam eder: "Avrupa bilimiyle, çalışkanlığıyla ve sermayesiyle yanı başında durmaktadır. Fakat Kur'an, harem ve dillerindeki keşmekeş hiç kuşkusuz onların Batılı anlamda ilerlemesinin önündeki önemli engellerdir." [12] Balfour ve Cromer gibi oryantalistlere göre ise Doğu

[9] Oliver Kontny, "Oryantalizm ve Ataerklilik Üzerine", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Oryantalizm-1, sayı:20, s.185.

[10] Said, s. 22.

[11] Said Halim Paşa, **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, 3. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, s. 149.

[12] Ussama Makdisi, "Osmanlı Oryantalizmi", Aytaç Yıldız (Ed.), **Oryantalizm** içinde (271-315), Ankara: Doğu Batı Yayınları,2007, s. 272

mantıksızdır, günahkârdır, çocuk ruhludur, anormaldir. Avrupalı makuldür, olgun ve normaldir.[13]

İslam'a ve İslami eserlere ön yargıyla yaklaşan oryantalist zihnin o metni tam manasıyla anlaması mümkün olmadığından Batı'da gerçekleştirilen Şarkiyat çalışmalarına Doğulu fikir adamları mesafeli yaklaşmış, Doğu ile ilgili yazılan eserleri, özellikle İslamiyet etrafında yapılan çalışmaları çoğu kere eleştirmiş, bu eserler hakkında reddiyeler yazmıştır. Reddiyelere Namık Kemal'in yazdığı *Avrupa Şarkı Bilmez* ve *Renan Müdafaanamesi* örnek gösterilebilir. Namık Kemal Batı'da bir böcekle ilgili ömür boyu araştırma yapan insanlar varken, bunca İslam alimi ve esere rağmen Hammer ve Renan gibi Oryantalistleri önyargılarından dolayı İslam hakkında "cahillikle" itham etmektedir. Namık Kemal'e göre Doğu hakkında araştırma yapan Hıristiyanlar İslam'ı hak din olarak kabul etmediklerinden, inançsız olanlar da bütün dinleri ilmin gelişmesine engel olarak gördüklerinden ele aldıkları kitaplarda itiraz edebilecekleri yerleri aramışlardır. Diğer yandan Doğu dillerini derinlemesine öğrenmenin zorluğuna, İslam'a Afrika kabilesi dini gibi küçümser bir tarzda bakış eklenince oryantalistler metinleri tam anlamadan yorum yapmışlardır.[14]

Oryantalizmin kurumsallaştığı ve akademik bir disiplin haline geldiği 19. yüzyıldan sonra da eleştiriler devam etmiştir. Adnan Adıvar "Son asırlarda (19-20. yüzyıl) teessüs eden müstemlekecilik hareketinin oryantalizmin terakkisinde dahli olduğunu kabul etmek zarurîdir" diyerek sömürgeciliğin oryantalizm üzerindeki etkisine vurgu yapar. Adıvar dışişleri ve çeşitli enstitülerde görevli insanların çalışmalarına dikkat çekerek "Müstemleke ve hariciye hizmetleri için bu müessesattan yetişenler ile, sırf akademik meslek, yani doğrudan doğruya ilim için yetişenlerin ayırt edilmesi lazımdır" diyerek şarkiyatçılık sahasında ortaya konmuş bütün eserlerin ilmî sayılamayacağı görüşünü belirtir. [15]

Edward Said'in *Oryantalizm* adlı eseri hakkında Türkiye'de değerlendirme yapanların başında, ömrünü Doğu-Batı ilişkilerinin mahiyetini anlamaya ve

[13] Said**,** s.49.
[14] Abdurrahman Küçük (hzl), **Renan Müdafaası,** İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988**,** s.89-90
[15] Adnan Adıvar, Mukaddime, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, c. I, 1940, s. I- XXI.

sorgulamaya adayan, sahasında otorite kabul edilen Cemil Meriç gelmektedir. Batı'da ortaya konmuş oryantalist çalışmaların bütünüyle reddedilemeyeceğini ve art niyetli görülemeyeceğini ifade eden Meriç, Oryantalizmin Türkiye okumalarında belirleyici bir rol oynamıştır. Meriç'e göre Said bu eseriyle Batı'nın maddî ve manevî hakimiyeti altında susan ve susmaya mahkûm edilen Doğu'nun duygularına tercüman olmuştur:

> *"Said'in kitabı dokunulmaz birer hakikat diye yutturulan hain ve sinsi yalanları bir bir deviriyor. Düşünceye çağıran bir düşünce kitabı, aydınlık, öğretici... Uyuşuk zekâları tokatlayarak uyandırmaya çalışıyor. Susan milyonların müdafaanamesi... Oryantalizm bomba kitap, yıkıyor ve aydınlatıyor. Okuyacak ve çok defa kendi kendinize kızacaksınız. Düşman hepimizin ortak düşmanı: Yalancı Avrupa ve şuursuz Ortadoğu insanı. Oryantalizm, üzerinde çok konuşulan bir kitap, daha doğrusu, konuşulması lazım gelen. Filistinli bir Arap üçüncü dünya'nın ne korkunç bir gaflet içinde bocaladığını sergiliyor; ağlarını dünya üniversitelerine ve basınına geren bütün bir uzmanlar güruhunun karşısına "sizi yalancılar" diye çıkıyor."* [16]

Edward Said'in oryantalizm düşüncesi bazı yönleriyle eleştirilere de konu olmaktadır. Batı'nın Doğu hakkındaki düşünce ve telakkilerinin konjonktürel olduğu, tarihin bütün dönemlerini kapsamadığı görüşünü savunan Şerif Mardin, Said'i "cımbızla seçtiği eserler" doğrultusunda genellemelere gitmekle eleştirir. [17] Diğer yandan Said, Batı ile ilişkiler noktasında daha çok Orta Doğu ve Hindistan üzerinde durmuş, Osmanlı tecrübesine eserinde yer vermemiştir. Said'i bu noktada genelleme yapmakla eleştiren Aslı Çırakman özellikle 16 ve 17. yüzyıllarda bazı Batılı seyyahların Osmanlı hakkında olumlu düşünceler beslediğini, 18. yüzyıldan sonra ise olumsuz düşüncelerin arttığını öne sürer. [18] Osmanlı'nın güç kaybetmesiyle Doğu bir bütün haline gelmiştir. Batı'dan Doğu'ya seyahatin sembollerinden birisi olan Orient Ekspres'in son durağı İstanbul'dur. 19. yüzyıldan sonra oluşturulmuş edebî ve siyasî metinlerde, oryantalist resim örneklerinde ortaya konulan Türk imajı ile Doğulu imajı birbirinin aynıdır ki bu imajın bugün de devam ettiğini Batı basınındaki kimi örneklere bakarak söylemek mümkündür.

---

[16] Cemil Meriç, "Bir Çıkmazda Dolaşırken", **Türk Edebiyatı**, Aralık 1982, s. 37-40.

[17] Şerif Mardin, "Oryantalizmin Hasıraltı Ettiği", **Doğu-Batı**, nr. 20, Ağustos-Ekim 2002, s. 111-115.

[18] Aslı Çırakman, "Oryantalizmin Varsayımsal Temelleri: Fikri Sabit İmgelem ve Düşünce Tarihi", **Doğu-Batı**, nr. 20, Ağustos-Ekim 2002, s. 181-197.

Batılı oryantalistleri kendine model alarak, yüzlerce yıllık bilimsel ve kültürel mirasa sırtını dönen Doğulu aydınlar da vardır ki bunların özgün bir şey söylemesi imkânsızdır, Batı'yı taklitten öteye gidemezler. Bunlara göre İslam tarihinin ilk üç-beş yüz yılı akılcı, bilimsel ve özgün olduğundan *altın çağ* olarak yüceltilirken; sonraki yüzyıllar ise skolâstik, bilimsellikten uzak ve taklitçi olduğundan her alanda çöküşün adım adım hazırlandığı bir dönem olarak görülmüş ve bu çağda üretilen bilgi ve düşüncelere karşı güven ve saygı kaybedilmiştir. Bu döneme ait dini şaheserler istifade edilmek için değil de geri kalmış, yozlaşmış, düşünceden uzak ve nakilci bir karaktere sahip olduklarını göstermek için incelenmiş; gereksiz ayrıntılarla uğraşan şerh ve haşiye üretimine dönüştüğü üzerine yazılar yazılmıştır.[19]

Son dönemde, fikir ve düşünce adına Batı'dan beslenen Müslüman dünyasının aydını Batıdaki din-bilim çatışmasını İslâm'a uyarlayarak, İslam ile bilimi birbirine zıt iki disiplin gibi takdim etmiştir. Osmanlı aydınlarına göre de medrese sistemi skolâstik bir hüviyet kazandığından İslâm düşüncesi kendisini yenileyememiş, akılcılık ve bilimsellikten uzaklaşmıştır. Hukuktan edebiyata, dinden siyasete her alanda Batı karşısında geri kalınan bu atmosferde, içtihada sarılıp İslam düşüncesini yeniden oluşturma fikri oryantalistlerin "bilimsel araştırmalarından" destek alarak güçlenmiştir.

Oryantalistler "bilimsel çalışmalarında" Said'in dediği gibi sosyal yapılar, iktisat, insan unsuru ve tarihsel dinamiklerden soyutlanmış; metinlerden keyfi seçimlerle yeni bir İslâm düşüncesini kurmaya çalışmışlardır. Yüzyıllardır İslam dünyasına yön veren kelam, fıkıh, tefsir, hadis gibi disiplinler yokmuş gibi Kitap, Sünnet ve gelenekten yapılan keyfî seçmelerle Batılı tarzda İslâm hukuku, İslâm iktisadı, İslâm anayasası, gibi inceleme alanları yeniden oluşturulmuştur.

[19] Murteza Bedir, "Şarkiyatçı Bakış Açısının Din Araştırmalarına Etkisi", *Dar'ul Hikme,* http://www.darulhikme.org.tr/?sf=yazar&haberid=49&ktg=37, (01 Temmuz 2011)

2.2.1. Oryantalist Bakış Açısında Kadın

Oryantalist metinlerde özellikle 18. yüzyıldan itibaren peçe ve selamlık gibi uygulamalara sahip, baskıcı İslam dini tarafından mağdur edilen Müslüman kadını imajı baskındır. Ancak bu imaj Batı kültüründeki değişikliklere bağlı olarak zaman içerisinde farklılaşarak bu güne gelmiştir. Ortaçağ metinlerinde İslam'ın başarısı karşısında arayışa giren Batı'da Müslüman kadını pek yer almaz. Yer bulan kadınlar da mağdur değil, kahramana zarar verebilecek gücü olan kraliçe veya soylu kadınlardır.[20] Rönesans'la birlikte şehvet düşkünü kadın ya da çaresiz bir kız imajı yaygındır. Örtü ve harem konusuna ancak örtünün Avrupalı kadınlar tarafından da kullanıldığı 17. yüzyılda rastlanır. 18. yüzyıldan itibaren haremde ezilmiş odalık ya da cariye figürleri yaygınlaşır. Bu durumun ortaya çıkmasında Avrupalıların Müslüman ülkelerde sömürgeci güçler olarak yerleşmesi etkilidir. Müslüman kadının özgürleşmesi meselesi de 19. yüzyılda yaygınlaşmıştır. Çünkü bu tarihten önce bireyin özgürlüğü ya da insan haklarıyla ilgili sözcük dağarcığı bile yeterli değildi.[21] Bu durumda Batı toplum yapısında kadının durumunun değişmesi de etkili olmuştur. Kilisenin etkisini kaybetmesinden sonra Sanayi devrimi ile birlikte çalışan kadın oranındaki artış, kadının konumunun Batı toplumunda değişmesine yol açmıştır. Yani Batı kendi değiştikçe Müslüman kadın imajını da değiştirmiştir.

Bu imajın ortaya çıkmasında art niyetli olanlar olduğu gibi Doğu'yu tanıma ve anlamada büyük katkıları olduğu da muhakkaktır. Halide E. Adıvar oryantalistlerin Şark'ı Garb'a olduğu gibi tanıtmak için büyük hizmetler verdiklerini söyler.[22] Ancak "olduğu gibi tanıtmak" ifadesi Said gibi düşünenler tarafından tartışma konusu yapılmıştır. Kimi oryantalistler, Batı'yı üstün gören düşünceden sıyrılıp objektif olmaya gayret etseler bile, Doğu'yu, Batı'nın normları ve düşünce tarzı ile değerlendirmekten kurtulamamışlardır.

---

[20] Mohja Kahf, **Batı Edebiyatında Müslüman Kadın İmajı**, (çev. Yeşim Sezdirmez), İstanbul: Küre Yayınları, 2006, s.5

[21] Age, s.6

[22] Halide Edip Adıvar, "Önsöz", Gibb Elias, **Osmanlı Şiiri Tarihi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943, V-XXI

Bu duruma en iyi örnek, Batı'daki "Doğu kadını" algısıdır. İlk defa 1707-14 yılları arası Fransızca yayınlanan "Bin Bir Gece Masalları'nda" hafifmeşrep, fettan kadın tiplemesi Batılıları ciddi biçimde etkilemiştir. Takip eden Doğu masal çevirileri ve uydurma hikâyeler Doğu kadını ve harem hakkındaki erotik imajı pekiştirmiştir. Roman, anı, makale gibi her türlü eserde Doğu kadını egzotik, ezilmiş, pasif, zayıf, Harem`de tutsak, sadece bir zevk aracı ve köle olarak tasvir edilmektedir.[23] Bu görüş o kadar etkili olmuştur ki Türklerin yazdığı kitaplarda da aynı kalıplar kullanılmıştır.

Osmanlı kadını hakkında yazılanlar ele alınacak olursa, Batılı seyyahların gözlemlerinin doğruluğuna iki sebepten şüpheyle yaklaşılmalıdır. İlk olarak Osmanlı mahremiyete son derece önem verirdi ki yabancı bir erkeğin hareme girmesi veya harem de bulunan bir kadınla görüşmesi imkânsızdı. Bundan dolayı seyyahların ilk elden bilgiler yerine başka kaynaklardan okuduklarıyla, diğer yabancılardan duyduklarıyla veya kendi tasavvurlarıyla eserler kaleme almış olmaları gerekmektedir. Diğer sebep ise yukarıda belirtildiği gibi kendi dini ve kültürel ön yargılarıdır.[24] 1835 yılında Osmanlı topraklarına gelerek on beş ay kalan ünlü İngiliz şair, tarihçi ve romancı Julia Pardoe:

> *Avrupalının zihni Doğuya dair gizemlilikle, mistisizmle, ve şaşaayla öylesine doldurulmuş, Doğu'yla ilgili inançlarını kendi içinden çıkan seyyahların hayret duygularına, ifadelerindeki mecazlara dayandırmaya o kadar alışmıştır ki, yerleşmiş çağrışımları bir yana bırakıp kandırılmaktan kurtulmak için uğraşması pek şüphelidir.*[25]

diyerek ön yargının boyutlarını özetlemektedir.

Hakkında olumsuz imaj çizilen Osmanlı kadını Batılı hemcinsleri ile karşılaştırıldığında hukuk önünde birçok noktada daha üstün konumdaydı. 1882`ye kadar bir İngiliz evli kadının mal sahibi olma, miras hakkı, kendi adına dava açma, boşanma hakkı yoktu ve boşandığında çocukları kocaya veriliyorken; Osmanlı kadınının evlilikte kontrat yapma, istediği şartları koyma, boşanma, mal sahibi olma

[23] Aslı Sancar, **Osmanlı Kadını: Efsane ve Gerçek**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010, s. 11
[24] Age, s. 10.
[25] Age, s. 13.

(izni olmadan malları kullanılamıyor), miras ve dava açma hakkı vardı ve boşanma sonunda küçük çocuklar anneye verilmekteydi.[26]

Oryantalistler Doğu'da kadının durumunu ele alırken, Batı kendi içinde kadının özgürlüğünü tartışmaktaydı. Kadının konumunu belirleyen ataerkil yapı ve dini yorumlar Doğu ve Batı'da benzer özellikler göstermekteydi. Batılı yazarlar, vaizler, filozoflar kadının erkeğe bağımlı ve alt düzeyde yaratıldığını nedenleriyle birlikte büyük zevkle ileri sürmekteydiler.[27] 18. yüzyılda kadının evlilikte, eğitimde ve siyasette eşit haklar elde etmesi gerektiği (kısaca kadının özgürleşmesi) gündeme gelmişti. Bireyin bağımsızlığını ve özerkliğini kutsal sayan liberalizmin, Amerikalıların Bağımsızlık Bildirgesi (1776) gibi klasik hak ve özgürlükler bildirgelerine esin kaynağı olmasıyla kadının özgürleşmesi bilinci artmıştır. Bununla birlikte yoğun bir kadın desteği ile gerçekleşen Fransız Devrimi sonrasında toplumda etkili kadınların öncülük ettiği feminist hareketler kadının statüsünün değişmesi adına mücadeleye başlamışlardır. Eğitim, oy, mülkiyet, velayet ve boşanma gibi hakların elde edilebilmesi ancak Batı'da büyüyen sanayi ve ticaret hacmi neticesinde kadının ekonomik olarak güçlenmesine fırsat veren 19. yüzyılın sonlarında mümkün olmuştur. Kadın yuvaya endeksli hayattan sıyrılıp, toplumun bütün katmanlarında aktif duruma gelmiştir.[28]

Liberalizm ve feminist akımlar oryantalistlerin Doğu'ya bakış açılarını da etkilemiştir. Kadınla ilgili olarak İslam'da çok eşlilik, kadını dövme, miras, şahitlik, mülkiyet ve boşanma gibi meseleler oryantalistler tarafından ele alınmıştır. İslam'ın dört kadınla evliliğe ve erkeğin kadını dövmesine izin vermesi yazılarda işlenmiş, bunun sonucunda Batı'da İslam kadını eşini diğer kadınlarla paylaşan, eşinden dayak yiyen bir karakter olarak algılanmıştır. Mirastan erkeğin iki kadının bir hisse alması, şahitlikte bir erkek ya da iki kadının yeterli olması, erkeğin kadını üç kere "boş ol" diyerek boşayabilmesi ele alınmış bunun sonucunda İslam'ın kadını ikinci sınıf insan olarak gördüğü tezi işlenmiştir.

[26] Age, s. 160-163.

[27] Bernard Caporal, **Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970),** (çev Ercan Eyüboğlu) Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1982, s. 15-16

[28] Age, s.17-21

Bu yargılamada iki husus etkili olmuştur. Birincisi, İslam'ı bütün bir sistem olarak ele almak yerine, bazı konular seçilerek Batılı normlara ve düşünce tarzına göre değerlendirmişlerdir. İkincisi, İslam'ın tarihi süreçte insanlığı bulunduğu noktadan daha ileri götürdüğü göz ardı edilmekte, İslam'da insanlığın olgunlaşması adına çizilen ruhsat dairesi ile fiiliyat arasındaki ilişki birbirine karıştırılmaktadır. Çok eşlilik meselesi ele alınacak olursa sanki İslam'dan önce tek eşlilik vardı da İslam dörde çıkarmış gibi bir hava estirilmiş, fiiliyatta çok eşli evliliği yürütmenin getirilen şartlardan dolayı çok zorlaştırıldığı, İslam coğrafyasında genelde tek eşliliğin olduğu gündeme getirilmemiştir. Osmanlı'da çok eşli evlilik çok seyrek görülmüş, iki eşli hane oranı yüzde 1-2 seviyelerinde olmuştur ki bu evliliklerin çoğu da ilk eşten çocuk sahibi olunmaması nedeniyle gerçekleşmiştir.[29]

Osmanlının son döneminde Batılılaşma (modernleşme) yönünde verilen ideolojik mücadelelerde Osmanlı aydını ve yabancı gözlemciler için sembolik anlamı büyük olduğundan kadınla ilgili diğer meseleler de sık sık gündeme getirilmiştir.[30] Aslında Oryantalistler gündeme getirebildikleri her konuyu İslam aleyhine bir eleştiri unsuru haline çevirmişlerdir. Bu eleştiriler karşısında Osmanlı aydınının karışık duygular içerisinde olduğu görülür. Özellikle yüzyıllar boyunca dünyaya hükmetmiş olmanın getirdiği, diğer uygarlıklara tepeden bakma psikolojisi en Batı yanlısında bile Batı'ya karşı İslam'ı savunma tavrını geliştirmiştir. Ancak Batı'yı yakalama noktasında yapılması gerekenler konusunda ciddi fikir ayrılıkları oluşmuştur.

[29] Sancar, s. 152-157

[30] Mustafa Çiçekler, Fatih Andı, **Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1908)**, İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve bilgi Merkezi Vakfı, 2009, s. 171

3. ÜÇ ANA AKIM

3.1. Batıcılar, Türkçüler ve İslamcılar

Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan beri Batı uygarlığı ile hep etkileşim içinde olmuştur. Yükselme devrinde Batı'dan kendini üstün gören Osmanlı, gerileme devrinde Batı'nın üstünlüğünün artması karşısında Batıyı kendine çeşitli yönleriyle model alan bir yaklaşım sergilemiştir. Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine farklılaşıp yeni boyutlar kazanan modernleşme yolunda Batı'yı ulaşılması gereken hedef olarak alan bu yaklaşım Batılılaşma olarak adlandırılabilir. Osmanlı'da Batılılaşma rüzgârı Tanzimat (1839) döneminde güçlenmiştir. Diğer yandan Batı'nın bilim ve tekniğinin alınmasını isteyip ahlakını sakıncalı bulan, geri kalmamızın sebebi olarak İslam'ı görenlerin aksine kurtuluşu İslam'ın değerlerine sarılmada ve İslam milletlerinin birliğinde gören İslamcı düşünce de karşı cephede yer aldı. Bu dönem aydınları Doğu ile Batı arasında ortak bir nokta olup olmayacağı sorusuna cevap aradı. Modernleşme adına Batı'dan neyin alınacağı ve sonucunda Osmanlı toplumunda yaratacağı etkiye ilişkin, aydınlar ikiye bölündü: *Batıcılar ve İslamcılar*.

Fransız İhtilali sonrası güçlenen milliyetçilik akımlarına karşı imparatorluğu bir arada tutmak için, Tanzimat döneminde siyasi ideoloji olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde yaşayan herkes ırk, din, dil ayrımı olmaksızın eşit kabul edilmesini esas alan Osmanlıcılık gündeme gelmiştir. II. Abdülhamit ise Batı karşısında güç dengesini sağlamak için Panislamizmi İslam coğrafyasına yaymaya çalışmıştır.[31] II. Meşrutiyet (1908) döneminde Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle Panislamizm; Balkan Savaşlarıyla (1912) Osmanlıcılık politikaları iflas etmiş, körü körüne Batıyı taklit etmeden modernleşmeyi savunan, Türk ırkının ve varlığının şuuruna vararak Osmanlı haricindeki Türkleri de birleştirmeyi amaçlayan *Türkçülük* akımı güç kazanmıştır.

Üç önemli düşünce akımı, imparatorluğu ihya etmek için ilerlemeci ve Batı merkezli reformları savunurken, bir sosyal sorun olarak kadının durumunu ele almıştır.

[31] Caporal, s.65.

Batı'daki feminist hareketlerden farklı olarak kadının cinsel bir obje olarak değil, sosyal bir varlık olarak görülmesi üç akımın ortak özelliğidir. Bununla birlikte kadına bakış açısı ideolojik yönelimleri en açık ortaya koyan konu olmuş, üç akım kadın hakları konusundaki tavırlarıyla birbirlerinden ayrılmıştır.

Batıcılara göre Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşündeki temel neden, Batı uygarlığını tam olarak benimsenememesidir. Bunlar İslami gelenekleri medeniyetin önünde bir engel olarak görmekte ve kadının bu gelenek zincirlerinden kopmasını savunmaktaydılar.

Geleceği geçmişle birlikte kurmak isteyen, Batı uygarlığının etkisini teknik, idari ve maddi yönleri ile sınırlamak isteyen İslamcılar ise Batıcıları taklitçilikle suçlayarak, toplumun ahlaki varlığını sembolize eden kadının konumunun korunmasını ve şeriata bağlılığı savunmaktaydılar. İslamcılara göre Osmanlının gerilemesinin nedeni şeriattan uzaklaşılmasıdır.

Türkçüler ise dini ulusal kültürü bastırmak ve gelişime kapalı olmakla suçlamışlardır. Ahlaki kimliği İslam dini ile sınırlamayarak, gelecekteki ideal toplumu geçmişteki Türk yaşamında aramaktaydılar. Türklerin eski dönemlerden beri kadın–erkek eşitliğine sahip bir toplum yapısına sahip olduğunu belirtmişlerdir. İslam'ın kabulü ile bozulmuş bu eşitliği tekrar canlandıracak hukuki ve toplumsal reformların yapılması gerektiğini savunmuşlardır.

Yukarıda genel bakış açılarını verdiğimiz akımlar tarihi süreçte değişik alt gruplarda temsil edilmiştir. Aslında Osmanlı aydınlarını böyle kategorilere ayırmak da zordur. Eserlerinde bahsettikleri temel sorunlar ve bunlara ait önerdikleri çözüm yolları açısından farklılık göstermektedirler.[32] Örneğin Fatma Aliye Hanım kimilerine göre ılımlı Batıcıdır, kimine göre ise ılımlı İslamcıdır. Akımlar tarihi süreçte de değişikliğe uğramıştır. Batıcılar Tanzimat'ta İslam'ın özü ile barışık iken, II. Meşrutiyet'ten sonra pozitivist düşüncenin hakim olması sonucu, dine cephe almışlardır.

[32] Age, s.72

3.2. Tanzimat Dönemi (1839)

Osmanlı Batı karşısında üstünlüğünü kaybedince Batı devletlerinde sürekli temsilcilikler açtı. Hariciye teşkilatından bu ülkeler hakkında alınan raporlar doğrultusunda askeri alan başta olmak üzere çeşitli reformlar gerçekleştirilmiştir. Tanzimat reformu Batı'nın askeri ve idari yapısını Osmanlı'ya aktarırken, günlük hayatı etkileyecek şekilde Batı kültürünü de beraberinde getirdi. Gelişen Osmanlı gazeteciliği sayesinde Batı kültürü hakkında daha fazla bilgi sahibi olan Osmanlı aydını arasında zamanla Batılılaşma hakkında ciddi görüş ayrılıkları oluştu. İslamcılar ve Türkçüler Tanzimat'ı yerli kültür süzgecinden geçirmeden Avrupa'nın kültür ve kurumlarını aynen aldığı için eleştirirken, Batıcılar eğitimde ve hukuk sisteminde Batılı ve geleneksel ikili yapı oluşturduğu için eleştirmiş, sadece Batılı sisteme geçilmesini savunmuşlardır.

Tanzimat dönemi Batıcılarını oluşturan Jön Türkler toplumsal yozlaşma ve ahlaki çöküntüyü sona erdirip, sağlıklı bir toplumsal düzeni kurmayı hedeflemişlerdi. Batılı kaynaklarda karşılaştıkları İslam'a yönelik oryantalist eleştirilere benzer eleştirilere eserlerinde yer vermişlerdir. Önce edebi yapıtlarda sonra süreli yayınlarda olmak üzere özellikle görücü usulü evlilik yapısını, çok eşliliği, toplumda cinsiyet ayrımını eleştirdiler; kadınlar için eğitim hakkını, ekonomik bağımsızlığı ve romantik aşkı savundular. Kadının cahilliğinin ailenin giderek de ulusun çöküşünün nedenlerinden biri olduğunu belirttiler.[33] Abdülhak Hâmid'in, "Bir milletin kadınları, ilerleme derecesinin ölçüsüdür" sözü, Meşrutiyet devri kadın dergilerinde bir vecize gibi yer almıştır.[34]

Namık Kemal, Ahmet Midhat, Abdülhak Hâmid, Sami Paşazâde Sezai, Fatma Aliye, Mahmud Esad Efendi ve Şemseddin Sami gibi düşünürler kimi konularda Batıcı kimi konularda İslamcı görüş belirtmiş olduğundan gruplara ayırmak zordur. Dönemin aydınlarına göre Batı toplumuna kıyasla temel geri kalmışlık alanını kadın ve aile oluşturmakta olduğundan sosyal reform alanı olarak kadın sorunu en çok gündeme

[33] Age, s.59-61

[34] Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, Ankara: T.C. Başbakanlık, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı,1991, s. 34

getirilen konu olmaktaydı. Batıda tiksindirici imaj oluşturan örtünme, çok eşlilik, cariyelik gibi uygulamaları oryantalist görüşlerin etkisiyle Müslüman toplumdaki sosyal bozukluklar olarak tanımlamaktaydılar. Ancak bu durumdan genel olarak İslam'ı değil, İslam'ı yanlış uygulayanları sorumlu tutmaktaydılar.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar etkisi devam eden Batıcılardan Abdülhak Hamit kadın meselesini ilk dönemden itibaren oyunlarında ele almıştır. Kadınların istemedikleri insanlarla veya yaşlılarla evlendirilmesi, eğitimden mahrum bırakılması ve örtünme başlıca eleştirdiği hususlar olmuştur. Hamit *Tarık ya da Endülüs'ün Fethi,* (1879) oyununda kadınların erkeklerle eşit koşullarda yaşadıkları, savaştıkları, öldükleri bir toplumu idealleştirir. Bu idealleri oyunda Emir Musa'nın kızı olan Zehra'nın ağzıyla dile getirir:

> *Zehra: Bana Arap'ta okuyup yazması yok bir kız, bir kadın gösterebilir misiniz? Her gördüğünüz ya edebten yahut gazâdan bahsediyor. En tazemiz elde kalem, edep mektebindedir, yazdığı şiirde muharebeler tasvir eder. En yaşlımız belinde kılıç, ordu merkezindedir, muharebeye hazırlanırken şiir okur. Ben İslâm kızı, İslâm hemşehri değil miyim? Ben niçin akranlarımın dûnunda kalayım. Kadın, erkek herkesin okuyup yazma bilmesi İslâmiyet mukteziyâtından değil midir? Ben niçin herkesten ma'dûd olmuyorum?*[35]

Batıcıların temsilcilerinden Şemsettin Sami kültürce aşağı bir Batının maddi uygarlığını da geliştiremeyeceğini belirtirken, kadınların eğitilmesiyle, bütün insanlığın eğitilmiş olacağını savunmuştur. İslam'ın özünün modernleşmeye engel olmadığını çok evlilik, peçe gibi uygulamaların İslam'ın gerçek buyruk ve yasalarının bilinmemesinden kaynaklandığını öne sürmüştür.[36]

Kadınlar adlı eserinde "çok eşlilik" sorununu ele alan yazara göre "evlilik yalnız doğal bir ihtiyaç ve insan neslinin sürekliliği sebebi üzerine kurulmayıp, başlıca iki kutsal esas üzerine kuruludur ki bunların biri aşk, diğeriyse aile oluşturmak arzusudur."[37] Bir erkeğin birden fazla kadını aşkla sevmesi mümkün olmadığından aile

[35] İnci Enginün, **Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Tiyatroları V: Tarık, İbn Musa, Tezer, Nazife, Abdüllahü's-Sagîr,** İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002. s.40

[36] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 12. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 374

[37] Şemseddin Sami, **Kadınlar** (Haz: İsmail Doğan), Ankara: Gündoğan Yay. 1996, s. 59

oluşturamayacağını savunur. Kadının bir başkasını sevmesine erkeğin tahammül edemeyeceği gibi, erkeğin bir başka kadını sevmesine kadın tahammül edemez. Kadının bu duruma tahammülü ancak zaafından veya elinden herhangi bir şey gelmemesinden kaynaklanmaktadır. Yazar çok eşliliği bu şekilde eleştirirken, bazı durumlarda gerekli gördüğünden dolayı, kanun yoluyla yasaklanmasını da taraftar değildir. Yazara göre evlilikten beklediğini bulamayan erkeğin gayr-ı meşru yollara sapmak yerine çok eşli yaşaması toplum için daha iyidir. Şemseddin Sami oryantalist eleştirilere cevap verme amacıyla İslamiyet'in çokeşliliğe nasıl baktığını açıklamaya çalışır. Yazara göre Yunanlılar ve Romalılar dışında birçok kavimde de mevcut olan çok eşlilik Avrupa'da birçok Hıristiyan hükümdar tarafından devam ettirilmektedir. Bunu açıktan yapamayanlar ise gizli dostlar tutup bunlardan çocuk sahibi olduğundan fiiliyatta bu durum gayr-ı meşru eşlere ve çocuklara neden olmaktadır. Yazara göre çok eşlilik fıtratın gereği olduğundan İslam çok eşliliği emretmemekle birlikte yasak getirmemiş, ancak ahlaki olarak tek eşliliği teşvik etmiştir: "Engellenemeyecek bir şeyi engelleyen kanun doğa tarafından yıkılır ve kalıcılık sağlayamaz. Hikmet üzerine kurulu olan Kuran-ı Kerim çok eşliliği engellemeyip, sefahatin ve gayr-ı meşru gizli evliliklerin önünü almak için çok eşliliğe müsaade etmektedir."[38] Yazar çok eşlilikle ilgili olarak İslam dinine yüklenen suçlamaların haksız olduğunu ifade eder: "Kuran-ı Kerim'in çok eşlilik hakkındaki emir ve uyarıları gereği gibi anlaşılıp korunsa ve müsaadeleri kötüye kullanılmasa, kadın cinsinin İslam yasalarının hükmünden memnun olup, şikâyet etmeyeceği şüphesizdir. Ancak, her işte olduğu gibi, bu hususta da suiistimaller olduğundan, o suiistimallerin önünü almak lazım gelir."[39] Yazara göre İslam dinine mensup olanların suiistimallerinden dolayı İslam'ın eleştirilmesi uygun değildir.

Yazar "örtünme" ile ilgili yazısında İslam dininin bir hükmü olan örtünme hakkındaki değerlendirmeler İslamiyet'i de ilgilendirdiğinden, kusur olarak gösterilen bazı özelliklerin İslam dinine mal edilmemesi gerektiğini ifade eder. İslamiyet'ten önce de var olan örtünmenin, dini hükümlerin dışında toplumların adet ve geleneklerine göre milletten millete farklılık gösterdiğini belirtir. Yazara göre başta yükümlülük olmayan

[38] Age, s. 65
[39] Age, s. 65

örtünmenin emredilmesinin sebebi de bazı milletlerde kadınların aşırı serbest halde giyinmeleridir: "İslam'ın ilk dönemlerinde ise kadınlar örtünme ile yükümlü olmayıp, daha sonra bazı milletlerde kadınlar lüzumundan fazla serbest bırakılmış ve son derece terbiyesiz bir hale gelmiş olduklarından, setre ve hicabla emir buyurulmuştur."[40] İslam öncesindeki İlahi dinlerde de örtünme emrinin olduğu dikkate alındığında, toplumdaki köklü değişiklikleri zamana yayma stratejisini yanlış yorumlayıp, bazı kadınların edepsizliğine bağlı olarak ilahi emrin geldiğini iddia etmek zorlama bir yorumdur. Yazar İslam'ın örtünme ile kadını esarete ittiğini savunan oryantalist eleştirilere karşı Ashab-ı Kiram'ın kadınlarının en önemli toplantı yerlerine girip, fikir beyan etmelerini ve savaşa katılmalarını örnek gösterip, İslam'ın kadınlara diğer dinlerin sağlamadığı bir hürriyet verdiğini belirtir. Ayrıca akla ve ahlaka uygun bulduğu örtünmenin kadınları sosyal hayattan uzaklaştırmadığını söyler: "Hicab ayet-i kerimesi her ne kadar kadınların evlerinde karar kılıp, Cahiliye zamanındaki hallerinden men etmiş ise de, zorunlu ihtiyaçlardan olan iş ve güçlerini görmek için dışarıya çıkıp, dünyevi işlere karışmaktan men etmemiştir. Kur'an-ı Kerim kadınlara saçlarını gerdanlarını, kollarını, baldırlarını ve bedenin diğer taraflarını göstermeyi yasaklıyor. Bu ise akıl, hikmet ve ahlaka uygun bir yasaklamadır; çünkü kadının gerdanını, kollarını, baldırlarını göstermemesi kendisi için bir esaret kaydı olamayacağı gibi, saçlarını da başörtüsüyle kapamasında hiçbir güçlük yoktur."[41] Yazar dönemin diğer aydınları gibi kadının eğitim hakkının genişletilmesini savunurken, İslamiyet'in özünde olmayıp diğer medeniyetlerden kaynaklanan örtünme ile ilgili kuralların bu hakka engel olamayacağını belirtir:

> *"Bu halde kadınların eğitimini kolaylaştırmak ve genişletmek, yasaların verdiği haklardan kaynaklanan hürriyetten kendilerini mahrum bırakmamak ve görevlerini hakkıyla yerine getirebilmeleri yolunu açmak için, bu konuda Kuran-ı Kerim'in emir ve yasaklamalarına bir şey eklememek ve eski İranlılardan ve diğer Müslüman olmayan milletlerden kalma adetlerden vazgeçmekle, kadınları yasaların sınırları içerisinde*

[40] Age, s. 69
[41] Age, s. 69

serbest bırakmak, okullarda eğitim ve öğretim görmelerini sağlamak gerekir." [42]

Şemseddin Sami "kadınların eğitimden mahrum bırakılmasını" eleştirirken eğitimin kadını bozacağı yönündeki önyargıyı bu durumdan sorumlu tutar. Bozulmak kelimesinden aile denetiminden çıkıp farklı bir yaşam biçimi benimseme anlaşılabilir. Aslında İslam dininin Müslüman kadınlara okuyup yazmayı farz kıldığını, çünkü kadınların namaz ve diğer dini işlerden istisna tutulmadıklarını ve bu işlerin de okuma yazma bilmeksizin yerine getirilemeyeceğini söyler. Kadında görülen kusur ve kabahatlerin başlıca nedeni olarak bilgi ve eğitim eksikliğini gören yazara göre toplumun merkezi olan aile açısından kadının eğitilmesi çok hayatidir. Kadın asli görevi olan ev idaresi ve çocukların eğitimi yanında başka bir sanatla da meşgul olmalıdır. Kadın terzilik, hemşirelik gibi mesleklere daha yatkın olmakla birlikte isterse her işi yapabilir. [43] Namık Kemal de Şemseddin Sami gibi medeni memleketlerde erkekler gibi eğitim alan kadının durumunu yüceltir ve kadının eğitiminin önemine değinir. "Memleket bulunur ki her nevi mekteplerinde olan hocaların nısfından ziyadesi kadınlar veya daha vazıf tabir olunmak istenilirse yirmi beş yaşına varmamış kızlardır. Cumhur reisleri, nazırlar, vükela-yı ümmet, generaller, memurlar, alimler, edipler hemen ekseriyet itibariyle zevcelerini onlardan intihap ederler" [44]

Çok eşlilik ve örtünme gibi "köleliğin" de İslam'ın bir icadı olmayıp, İslam öncesinde var olan milletlerin tümünde esirlere çok kötü muamele edildiğini belirten Şemseddin Sami, İslamiyet'in bunu yasaklayamadığını ama kölelikle mücadele ettiğini belirtir. "İslam düşüncesine göre birinci derecede sevap ve hayır olacak bir hareket varsa o da bir esir azad etmektir." [45] Oryantalistlerin Amerika'da kölelere yapılanları görmezlikten gelerek Hıristiyanlığı köleliğe engel, İslamiyet'i ise köleliği emreder göstermelerini eleştiren yazar, oryantalistler tarafından Osmanlı'da satın alınan kadınlar hizmetçi gibi kullanıldığından veya odalık yapıldığından, İslam'da kadın esareti ile köleliğin ilişkilendirildiğini belirtir.

[42] Age, s. 74
[43] Age, s. 16-18
[44] Namık Kemal, **Namık Kemal ve İbret Gazetesi,** (Haz: Mustafa Nihat Özön), İstanbul: YKY, 1997, s. 97
[45] Sami, s. 77

İslam'da "kadın erkek eşitliği" ile ilgili olarak yapılan eleştiriler erkeklerin boşama hakkı, miras paylaşımı, iki kadının şahitlik yapabilmesi, erkeğin kadın üstündeki hakimiyeti konuları etrafında gerçekleşmektedir. Şemseddin Sami oryantalist eleştiriler karşısında İslamiyet'i savunma adına İslami hükümlerin hikmetlerini açıklama gayretini sürdürmektedir. Yazar, Kur'an-ı Kerim'in her bir emir ve yasaklamasında "müslimun" ve müslimat", "müminun" ve "müminat" biçiminde hitap kullanmasını İslam dininin kadın ve erkeği eşit görmesine delil olarak gösterir. Erkeklerin eşlerini boşayabilme izni ile ilgili oryantalist eleştirilere karşı yazar, aslında boşanmayı engelleyen Hıristiyanlığa göre boşanmaya izin veren İslamiyet'in üstün olduğunu belirtir. Ancak boşanmanın uygulanma biçimi ve bu hakkın erkeğe tanınması konusuna hiçbir eleştiri getirmeyip bu hususla ilgili hükümleri benimsediğini vurgular.[46] Birçok toplumda kadınların ebeveynlerinin mirasından mahrum olduğunu belirten yazar, İslam'da kadınların mirastaki hisselerinin garanti altına alındığını, kadın geçimini taahhüt edecek bir kocaya varacağından, erkeklere daha fazla hisse ayrılmasının ise itiraz gerektirecek bir durum olmadığını belirtir. Kadın erkekten daha duygusal olduğundan bir erkeğe karşılık ancak iki kadının şahitlik yapmasını yararlı bulur ve bu durumun kadınların hukukuna asla bir halel getirmeyeceğini iddia eder. Nisa suresi 34.ayetinde ifade edilen "Erkekler kadınlar üzerine hakimdirler." hükmünün bir realite olduğunu iddia eder. "Eskiden beri her kavim ve millet içerisinde erkek kadına üstün buluna gelmiş olduğu gibi, bugün kadınlara o kadar özgürlük veren Avrupalılar bile yalnız salonlarda ve cemiyetlerde kendilerini takdim ettirip, işe gelince, daima erkekler görüş bildirir ve emir verir, kadınlar ise o görüşe tabi olarak, o emrin yerine getirilmesine girişirler."[47]

Tanzimat döneminde Oryantalizmin Osmanlı aydınını üzerinde hakimiyet kurma çabalarına karşı Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi ve Şehbenderzade bir savunma hattı oluşturmuştur. Ahmet Mithat Efendi'nin *Niza-ı İlm ü Din'*i Amerikalı bir bilim adamı W. J. Draper'in *Conflict Between Religion and Science (1874) (Bilim ve Din Arasındaki Çatışma)* başlıklı kitabına cevap olarak yazılmıştır. İslam'ın bilim

[46] Age s. 76
[47] Age, s. 80

düşüncesinin gelişmesine engel olduğu suçlamasını Ahmet Mithat Efendi reddederken matematik bilimleri ve doğa bilimlerinden çıkarılacak hakikatlerin İslam dininin sağlam temellerine destek verdiğini savunur. Namık Kemal'in *Renan Müdafaanamesi* Fransız düşünürü Ernest Renan'ın 1883'te Sorbonne Üniversitesi'nde verdiği bir konferansı konu edinir. Draper gibi İslam'ın bilime engel olduğunu, bilim adına Müslümanlarda ne varsa önceki medeniyetlerden kalma olduğunu öne süren Renan'ı Namık Kemal tarafsız olmamakla itham eder. Namık Kemal özgürlükçü olan İslam'ın bilimi teşvik ettiğini, Müslümanların ortaya koydukları bilimle Avrupa medeniyetini etkilediğini belirtir. Müslümanların İslam'dan dolayı değil, XII. yüzyıldan beri Batı'nın saldırılarıyla uğraşmaktan dolayı okuyup öğrenmeye imkân bulamamasından dolayıdır. Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi'nin *Tarih-i İslamiyet*'i Oryantalist Reinhardt Dozy'nin kitabına bir reddiyedir. Dinin gereksiz ve bilim dışı olduğunu ispata çalışan ve onun yerine biyolojik materyalizmi öneren kitaba karşı Ahmet Hilmi İslam'ın bir akıl dini olduğunu ve dinle akıl arasında bir anlaşmazlık olmadığını savunmuştur. [48]

Ahmet Midhat, oryantalist eleştirilere karşı İslam'ı savunurken yeniliklere açık bir tavır sergilemiştir. Batılı kadınla Müslüman kadınını kıyaslayan yazılar yayınlamıştır. Özgürlük uğruna hayasız bir hayat süren Batılı kadının, ailede bulamadığı huzuru daha fazla süslenerek diğer erkeklerde arama gayretini resmetmiştir. [49] Ahmet Midhat üstün olduğuna inandığı ahlak, iffet ve aile gibi Doğu değerleriyle Batı yaşamını eleştirmiştir. Yahudilik ve Hıristiyanlıkta var olan örtünmenin İslam'da devam ettiğini, bu durumun da kadının diğer erkeklerle görüşmesine ya da ev dışına çıkmasına engel oluşturmadığını belirtmiştir.[50] İslâm hukukunun Batı'ya kıyasla kadına daha fazla haklar verdiğini delilleriyle savunurken, feminizmin Osmanlı toplumundaki olumsuz etkilerini İslâmiyet'in kadına tanıdığı hakların Türk kadınına verilmemiş olmasına bağlamıştır.[51] Eserlerinde kadının eğitimli olması, hem Doğu'yu hem Batı'yı bilmesi, ahlaksız olmaması işlenmiştir. Ahlaksız kadınların yıkıcı etkisi üzerinde dururken, süslü modern

[48] Hilmi Yavuz, "Anti Oryantalist bir Soykütüğü", *Zaman Gazetesi*, 01 Haziran 2001, http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=-4905, (15.07.2012),

[49] Prof.Dr. Orhan Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi,** İstanbul: MEB yayınları, 1991, s.165

[50] Age, s.170

[51] Kurnaz, s. 35.

bir kadının illa ahlaksız olması gerekmediğini savunur. Evliliği zorlaştıran adetleri, beşik nikahı ya da tanımadan evlenme gibi uygulamaları kınarken, birbirini severek evlenenlerin oluşturduğu mutlu aileleri idealleştirmiştir. [52]

İslamcı düşüncenin temsilcilerinden Mahmud Esad Efendi manevi yönden üstün olan İslamiyet'in esasına dokunmadan Batı'nın maddi tekniğinin alınabileceğini ileri sürmüştür.[53] Döneme damgasını vuran tartışmalardan biri Mahmud Esad ile ilk entelektüel kadın yazarlardan Fatma Aliye Hanım arasında çok eşlilik konusunda yaşanmıştır. Mahmud Esad çok eşliliğin insan doğasında bulunan bir eğilimden kaynaklandığını şeriatın da bunu meşrulaştırdığını ileri sürmüştür. Fatma Aliye Kur'an'da birden fazla kadınla evliliğin Tanrı emri olarak geçmediğini savunarak, Mahmud Esad'ın çok eşlilik üzerine olan tezine karşı çıkmıştır.[54] Çok eşliliği onaylamayan yazarlar bile çok eşliliğin çeşitli sosyolojik faydaları olduğunu dile getirmişlerdir. Toplumda artan fuhuş ve savaşlarda genç erkek nüfusun kaybı gibi toplumsal nedenler yanında ilk eşin kısırlığı gibi bireysel nedenlerden dolayı çok eşliliğin uygulanabileceği savunulmuştur. Çok eşlilik üzerine tartışmalar İslamcıların modernleşmeye karşı farklı tavırlar aldıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Düzen, gelenek, toplumsal yapı ve İslam adına neleri olduğu gibi korumak neleri değiştirmek gerek, İslam yeniliğe açık mı değil mi, gibi konular farkı oluşturan noktalar olmuştur.

Tanzimat dönemi Fatma Aliye gibi kadın yazarların kendini göstermesi bakımından önemlidir. Terakki gazetesine kadınlar mektup yazıyor, imzasız ya da takma isimlerle yazıları yayınlanıyordu. Bulundukları durumdan şikayet eden yazılarda, Osmanlı kadınının Batılı kadınların durumundan haberdar olduğu anlaşılıyor. Fransa'daki kadın hakları ve İngiltere'deki *Sufrajet*[*] hareketi hakkında haberler ve yorumlar yer almaktaydı. Sufrajet hareketine Osmanlı erkekleri alaycı yaklaşırken,

[52] Nüket Esen, **Türk Romanında Aile kurumu (1870-1970)**, Ankara : TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1991, s. 16-17

[53] Berkes, s. 373

[54] Nilüfer Göle, **Modern Mahrem**, 9. Baskı, İstanbul: Metis yayınları, 2008, s. 53-54.

[*] Sufrajet (Sufragette)19. ve 20. yüzyılda özellikle İngiltere ve ABD'de kadınların oy hakkı için mücadele eden kadın hareketidir. Kendilerini demiryoluna zincirleme gibi militarist eylemlerle ses getirmişlerdir.

Osmanlı kadınları mesafeli durup militan tavırları onaylamıyordu. [55] Osmanlı kadını en büyük eleştiriyi eğitim alanında getirmekteydi. Dönemin kadın yazarları erkek yazarlar gibi çocuk yetiştiren anneler olarak kadının eğitiminin millet açısından önemini vurguladılar.

Tanzimat döneminde kadınların mevcut konumlarının sorgulandığı söylenebilir. Dönemin erkek ve kadın aydınları Batılı bir takım değerleri kabullenmek ile İslami olanı korumak ve savunmak arasında kalmıştır. Batı'dan alınacak her yeniliğin İslamiyet'in altın çağı Asr-ı Saadet'te bulunduğu düşüncesi ilk dönem Batıcılarında hâkimdir. Dönem boyunca Batılılaşma akımları İslam'da meşruluk aramaya devam etmişlerdir. Kadın konusu II. Meşrutiyet döneminde de yeni boyutlarıyla tartışılmaya devam etmiştir. Bu tarihlerde yayımlanan kadın dergileri ve açılan kadın dernekleri sayesinde kadın hareketi hız kazanmıştır.

3.3. II. Meşrutiyet Dönemi (1908)

II. Abdülhamit döneminde etkisi artan yabancı öğretmenler özellikle askeri tıbbiye ve mülkiye mekteplerinde pozitivist ve rasyonalist düşünceyi aydınlara mayalamışlardır.[56] Bu çerçevede şekillenmeye başlayan Batıcılığa göre, medeniyet ne İslam'ın ne de Hristiyanlığın eseridir, medeniyet her şeyden önce çağdaş ve evrensel hümanist değerlerin bütünüdür. Dönemin Batıcıları oryantalist görüşlerin etkisi altında İslam'ı eleştiren yazılar kaleme almışlardır. İslamcılar bu eleştirilere cevap vermeye çalışırken bir cephe de Türkçülük akımını savunanlar tarafından açılmış, daha önce çok daha özgür ve demokrat olan Türklerin İslam'dan sonra geriye gittiği iddialarıyla karşı karşıya kalmışlardır.

Gelenekçi ve dini ahlakın en radikal eleştirisini şiirlerinde dile getiren Batıcıların öncülerinden Tevfik Fikret dinci ahlakın yerine "insancı" ahlakı koymayı istemiştir. *Haluk'un Amentüsü* adlı şiirini pozitivist ve hümanist düşüncelerle kaleme almıştır:

[55] Ayşe Durakbaşa, **Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.102-103.
[56] Caporal, s.75.

bir kudret-i külliye var ulvi ve münezzeh,
kudsi ve muallâ, ona vicdanla inandım.

toprak vatanım; nev'-i beşer milletim...
insan olur ancak bunu iz'anla, inandım.

şeytan da biziz cin de, ne şeytan ne melek var;
dünyâ dönecek cennete insanla, inandım.
...
bir gün yapacak fen şu siyah toprağı altın,
her şey olacak kudret-i irfanla inandım.

Kadın haklarını insan hakları çerçevesinde tanımlayan Selahattin Asım görüşlerinde oryantalist fikirlerin etkisi altında kalmış, İslam'daki çok eşlilik, haremlik selamlık ve örtünme gibi pratikleri kadını erkekten aşağı duruma düşüren unsurlar olarak eleştirmiştir. *Türk Kadınlığının Tereddisi Yahut Karılaşmak* adlı eserinde dinsel baskılar dolayısıyla ezilen Türk kadınlarının doğal özelliklerini yitirerek yozlaştığını, bu durumun da kadınsız kalan toplumu yozlaştırdığını savunmuştur. Asım, dinsel geleneklerin toplumun medeni bir ferdi olan kadınları insan gibi değil toplum dışı bir hayvan mertebesinde "dişi" gibi görmesini "karılaşmak" olarak adlandırır. Haremlik-selamlık tarzı ayrımcılık, örtünme ve çok eşlilik gibi uygulamaların kadını bir insan ve bir anne olma gibi yüce makamlardan, erkeklerin cinsel ihtiyacını gören ve gebe kalıp doğuran bir obje durumuna düşürdüğünü savunmuştur. Asım'a göre kadının dişi sayıldığı ilkel dönemlerde uygulanabilen "maddi" örtünme, içtimai vicdanın ve bireysel ahlakın yüksek olduğu modern toplumda "manevi" örtünme sağlanabildiğinden gereksizdir. [57] Asım'ın görüşleri II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Batıcı reformistleri etkisi altına alması bakımından önemlidir. Batıcı düşünceye göre kadın özgürlüğü kadınların insanlık mertebesine erişmesiyle eşanlamlıdır ve toplumu medenileştirecek en temel unsurdur.

İmparatorluğun çöküşünü "dejenere geleneklere" bağlayan Abdullah Cevdet, sultanın bile tek eşli olduğu, kadınların rahatça sokakta gezebildiği, aşk evliliklerinin olduğu, tek yanlı boşanmanın olmadığı bir memleket tasvir etmektedir.[58] Feminizm ile

[57] Durakbaşa, s. 70-71
[58] Caporal, s.88-89.

ilgili yazısında bilim ve fen konusunda ciddi bir katkısı olmayan kadının toplumun eğitimi açısından önemini vurgular. Yazara göre vazifede eşit olanlar arasında hukukta eşitlikten bahsedilebileceğinden, hukukta kadın erkek eşitliğini savunan feminizm bizde hüsn-ü kabul bulmamalıdır. [59] Yazar kadının yeni nesilleri yetiştiren anne olarak eğitilmesini önemli bulurken, kadının bilim ve fenne katkı sağlamasını beklememektedir. Zaten toplumda kadın ve erkek farklı yönleri vardır. Vazifedeki ağırlığa göre de hukukta erkeğe fazla hak verilmelidir. Bu görüşüyle gelenekçilere benzemektedir.

Batıcılar İmparatorluğun geri kalmasında İslam'ı ve gelenekleri suçlarken, İslamcılar İmparatorluğun varlığını sürdürmesini şeriatın tam olarak uygulanmasına bağlamakta, geri kalmışlığın nedenini İslam'ın özünden uzaklaşmaya bağlamaktaydılar. Şeriat hükümlerine uyulmaması, aileyi bozan tüm kötülüklerin nedeni olarak görülmüştür. 1908 devriminin kadın davranışları üzerine yaptığı zararlı etkilerden kaygı duyan İslamcılar, kadın hakları konusundaki tüm liberalleşme girişimlerine karşı çıkmışlar, Batı'dan kültür transferine mesafeli durmuşlardır.

Sadrazam Said Halim Paşa medeniyet ile kadın özgürlüğü arasında olsa olsa negatif bağ olduğunu ileri sürmüştür. Kadınların örtünmeyi bırakması, erkeklerle bir arada olması gibi uygulamaları "içtimai bir tehlike" olarak görmektedir. Şeyhülislam Musa Kazım örtünmeyi erkek kadın arasındaki şehvete karşı ve aile saadeti için gerekli görmektedir. "Şeriatımızda emredilen şeylerden biri de Müslüman kadınların kendilerine mahrem olmayan kimselerden örtünmeleridir ki; o da saçları dahil vücutlarını ziynetten (süsten) arındırılmış bir şeyle, şehveti celp etmeyecek bir elbiseyle örtmekten ibarettir." Evde çocuk büyütmekle görevli kadının çalışmasına karşıdır. "…kadınların yaratılış gayeleri, onların sırf dünyaya çocuk getirmeleri ve o çocukları terbiye etmelerinden ibarettir." "Eve ait vazifeleri kadına, ev dışındakileri kocaya yüklemek gerekir. Bunun aksi olamaz." "Çok kadınla evlilikte, insanlığa ve medeniyete

[59] Hakan Aydın, "Kadın (1908-1909): Selanik'te Yayınlanan İlk Kadın Dergisi Üzerine Bir İnceleme", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** • sayı: 22, 2009 s. 154

aykırı bir şey yoktur." [60] İslamcılar tarafından kadının eğitilmesi savunulurken eğitimin içeriği ve çalışma hayatı ile ilgili farklı görüşler mevcuttur.[61]

Musa Kazım gibileri çok eşliliği savunurken, Mehmet Akif gibileri İslam'da çok eşliliğe izin verildiğini kabul etmekle beraber tek eşliliği savunmuştur. Kadını toplumun asli unsuru olarak gören Akif'in eserlerinde iki tip kadın öne çıkmaktadır. Biri değerlerine yabancılaşmış sosyetik kadın, diğeri yoksul ve eğitimsiz kadındır. *Köse İmam* adlı şiirinde kadını eşya gibi gören zihniyeti tenkit etmektedir. Eserlerinde boşanma hukuku gibi toplum tarafından yanlış anlaşılan İslamiyet'te kadın ve aile meselesi üzerinde durur. Diğer taraftan Batılı kadına özenmenin Müslüman Türk kadını için doğru olmayacağını belirtirken, İslamiyet'in asıl kaynaklarından uzaklaşıldığı için kadına şiddet gibi davranışların İslamiyet'e dayandırıldığını savunmaktadır. Akif'e göre kadın estetik bir obje değildir, özellikle toplumu yetiştiren anne olarak yükseltilmesi gereken erdemli, merhametli ve sorumluluk sahibi bir ferttir. [62]

Batıcı Asım ile İslamcı Akif'in kadını estetik bir obje ve cinsel bir meta olarak görenleri eleştirmeleri toplumdaki yozlaşmanın göstergesidir. Ancak Asım bu durumdan İslam'ı suçlarken Akif İslam'ın özünden uzaklaşılmasından kaynaklandığını belirtmesi manidardır. Batıcılık ve İslamcılık akımları arasındaki çatışmanın yaşandığı bu dönemde Türkçülük akımı Batı medeniyeti ile ulusal kültürel gelenekler arasında bir bağ kurmaya çalışmıştır. Bu düşünce akımının en önemli temsilcisi Ziya Gökalp'in "Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Garp medeniyetindenim" şeklinde özetlenebilecek düşüncesine göre Türklükle İslâmiyet, biri milliyet, diğeri milletler arasılık mahiyetinde olduğu için, aralarında asla çatışma yoktur. Çağdaşlaşmak demek, Avrupalılar gibi gemiler, lokomotifler, uçaklar, otomobiller yapıp kullanabilmek, yani ilim ve amelî aletlerle fenlerin aktarılması demektir.[63] Türkleşmek ülküsü ile İslamlaşmak ülküsü arasında bir çatışma olmadığı gibi, bu ikisiyle muasırlaşmak arasında da bir çekişme mevcut değildir. Bu üç gaye bir ihtiyacın üç ayrı noktadan

[60] Musa Kazım, Sırat-ı Müstakim, sayı 1, 2, 3; yıl 1908; Aktaran İ. Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, 4.baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 2011, s.109-116

[61] Kurnaz, s. 66.

[62] "Mehmet Akif'in Kadına Bakışı Diyanet İlmi Dergi'de", http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1226064 08.01.2012 (01.10.2012)

[63] Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak**, Ankara: Kültür Bakanlığı yayını, 1976, s:11

görülmüş safhalarıdır, bunu anlayarak çağdaş bir İslâm Türklüğü meydana getirilmelidir.[64] Gökalp hem taklitçi Batıcılığı hem tutucu İslamcılığı eleştirerek, bunlara karşılık ulusal kültür fikrini ortaya atmıştır. Amaç her şeyden önce Türk kültürünü İslam'ın zararlı yönlerinden, Arap ve İran kültürünün olumsuz etkilerinden arındırarak yeniden tanımlamaktır. Türkçülük cereyanı demokrasi ve feminizmi içermekte; millet, vatan, meslek ve aile mefkûreleriyle beraber Türk ahlakını oluşturmaktadır.[65]

Gökalp'e göre yozlaşmış İslam eski Türk adetlerini ve eşitlikçi aile ocağını haremlik- selamlık gibi uygulamalarla geriye itmiştir. Eski Türklerde hukukça kadın ve erkek eşitti, kadınla erkeğin beraber toplumda yer alması şarttı. Üstelik kadınlar tesettüre yönelik hiçbir zorunluluk içinde değildiler. Tek eşlilik esastı, kadın tamamıyla hür ve serbestti. Bu geçmiş, bugün Türk kadınının uygarlığa intibakını kolaylaştıracağı gibi, Batı kadınının ve aile kurumunun taklit edilmesi sonucunu da ortadan kaldıracaktır.[66] Nitekim Gökalp, Batıcıları asri aileye sahip olacağız derken milli aileyi tahrip etmekle; İslamcıları da manevi aile korunacak diye asri aile ve kadınlık telakkilerine cephe almakla suçlamaktadır.[67]

Batılı kadınla İslam kadını arasındaki en belirgin fark, İslam'da kadın mahremiyetini korumanın esas olmasıdır. Toplumsal ve fiziksel olarak kadını "görünmez" kılmaya yönelik yasalar da bu durumu göstermektedir.[68] Her konuda Avrupa'ya benzemeyi savunan Batıcılar "asrileşmenin" önünde bir engel olarak gördükleri kadının örtünmesine iyi bir eğitimden sonra gerek kalmayacağını iddia ediyor; Türk-İslâm ve Avrupa sentezi yapmaya çalışan Türkçüler sadece çarşaf ve peçenin kaldırılmasını yeterli buluyor; İslamcılar ise kadının örtünmesini "yozlaşmanın" önünde bir set olarak görüyorlardı. Türkçülere göre kadın, Müslüman bir Türk kadını olarak kalmak şartıyla Avrupa'daki gibi sosyal hayata katılmalıydı.

[64] Age, s:12
[65] Kurnaz, s. 70.
[66] Age, s. 70.
[67] Age, s. 72.
[68] Göle, s. 55.

İslamcılar ise, ailenin yozlaşacağı endişesiyle, kadının evden çıkarak çalışma hayatına atılmasına karşı çıkıyorlardı. [69]

Tanzimat'la birlikte kadınların eğitilmesi, açılması, dışarıya çıkması, dans etmesi, fotoğraf çektirmesi, vb. konular Batı toplumsal yaşam biçimini ve mahrem olarak tanımlanan kadın yaşam alanlarının giderek toplumsallık ve görünürlük kazanmasını sembolize etmiştir.[70] Toplumsal doku yaralanırken, Batı kaynaklı serbestlik ve eşitlik ilkeleri karşısında çözülmeye başlayan mahremiyet ve hiyerarşi üzerine kurulu İslami düzen Cumhuriyet dönemindeki devrimlerle son bulmuştur.

3.4. Cumhuriyet Dönemi (1923)

Türk modernleşmesi siyasal bir sömürge olmadan, imparatorluk mirasından ulus-devlet sistemine geçmesine rağmen, Batı'nın üstünlüğünü baştan kabul etmiştir. Devlet seçkinleri toplumu toptan çağdaşlaştırmak için yukarıdan aşağıya empoze edilen kendine has kültürel bir kod uygulamışlardır. Tanzimat'tan günümüze Türk modernleşmesinde oryantalizm Derrida'nın[*] deyimiyle "kurucu dışarısı" işlevini görmüş toplumun şekillen(diril)mesinde "içsel" bir öge olmuştur. [71] Kemalist kadroların kullanılan alfabeden, eğitim sistemine, devlet idaresinden gündelik yaşama kadar her alanda yaptığı devrimlerle, Batılılaşma hedefinde hızla ilerlenmiş, bu süreçte hep ulaşılması gereken Batı ile toplumun hali karşılaştırılmıştır.

Kemalizm devletin yapısını değiştirerek İslami bir imparatorluktan laik bir ulus-devlete geçerken, Tanzimat'tan beri gündelik aile yaşamına nüfuz etmede en etkili ve bilinçli medeniyet değişim projesi olmuştur. Doğu-Batı meselesine çözüm olarak yeni bir millet, yeni bir medeniyet ve yeni bir gelecek tasarlanmış, medenileşmede Batı kültürüne o dönemde damgasını vuran Fransa model alınmıştır. Kısa zamanda eskiden alafranga olarak görülen tarz alaturkaya galip gelmiş günlük hayatın bir parçası olmuş,

[69] Kurnaz, s. 77.
[70] Göle, s. 56.
[*] Jacques Derrida (1930-2004) Fransız filozof *yapısökümcülük* adlı eleştirel düşünce sisteminin sahibidir.
[71] Kahraman, Keyman, s.78

kentten köylere kadar yayılmıştır.[72] Medeniyet kavramı "medeni" ile "gayri medeni" olanın ayrımını beraberinde getirmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında alaturka alışkanlıklar iptidai, gerici tasnifine girmekte; toplumsal statü –ayrıcalık- sahibi olmak için ise medeni yaşam tarzına ayak uydurmak gerekmekteydi.[73]

Kemalizm'i hazırlayan Türkçü akım "ulusal kimlik ve terbiyesi" ile asrilik ve İslamcılık arasında bir çözüm oluşturmuştur. Seçkin kozmopolit Osmanlı Batıcılığının karşısında halkçılık ve milliyetçilik temaları işlenmiştir.[74] Gökalp, ahlakçı bir yaklaşımla aile birimini yücelterek, aileyi yeni ulusal idealler dairesine almaktadır. Böylelikle özel alandaki aile kamusallaşmakta, aile ile birlikte kadın da gün ışığına çıkarılmış olmaktadır. Kadın cinsiyet yüklü kimliğinden sıyrılarak "milleti" için "halkının" yanında erkeğinin "yoldaşı" olarak "faydalı insan" mertebesine eriştirilmiştir. Yeni kadın imgesini hem yazdıklarıyla, hem kendi yaşamıyla en güçlü biçimde ortaya çıkaran Halide Edip Adıvar'dır.[75] "Anadolu kadını" kavramı ile Batı'ya yönelmiş milli bilinci temsil eden kadın idealize edilmiştir. Milli mücadelede görev alan Anadolu kadını Cumhuriyet reformlarını yozlaşmaktan, reformlar da onu İslam dininin taassubundan kurtaracaktır. [76]

Atatürk kadınların toplumsal hayata katılmaları adına onları her alanda cesaretlendirmiştir. Batıda kadınlar haklarını erkeklerle çatışarak elde etmişken, Cumhuriyet ideallerine uygun örnek kızları yetiştiren Kemalist babalar kadının toplumsal hayatta daha fazla yer alması için mücadele etmişlerdir. Nitekim Türk kadınına seçilme hakkı Fransız kadınlarından daha önce tanınmıştır.[77] Kadının toplumsal görünürlüğü ön plana çıkarken ev içindeki roller, karı koca arasındaki iş bölümü değişmeden kalmış, evde arkadaş, toplumda yoldaş fikri işlenmiştir.

Kemalizm'de kadınların kamusal alana çıkışları, görünürlük kazanmaları, kendiliğinden oluşmamış, İslam'ın düzenlediği toplumsal yaşam alanı devlet iradesi ile

[72] Age, s. 82-83
[73] Göle, s. 92
[74] Age, s. 80
[75] Age, s. 80-81
[76] Age, s. 91
[77] Age, s. 107

Batılı değerlerin etkisi altına girmiştir.[78] Dönemin laik aydınlarına göre Cumhuriyet ile kadını esir eden İslami düzen son bulmuştur. Evlilikte çok karılılık, tesettür, erkeğin kadını dövebilme ve "boş ol" deme hakkı gibi konulara atıf yapılarak İslam'ın kadını yüceltir gibi gösterip köleleştirdiği, kadının zayıf hali ile birey olarak dahi var olmadığı tezleri işlenmiştir. Cumhuriyetle birlikte kadınların okuyarak meslek sahibi olmaları, siyasi haklar, peçe ve çarşaftan sıyrılmaları, medeni kanun gibi uygulamalarla Batıcı medeniyet projesi pekiştirilmiştir. Şeriat yerine laik hukuk düzenine geçilmiş, kadın ve erkek arasındaki eşitlik ilkesi netlik kazanmıştır. [79]

An English Woman in Angora (Ankara'da Bir İngiliz Kadını) (1923) adlı eserinde anılarını yazan G. Ellison gelişmeleri Batılı gözüyle değerlendirirken, bir çırpıda kadınlara özgürlük veren ve sosyal hayattaki konumlarını güvence altına alan Kemal Paşa'ya hayranlığını dile getirmektedir. İngiltere'deki feminist hareketin güvencesiz durumuna karşılık, Türk devriminin kadınlara güvenli bir özgürleşme sağladığı görüşündedir. İngiltere'de liberal hükümete karşı kadınların çok çetin mücadelelerle elde ettiği özgürlüklerin, kendileri talep etmeden Türk kadınına baştaki yöneticilerin sağlamasını takdir etmektedir. [80]

Batılılaşma rüzgârıyla devrimler gerçekleştirilirken, harf inkılabı yapılmış, Halifelik kaldırılmış, tekke ve zaviyeler kapatılmış, İslamcı muhalefet sindirilmiştir. Birçoğu Takrir-i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri ile idam edilmiş, bir kısmı yurt dışına çıkmış, kimi gözetim altında tutulmuştur. [81] 1945 yılında Millet Partisi(MP) İslamcıları bünyesinde toplasa da çok partili sisteme geçilen 1950'ye kadar dini faaliyetler yer altında tarikat ve cemaat liderleri yönetiminde devam etmiştir. 1950'de seçimleri kazanan Demokrat Parti(DP) ezanın tekrar Arapça okunması ve dini yayınların serbest bırakılması gibi adımlar atmıştır. 1960, 1971 ve 1980 darbeleri ile ordu fiilen yönetime el koyarken, 1997 yılında 28 Şubat olarak bilinen post modern darbe yaşanmıştır. Cumhuriyetin kurucu güçleri hep iç düşman olarak görülen irtica ile mücadele etmiş, ancak İslam toplum hafızasından atılamamıştır. Siyasal İslam

[78] Age, s. 100
[79] Age, s. 102
[80] Durakbaşa, s. 212-213
[81] Halide E. Adıvar, **Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri**, İstanbul: Can Yayınları, 2009, s. 204

Necmettin Erbakan liderliğinde 1970 yılında kurulan Milli Nizam Partisi ile devam etmiş, bu gelenek ilerleyen yıllarda genelde mahkeme kararıyla kapatılmalarından dolayı isim değiştirerek Milli Selamet Partisi (MSP), Refah Partisi(RP), Fazilet Partisi(FP) adları ile devam etmiştir. Bu gelenekten gelen Tayyip Erdoğan liderliğinde kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 2002 seçimlerinde tek başına hükümet kuracak oyu toplamıştır. Diğer yandan Risale-i Nur Külliyatı müellifi Said Nursi etrafında toplananlar Nur Cemaati olarak toplumda etkili olmaya başlamıştır. İskender Paşa, Menzil, Süleymancı, İsmail Ağa gibi cemaatler içinde, Nur hareketinden beslenen Fethullah Gülen önderliğindeki cemaat basın, eğitim, finans, turizm gibi alanlarda kurumsallaşarak etkinliğini arttırmış ve dünyaya açılmıştır.

Cumhuriyet döneminde kadınların eğitimi ve çalışma hayatına katılması büyük oranda serbest olduğundan ve çok eşlilik toplumda çok yaygın olmadığından, tartışma konusu olmaktan çıkmıştır. Ancak kamusal alanda yasaklanan örtünme konusu tartışma alanı olarak güncelliğini korumaktadır. Gelenekçilerden Said Nursi İslami prensiplerin hikmetlerini açıkladığı Risale-i Nur Külliyatının bu asra yönelik Kur'an tefsiri olduğu iddiasındadır. Tesettürün hikmetlerini ele aldığı 24. Lema adlı risalede ilk olarak tesettürün kadınlar için fitri olduğunu söyler. Said'e göre on kadından altı-yedisi ya ihtiyar ya çirkindir, ihtiyarlıklarını ve çirkinliklerini herkese göstermek istemezler, veyahut kıskançtırlar kendilerinden daha güzel olanın yanında çirkin düşmemek için örtünmek isterler. Ayrıca insan sevmediği, hoşlanmadığı insanların bakışlarından rahatsız olduğundan açık giyinen bir kadın iki-üç erkeğin kendisine bakmasından hoşlansa bile diğerlerinden rahatsız olur. Örtü kadını erkeğin iştahını açmaktan ve tacize uğramaktan korur. İkinci olarak kadın-erkek birlikteliği bu dünya ile birlikte ahiret hayatını da kapsadığından, kadın kocasından başkasıyla güzelliğini paylaşmak istemeyeceği gibi, erkek de ahirette genç olarak beraber yaşayacağı karısına dünyada yaşlı halinde bile muhabbet duyar. Üçüncü olarak tesettürsüzlük karı-koca arasındaki güveni kırar, sevgiyi azaltır. Yaratılış gereği mahremine şehvet beslemeyen insan, mahremiyeti hatırlatan yüz gözükmese kız kardeşinin açık bacağına karşı bile şehvet duyabilir. Toplumda açıklığın yaygınlaşması erkeklerde hayvani hislerin uyanmasıyla sonuçlanır ki bu durum insanlık için kötü bir düşüştür. Dördüncü olarak herkesin isteği

olan neslin çoğalması açıklık neticesi azalan evliliklerle tehlikeye girer. Çünkü en serseri bile hayat arkadaşının namuslu olmasını ister. Açıklık, kadının en temel hasleti olan güven ve sadakate zarar verir. Bu hususta Said iklimin insan üzerindeki etkisine de değinir. Açık saçıklık Avrupa'nın soğuk yerlerinde şehveti tahrik etmek için o kadar etkili olmazken, İslam âleminin yaşadığı Asya'nın sıcak yerlerinde şehvani hevesleri sürekli coşturacaktır. [82] Said tesettürü kadın ve erkek açısından ayrı ayrı fıtri gördüğü gibi toplumun ahlakının korunması ve neslin devamı açısından da gerekli görmektedir.

Başörtülü olarak kız öğrencilerin okuması 28 Şubat uygulamalarıyla engellenince, gelenekçilerden Fethullah Gülen dinin usulü(esasları) ve füruu(esaslara bağlı ama ikinci, üçüncü dereceden konular) açısından meseleyi ele almıştır. Örtünmenin iman esasları ve İslam'ın beş şartı kadar ağır bir mesele olmadığını belirtmiş, okumakla örtünmek arasındaki insanı vicdanı ile baş başa bırakmıştır. Gülen kendi kanaatinin okumaktan yana olduğunu belirtmiştir. Ancak insanın füruatına kadar dinin bütün emirlerini rahatça yaşayabildiği, vicdan hürriyeti ve din hürriyeti konusunda serbest olduğu bir yaşamı gönülden istemektedir. Gülen kamusal alanın genişletilmesini insanın hareket alanını daraltması ve hürriyetlere engel olması yönüyle eleştirmektedir.[83] İslam'ın kadının haklarını kısıtladığını iddia eden görüşlere karşı çıkan Gülen'e göre kadının kısıtlanmasına dair fiili durumlar İslam'a mal edilemez, belki gelenek ve adetler sorumlu tutulabilir. Kadın dinini yaşayabildiği müddetçe hakim, asker, devlet reisi dahil olmak üzere her şey olabilir. [84] Gülen bu noktada kadını evde çocuk yetiştiren anne ve eş olarak gören Osmanlı İslamcılarından ayrılmaktadır. Gülen'in düşünceleriyle harekete geçen kadınlar başta eğitim faaliyetlerinde öğretmen olmak üzere, cemaat içinde çok aktif rol almışlardır.

Kadının İslam'da diğer sistemlerde eşi olmayan bir konumu olduğunu savunan Gülen Batı'nın kadına vadettiği özgürlüğün daha çok cismani hisleri tatmin özgürlüğü olması yönüyle eleştirmektedir. Çalışan kadın kendi iaşesini temin etmiştir, ancak çoğu yerde fiziki cazibesinden faydalanmak isteyen sermaye sahiplerinin istismarına maruz

[82] Bediüzzaman Said Nursi, **Lem'alar** ,(haz. Adnan Kayhan, İlhan Atılgan). İstanbul: Ufuk Yayınları, 2012, s. 277-280

[83] Mehmet Gündem, **Fethullah Gülen'le 11 Gün**, İstanbul: Alfa Yayınları,2005, s. 178-179

[84] Age, s. 175

kalmıştır. Pazara ve eşyanın mali değerine katkıda bulunduğu ya da cazibesini devam ettirdiği sürece suni ve geçici bir sevgi bulmuş; anne, eş, bacı, nine olarak gördüğü hürmet ve muhabbeti kaybetmiştir. Kadın haklarını korumak adına ortaya çıkan feministler de diğer reaksiyoner hareketler gibi ifrata kaçarak kadın hakimiyetini sağlamayı hedef edinmiştir. Gülen'e göre insan olması bakımından eşit olan kadın ve erkek, fiziki ve ruhi donanım açısından birbirinin aynı olmayan, birbirine muhtaç yarımlardır. Bu anlayışa uygun olarak Asr-ı Saadet'te kadına fıtrata uygun işler verilmiş ve dünyanın vahşet yaşadığı bir dönemde kadın hak ettiği yüksek mevkiye yükseltilmiştir. [85]

Eğitime büyük önem veren Gülen, Batı'nın liberal düşüncesini insan özgürlükleri açısından önemli bulurken, kadını malın reklamını yapan metaya indirgeyen istismarcı kapitalist bakış açısını eleştirmekte, kadın için Asr-ı Saadet'te olduğu gibi dinin yaşanabildiği saygın ve fıtrata uygun işleri uygun görmektedir.

Fethullah Gülen milliyetçi ve devletçi olduğu, Said Nursi Kürt olduğu, her ikisi de irticacı olduğu iddiasıyla çeşitli dönemlerde çeşitli gruplarca eleştirilmişlerdir. Said Nursi'yi eleştirenlerin başında dönemin Türkçüleri gelmektedir. Türkçülük ideolojisinin temsilcileri olarak, dünyada milliyetçi akımların arttığı II. Dünya Savaşından (1939-1945) sonra H. Nihal Atsız ve Alparslan Türkeş öne çıkmışlardır. Orkun ve Ötüken dergilerinde yazıları yayınlanan Nihal Atsız Türk ulusunun üstünlüğüne inanmakta Türkçülüğü inanç derecesinde görmektedir. Komünizmi en büyük tehlike gördüğünden her yerde her fırsatta savaşılmasını önermektedir. [86] Ziya Gökalp ve Nihal Atsızın fikirleriyle şekillenen Türkçülük ideolojisi Alparslan Türkeş önderliğinde 1969 yılında kurulan Milliyetçi Hareket Partisi altında, bir ara Milliyetçi Çalışma Partisi(MÇP) adını alsa da, günümüze kadar devam etmiştir. Parti altında faaliyet gösteren Ülkü Ocakları sol hareketlere karşı mücadelenin merkezi olmuştur. Sağ siyaset adına gençleri peşinden koşturan Hareket 1980 ihtilaline kadar sol örgütlerle silahlı çatışmalara da girmiştir.

[85] M. Fethullah Gülen, **Ölümsüzlük İksiri**, İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayın., 2007, s. 54-55

[86] H. Nihal Atsız, "Türkçü Kimdir?", *Orkun*, 20 ekim 1950, sayı:3, http:/ /www.nihal-atsiz.com/yazi/turkcu-kimdir-h-nihal-atsiz.html (5.11.2012)

Sonuç olarak Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte üç akımın mücadelesi Batıcıların zaferi ile sonuçlanmıştır. Kemalist kadrolar Türkçülüğe sahip çıkarken İslami düşünce ve alaturka yaşam tarzı ile mücadeleye girip, Batılı düşünce ve yaşam tarzını yerleştirmeye çalışmışlardır. Bu süreçte kadın konusu hep tartışılmıştır. Tanzimat'tan bugüne tartışılmaya devam edilen örtünme gibi konular olduğu gibi artık kimsenin gündeminde kalmayan cariyelik gibi konular da metinlerde yer almıştır. Fatma Aliye ve Halide Edip bu sürece II. Meşrutiyet'ten önce dahil olmuş, fikirleri ve çalışmalarıyla fikir hayatına katkıda bulunmuşlardır. Nermin Abadan Unat ise Cumhuriyet'le birlikte büyümüştür.

4. FATMA ALİYE

4.1.Hayatı (1862-1936)

Devlet adamı, hukukçu ve tarihçi Ahmet Cevdet'in kızı olarak dünyaya gelen Fatma Aliye, yeni oluşmuş Osmanlı aydın burjuva kesiminden entelektüel kadın edebiyatçıların ilkidir. Ahmet Cevdet kızına özel öğretmenlerden yabancı dillerin dışında felsefe, tarih, matematik, hukuk derslerini içeren bir konak eğitimi vermiştir. 1879'da, 17 yaşında Faik Paşa ile evlenmiş, bu evlilikten dört kızı olmuştur. Soyadı kanundan sonra Topuz soyadını almıştır. Başlangıçta eserlerini "Bir Kadın" olarak imzalayan Fatma Aliye yazarlığa Fransızcadan roman çevirileriyle başlar. Asıl kimliğini gizlemeye çalışmıştır çünkü ataerkil feodal bir yapı içeren Osmanlıda dönemin düşüncesine göre yazar ancak erkek olabilirdi ve bir kadının yazarlığı yakışık almayan bir işti.

Fatma Aliye Hanım kadın sorununa eğilen Batılı yazarların ön yargılarını sergilemiştir. Emile Julyar adlı bir Fransız yazarının "Doğu ve Batı Kadınları" adlı kitabını Fransız gazetelerine yazdığı bir mektupla eleştirmesi Paris'te büyük yankı uyandırmıştır. Toplum içinde kadını ikinci sınıf insan yaptığı iddia edilen İslami kurallara yöneltilen eleştirileri cevaplandırmış, yazı hayatının tümünü bu konuya ayırmıştır. Tercüman-ı Hakikat gazetesinde tefrika edilen yazılardan (1891) Nisvan-ı İslam adlı eser ortaya çıkmıştır.

Fatma Aliye zamanının erkek edebiyatçıları gibi Osmanlı kadınının konumunu, özgürleşme çabasını anlatır. Romanların ana karakterleri mücadele eden ve kendine güvenen kadınlardır. Dolayısıyla bu kadınların mücadeleleri çok ender başarıyla sonuçlanır, çünkü *Muhadarat* romanındaki Fazıla gibi toplumsal ve dini değerlerin dışına çıkamazlar. Fatma Aliye'nin İslami kuralların dışına çıkmasa da kendine güvenen mücadeleci kadın tipleri, çağdaşı erkek yazarların "kurban" ya da "ölümcül" kadın tiplerinden ayrışır.[87]

[87] Mediha Göbenli, "Fatma Aliye Hanım ve Şair Fıtnat Hanım", **Tarih ve Toplum**, Kasım 2000, sayı 203, s. 283-288

4.2 Yazılarında Oryantalizm Etkisi

Osmanlı kadınlarının 1868 ile 1908 yılları arasındaki dönemde, kadın dergilerinde ve günlük basında en çok dile getirdikleri sorunlar ilk olarak, aile yaşamında İslami yasalarla meşrulaştırılan eşitsizlikler: talak (İslami usulde boşanma) ve erkek çok eşliliğidir (poligami). İkincisi, kadınların dış yaşama katılmalarını engelleyen muhafazakar düşünce ve gelenekler: giyimleri, sokağa çıkmaları üzerinde ulemanın ve devletin baskı ve denetimleri, eğitim görmelerinin, çalışma yaşamına katılmalarının engellenmesidir. Bu konuların gündeme gelmesinde Batılılaşma hareketleri ve Oryantalist eserlerde bu noktaların eleştirilmesi çok etkili olmuştur.

Fatma Aliye Hanım, Oryantalist eserlerdeki yanlış bilgilendirmelerden dolayı Batılı kadınlara Türk aile hayatını doğru şekilde anlatma niyetiyle yaptığı sohbetlerle oluşturduğu *Nisvan-ı İslam (İslam Kadınları)* adlı eserinin önsözünde:

> *Her şeyi anlamaya ve incelemeye çalışan Avrupalılar, bizim de özel meselelerimizi ve olaylarımızı öğrenmek için büyük bir gayret sarf ediyorlardı. Ancak görülüyor ki, şimdiye kadar edindikleri bilgiler şaşkınlık verecek kadar yanlıştı. Bu yanlışlıkları Avrupa'nın saygın seyyahları olan bazı madamlar ile yaptığım konuşmalar ve haberleşmeler sayesinde gördüm. Onlar, aldıkları yanlış haberler sebebiyle şaşırıyorken, ben ise bu yalan haberleri onlardan işittiğimde şaşkınlık içerisinde sanki başka bir milletten bahsediliyor sandım.* [88]

diyerek durumun ciddiyetini ve yaşanan şaşkınlığı ortaya koyuyordu. Avrupalıların Osmanlı hakkında yanlış bilgi sahibi olmalarının sebeplerini de açıklamaktadır. Fatma Aliye'ye göre çarşı ve pazar gezme yeterli değildir, erkek ve kadınlarla görüşmek gerekmektedir. Ancak yabancı bir erkeğin iffetli bir kadınla görüşmesi mümkün olmadığından, kadın seyyahların gelip kadınlarla görüşmesi gerekmektedir. İkinci olarak, gelen kadın seyyahlar eski usulde yaşayan, kadınların ilim öğrenmesini günah saydığından dil öğrenmeyen, dindar kadınlardan bilgi alamamışlardır. Batılı tarzda büyütülen, Fransızca bilen kadınlarla görüşmüşler, bunlar da dini bilgiye sahip olmadıklarından adet ve gelenekleri dinin hükümleriymiş gibi anlatmışlar, yalan yanlış

[88] Fatma Aliye, **İslam Kadınları**, İstanbul: İnkılab Basım Yayın, 2009, s. 8

bilgilere sebep olmuşlardır. *Hanımlara Mahsus Gazete*'de alafranga tahsil görenlerin taklitçi yaşam tarzlarını ve İslami bilgi açısından cahilliklerini eleştirmektedir:

> *"Bir ecnebi madam, nisvanımızdan bu yolda (sadece Batılı) tahsil görmüş birini görse ona ne soracak; kendisinin pekala bildiği Avrupa'dan bahsedecek değil ya? İslamiyet'e Türklüğe ait şeylerden soracak. Bunların cahili olan bir İslam kadını yoluyla tahsil görmüş ve dereceyi kifayede kesb-i malumat eylemiş addolunur mu? Demek ki böyle bir talim ve tahsili biz yalnız kendimize değil, ecanibe dahi beğendiremeyiz. ... malumat sahibi olmak başka, tamamıyla Avrupa adatını taklit etmek başka. Bir insan içinde yaşadığı halkın suret-i maişetine mugayir bir terbiye alır ve ona muhalif adat-ı itiyat edinirse ne rahat yaşayabilir, ne de bahtiyar olabilir."* [89]

Bu durumda seyyahların gerçekleri öğrenebilmesi için, kendisi gibi hem Fransızca bilen, hem de ifrat ve tefrite sapmadan, milli fikir ve adetleri koruyarak İslami usullere göre yaşarken, taassuba kapılmayan ailelerle görüşmeleri gerekir. [90]

İslam Kadınları adlı eseri kendisi ile görüşmeye gelen Avrupalı asilzadelerin sorularına verdiği cevapları içermektedir. Fatma Aliye bu eserinde İslam'da cariyelik, çok eşlilik, örtünme, kadının özgürlüğü ve mal edinme hakkı gibi konuları ele almıştır. Oryantalist savlarına karşı İslam'ı savunan bir yaklaşım sergilemiştir. İslam hakkında yanlış bilgilere sahip Oryantalist bayanları içerden biri olarak aydınlatmıştır. Geleneklerden ya da kurallara uymayan şahıslardan dolayı bazı sıkıntılar olduğunu kabul etmiştir.

4.2.1. Cariyelik

İslam Kadınları adlı eserdeki ilk konuşma evinde misafir ettiği Avrupa asilzadelerinden Madam F. ve yanındaki Rahibe ile *cariyelik* konusunu üzerinedir. Misafirler kendilerini karşılayan cariyeleri değerli takıları ve giysilerinden dolayı evin hanımlarından sanmıştır. Fatma Aliye cariyelik sistemi hakkında misafirlerini bilgilendirir. Efendisinin tüm ihtiyaçlarını karşılaması yanında cariyelere ayrıca aylık ücret verildiğini, birkaç yıllık hizmetini tamamlayanların şeriatın emri gereği azat edilip uygun koca ile evin kızı gibi çeyizi ile evlendirildiğini, kocası ile geçinemezse yine

[89] Çiçekler, Andı, s.135
[90] Fatma Aliye, s. 9-10

efendisinin yanına dönebildiğini, cariye azat etmenin sevap olduğunu belirtir. "Beni satınız" derse satılır ancak istemediği birine zorla satılmaz. Şeriata göre esirler hakkında hiçbir şekilde zulüm ve eziyet caiz değildir. Zorla kızını satan ya da hizmeti dolduğu halde azat etmeyenler çıkabilmektedir. Mahkemeye müracaat halinde kadı efendi adaletin gereğini yerine getirir. Toplum tarafından ayıplandığı için de kötüye kullananlar gerçekten pek nadir görülür. Bundan dolayı da cariyeler azat olduktan sonra bile evleninceye kadar efendilerinin yanından ayrılmak, ailelerinin yanına dönmek istemezler.

Madam'ın "herhalde kendini satan ailesinden nefret ettiği için yanlarına gitmek istemez" demesi üzerine, Fatma Aliye durumun öyle olmadığını güzel Çerkez kızları üzerinden anlatmıştır. Çocuklar akrabalarından İstanbul'daki rahat hayatı dinleyerek büyürler. Aile için kızın cariye olarak satılması hem peşin gelir, hem her türlü eğitim yetiştirme hizmetinin görülmesi, hem çeyizsiz evlilik, evlilik sonrası kendi evinin hanımı olma, mücevherler ve rahat yaşam demektir. Kız belki İstanbul'a gönderilmezse ailesine düşman olacaktır. Kalsa tarlada çalışacak, zorluklarla mücadele edecektir. Bunun üzerine Madam şaşırır ve "Siz esirliği öyle bir anlattınız ki herkes esir olmaya heveslenecek!" der. Kendisini tanımayacak yaşta, mini yavruların satılmasını soran madama yazar cevap verir. Küçüklerin bir kısmı çocuğu olmayan aileler tarafından evlat edinilir. Bir kısmı tam bir hanım olarak eğitilir, ya aileye gelin olur ya da diğer asil ailelere gelin verilir. Bazı aileler de kendi çocuklarına arkadaş olsun diye alıp hanım kızla birlikte eğitim verir. Madam dinlediklerinden sonra: "Zihnimde bambaşka bir Türkiye vardı, sizinle konuşunca başka bir memlekete geldim sandım." der. [91]

Fatma Aliye cariyelik ile ilgili İslam'da bir hukukun olduğunu, oryantalist metinlerde anlatıldığı gibi cariyenin efendinin keyfine göre kullandığı bir obje olmadığını Batılı bayanlara anlatmaktadır. Hatta cariyeleri evin hanımı zannetmelerini vurgulayarak ne kadar özgür bir ortamda olduklarını göstermektedir. O dönemde köle için hiçbir hak hukuk bilmeyen, cariyeliği kendi toplumundaki köleliğe benzer zanneden Batılıların bu duruma şaşırmaları çok normaldir.

[91] Age, s. 11-22

4.2.2. Çok Eşlilik

Kitabın *çok eşlilik* ile ilgili olan ikinci bölümünde bir İngiliz madamla konuşur. İngiliz madam Türklerde ortağı olmayan kadının parmakla sayılacak kadar az olduğunu, kocası ikinci bir kadınla evlenen hanımın bu durumdan şikâyetçi olmayıp "Allah'ın emridir" diye itaat ettiğinin rivayet edildiğinden bahseder. Fatma Aliye durumun tam tersi olduğunu, ortağı olan kadınların parmakla sayılacak kadar az olduğunu, çok eşliliğin Allah'ın kesin emri olmadığını, ancak ihtiyaç halinde ruhsat verildiğini, eski dinlerde sınırsız olan çok eşliliğin İslam'da dört ile sınırlandırıldığını, çok ağır şartlara bağlandığından fiili olarak çok eşliliği uygulamanın çok zor olduğunu belirtir. Örneğin erkek kadının ihtiyaçlarını karşılamaya mecburdur, aksi durumda kadın mahkemeye başvurabilir, mahkeme de erkeğe kadına bakmasını emreder.[92] Kadınlar için her an acaba üzerime bir eş daha alacak mı diye korku ve heyecanla yaşamanın ıstırap olacağını söyleyen Madam'a, evlenmeye hakkı olduğu halde evlenmeyen eşi ile Müslüman kadının gurur duyduğunu, eşine muhabbetinin arttığını söyler. Kadınların hangi milletten olursa olsun ortak istemediğini, ortağı olanlara da acıdıklarını belirtir. [93]

Fatma Aliye ilk olarak oryantalist metinlerde her Müslüman kadının erkeğini bir kadınla paylaştığı algısına cevap verirken çok eşliliğin İslam'dan önceki uygulamaları dört eşle sınırlandırıp hukuk içerisine almasına vurgu yapmaktadır. Hatta tek eşlilik esastır, zira çok eşlilik toplumda çok yaygın değildir. İkinci olarak çok eşliliğin İslam'ın bir emri olmayıp ruhsat olduğunu belirtir. Yazar tamamen yasaklanmasının sosyolojik mahsurlarından bahsederken, çok eşliliği gayri meşru çocukları netice veren Batı'daki gayri meşru ilişkilerle karşılaştırır. Kendisine biçtiği Batılı kadınları aydınlatma misyonu gereği, "yanlış bilinenin aslı şöyledir" şeklinde bir tutum sergilemektedir.

Kadının kısır ya da hastalıklı olması durumunda erkek tekrar evlenmek ister, boşasa kısır ya da hasta kadının evlenmesi zordur, sokağa itmek demektir. Kadında sorun olmadığı halde evlenenler de bulunmaktadır. Bu durumda kadının rızası yoksa

[92] Age, s. 40-41
[93] Age, s. 44

kocasından boşanıp başka biriyle evlenme hakkı vardır. Medeni toplumlarda tamamen yasaklanan çok eşlilik gayri meşru ilişkilere ve metres edinme adetine, bu durum da anne-baba belirsiz gayri meşru çocukların doğumuna yol açmıştır. İslam gayri meşru çocukların dünyaya gelmesini engellemek için zinayı kesin olarak yasaklamıştır. [94]

Oryantalist metinlerde Peygamberlik makamını anlamayanlar, zevk düşkünü beşer gibi tanıtma gayreti ile Peygamberin çok eşliliğini gündeme getirmektedirler. Peygamberin çok eşliliği ile ilgili soruya ise Fatma Aliye Hanım uzun bir cevap verirken genel olarak bu durumun hikmetinden bahseder. Evlilikte denklik durumunun öneminden bahsederek şerefli kadınların denk insanlarla evlenmek istemesini sebep olarak gösterir. Diğer bir hikmet olarak da ümmet üzerinde kanun olacak şer'i hükümlerin belgelenmesini dile getirir. [95]

Fatma Aliye kadın hakları konusunda mücadele etmiş biri olarak çok eşliliği kabul edecek biri olmadığını her fırsatta dile getirmiştir. Malumat gazetesinde Esat Efendi ile "taaddüd-i zevcat" üzerine tartışırken: "Şu satırları kadınlığı müdafaa fikriyle dahi yazmıyorum. Zira mesail-i insaniyetde acizelerince (bana göre) kadın erkek farkı olamaz. Hepsi insandır." diyerek insan olarak kadın ve erkek arasında hiçbir fark olmadığını vurgulamıştır. [96]

4.2.3. Örtünme ve Erkeklerle Görüşme

Oryantalist metinlerde kadının örtünmesi ve yabancı erkeklerle görüşmemesi eleştirilerine karşı Fatma Aliye şeriatın emri ile geleneklerin birbirine karıştırıldığına vurgu yapmakta, ferace ve erkeklerle görüşmeme gibi Batılı kadınlara itici gelen uygulamaların sonradan adet edildiğini belirtmektedir. Tanımadığı biriyle zorla evlenme şeklinde algılanan "görücü usulü" evlenmenin hikmetlerinden bahsederken, aşk evliliklerinin neticeleriyle karşılaştırma yapmaktadır.

[94] Age, s. 42-43
[95] Age, s. 46-49
[96] Yaprak Zihnioğlu, "Fatma Aliye ve Emine Semiye", **Tarih Toplum**, Haziran 1999, sayı 186

Fatma Aliye kadınların Şer'an yalnız saçlarını örtmeleri ve her tarafını muhafaza ederek endamını belli etmeyecek şekilde kıyafet giymesi gerektiğini, yaşmak, ferace, çarşaf ve peçenin sonradan kabul edilen yöresel adetler olduğunu belirtir. Örtülü şekilde olduktan sonra erkeklerle görüşmeleri de yasaklanmamıştır. Nitekim Peygamber döneminde kadınlar örtülü halde erkeklerle konuşurlardı, erkekler ilminden istifade etmek için Hz. Aişe huzuruna gelerek soru sorarlardı. Evleneceklerin birbirlerini görmesinin hayırlı olduğu Peygamber tarafından dile getirilmiştir. Ancak bazı yerlerde şu anda birbirlerini görmeden evlendirme adeti ortaya çıkmıştır. Aşk evliliği ile geçim olacağını savunan Madam'a, öyle olsaydı Batı'da flört neticesi gerçekleşen evliliklerin birçoğu birkaç yıl içinde bitmezdi der. Bizde ise aileler hevesle değil, araştırarak ahlak edep kabiliyet yönünden inceler, çocuklarına denk eş bulmaya çalışırlar. Çocuklarının rızalarını alarak evlilik kararını alırlar ki böylece evliliklerin yüzde seksen-doksanı mutlulukla sonuçlanır.[97]

Hıristiyanlıktaki teslis meselesine inanmadığını belirten Madam, İslam dininin akıl ve hikmete uygun olduğunu İncil ve Tevrat'ın farklı nüshalarının çelişkiler içerdiğini belirtip, Kur'an'ın bozulmadan bugünlerine geldiğini belirtir. Bugüne kadar Misyonerlerin büyük paralar ve emek harcayarak Hıristiyanlığı yaymaya çalışırken istedikleri başarıyı elde edemedikleri halde Müslüman tüccarların geçtikleri yerlerde kolaylıkla binlerce insanı Müslüman yapmalarını anlamadığını, şimdi İslam dinini sade, güzel ve hikmete uygun olduğundan halkın kolaylıkla kabullendiğini anladığını belirtir. Ancak örtünme meselesinin herkesi ürküttüğünü, şimdiki hayatına alışan Batılı erkek ve kadının bu durumu kabulünün zor olduğunu, bu mesele olmasa kendine din arayanların İslamiyet'e geçeceğini belirtir. Fatma Aliye sadece saçların örtülmesi gerektiğini, ayrıca Müslüman olmanın şartının Allah'ı ve peygamber olarak Hz. Muhammed'i (s.a.s.) kabul etmek olduğunu, bunlar haricindeki şeyleri (namaz, oruç gibi) yerine getirmeyenlerin günahkar olacağını belirtir. Bu durumda da Allah'ın dilerse

[97] Age, s. 51-53

affedeceğini, dilerse de Cehennem'de cezalarını çektikten sonra Cennet'ine alacağını, tövbe kapısının açık olduğunu, papaza gitmeye ihtiyaç olmadığını anlatır. [98]

4.2.4 Kadının Aile ve Toplumdaki Konumu

Kitabın son bölümünde Müslüman kadının erkeğin kölesi olduğu ve evde esir bulunduğu algısına cevap verirken, aile hukukunda kadına ve erkeğe verilen sorumlulukları dile getirir. Fatma Aliye hane idaresinin ve kadınların ihtiyaçlarının giderilmesinin erkeğin vazifesi olduğunu belirtir. Kadın eşine hizmet etme mecburiyetinde değildir, ancak vazifesi olmadığı halde evin hizmetini görebilir. Misafirler Türk kadınlarının dışarı çıkmadıkları için genelde şişman olduklarını işittiklerini, ancak evdeki kadınlardan hiçbiri şişman olmadığı gibi vapurda perde ile bölünmüş yerde kalabalık kadın topluluğunu gördüklerini, onların içinde de şişman görmediklerini dile getirirler. Fatma Aliye de kadınların istedikleri zaman dışarı çıkıp alışveriş yaptıklarını söyler. Türk kadınlarının kocalarının elinde esir olup izinsiz hiçbir şey yapamayacaklarını belirten misafire, Hıristiyanlarda durumun daha ağır olduğunu, koca nereye giderse kadının gitmesi gerektiğini; ancak Türklerde yakın yere götürebileceğini, istemediği uzak yere götüremeyeceğini; Hıristiyanlarda kadının izinsiz malını satamayacağını, Türklerde ise mallarını satmak ve kullanmak hakkında kadınların hür olduğunu dile getirir. [99]

Batılı kadınların olumsuz Müslüman kadını algısında, İslam'ın bir sistem olarak kendi içinde dengeleri olan bir hukuk düzeni getirdiğini anlamamalarının etkili olduğunu görmekteyiz. Bununla beraber bu algının oluşumunda İslam'ın aslında olmayıp, toplumda yaygın uygulamaları olan geleneklerin de ciddi katkısı vardır. Fatma Aliye İslamcı düşünürler gibi toplumdaki bu uygulamalardan rahatsızdır ve İslam'ın özüne dönülmesini istemektedir.

Fatma Aliye kardeşi Emine Semiye ile birlikte Osmanlı kadın hareketinin öncüleri olarak modernleşme, kadınların aydınlanması ve özgürlüğü konularında birçok

[98] Age, s. 63-66
[99] Age, s. 104-106

yazı yazmış, engel olan tüm adet ve yasalarla ve baskıcı çevrelerle mücadeleye girişmişlerdir. Özünde Batı uygarlığından üstün olan İslam medeniyetini çalışarak Batı'dan daha üstün bir medeniyet haline getireceklerini iddia etmişlerdir. Fatma Aliye'ye göre Abbasiler'den sonraki toplumların gerileyerek yozlaşması ve İslami yaşamın bazı adetlerle bozulması sonucu İslam'ın kadına verdiği gerçek değer unutulmuştur. Osmanlı da Acem adetleriyle tanışınca kadın hor ve hakir görülmeye başlanmıştır:

> *"... nisvan-ı İslamiyyenin sonradan düşmüş oldukları zulmet-i cehalet nedendir mi denilecek? Osmanlı kadınlarının bu cehalete düşmeleri pek çok zamandan beri değildir. Ancak Osmanlıların Acemistan'a olan fütuhatından beri başlamıştır. O zamanda Acemlerde kadınlar pek hakir tutulur ve hal-i cehalette bulundurulurdu. Biz acemlerin edebiyatını ve eşarını mal-ı ganaimden olarak alıp getirdiğimiz gibi terbiyeyi nisvana dair olan bazı adetlerini de almışız. İşte o adat mucibince de kadınlarımız bu hale getirilmiştir."*[100]

İslamiyet'in mahiyeti itibariyle en geniş sivil hükümleri içerdiği fikrini savunan babasından esinlenen Fatma Aliye kadın yaşamını kısıtlayan adet ve geleneklere karşı "İslam kadını" tezini gündeme getirmiştir. Fatma Aliye, *Namdaran-ı Zenan-ı İslamiyyan* adlı eseriyle geçmişte önemli rol oynamış Osmanlı-İslam kadınlarının tarihteki başarılarını, ezilmiş ve değersizleştirilmiş kadın kavramını ortadan kaldırmak ve kadınlık gururunu oluşturmak için gündeme taşır. Bu yöndeki görüşlerini diğer yazılarında da görmekteyiz: "Biz bablölere hedef olmamalıyız! Biz eslaf-ı İslam'dan gelmiş olan meşahir ve namdaran-ı zenana halef olmalıyız. Bize örnek almak için kendi büyük ninelerimizin hal ve şanı varken biz bablöleri kendimize model ittihaz etmemeliyiz."[101] Yıllar sonra Halide Edib, aynı düşünceyle "Büyük Kadınlar" yazı dizisini yayınlayacaktır ancak tanıttığı büyük kadın kişiliklerin çoğunun Türklük ve İslamiyet'le alakası yoktur.

[100] Çiçekler, Andı, s.137
[101] Age, s.30

4.2.5 Eğitim ve Çalışma Hakkı

Fatma Aliye, kadınların mesleki eğitim almasını; dul, parasız ve barınaksız kalma gibi durumlarda çalışabilmesini, sivil hayatın bir yönü olan çalışma hayatına katılmasını savunmuştur. Hanımlara Mahsus Gazete'de İslamiyet'in ilk çağlarında kadınların aktif olduklarını savunurken, ilerleme için kadının eğitilmesine destek verilmesini ister:

> *"Milliyet-i İslamiyyede dahi kadınların ulum ve fünun ile iştigalleri ve icra-yi kitabet eylemeleri şimdi başlayacak bir şey değildir. Eğer o zamanlarda gazete bulunaydı süphe edilemez ki o vaktin erkekleri derecesinde alim ve fazıl sanatkar yetişen kadınların içinde bir çok da gazeteci gelirdi. İnşallah erkeklerimiz bir zamandan beri kadınlarımızın talim ve terbiyesi hakkında göstermekte oldukları hahiş ve himmetlerine kadınlarımızın erbab-ı kalemi hakkında hürmetlerini de ilave ederler de haysiyet-i insaniye meselesine din-i mübin-i İslamiyyette ne derecelerde ehemmiyet verildiğini yar ve ağyara gösterirler ve sahibatı kil ü midad dahi şanı celili İslamiyeti muhafazaya himmetle beraber terbiyeyi umumiye için kendi karihaları sanıhatından erbabını dil-sir ile İslamiyet dahilinde dahi terakki-i nisvan mümkün olduğu herkese teslim ettirirler."* [102]

Eğitimde Batılı ya da geleneksel eğitimden ziyade güzel ahlakın ve terbiyenin önemine vurgu yaparken, İslamiyet'in ilerlemeye engel olduğunu savunan Oryantalist düşünceye karşı çıkar. "Asıl düşünülecek şey hüsn-ü terbiyedir ki bu alafranganın içinde de vardır alaturkanın içinde de. Suret-i talime gelince: İslamiyet'in mani-i te'allüm ve terakki-yi nisvan olması hakkında bazı ecnebin isnadatı, nasıl bir kizb ü düruğ olduğu malumdür." [103]

Fatma Aliye Tanzimat döneminde erkeklerin başlattığı tartışmalara katılan ilk kadın öncülerden biri olarak dönemin genel yaklaşımına uygun olarak modernleşme adına kadının toplum içindeki konumunun değişmesi gerektiğini savunmuştur. Kadının eğitilmesi ve çalışma hayatına katılması hakkındaki görüşleri Oryantalist görüşlere paralellik arz etse de sorunun kaynağı olarak Fatma Aliye cehalet, yanlış gelenekler ve kurallara uymayan şahısları, Oryantalistler ise İslam'ı göstermektedirler. Fatma Aliye

[102] Age, s. 31-32
[103] Age, s.133

Asr-ı Saadet'ten örnekler vererek, İslam'ın ilerlemeye engel olmadığını ve özünde Batı medeniyetinden üstün olduğunu savunmuş, Oryantalistleri İslam'ı bilmemekle suçlamıştır. Tanzimat döneminde çok etkili olan Fatma Aliye'nin köklü değişimler yaşanan Cumhuriyet dönemindeki gelişmeler ile ilgili yazıları bulunmamaktadır. Cumhuriyet dönemi Halide Edip ve Nermin Abadan Unat'ın eserlerinde ele alınacaktır.

5. HALİDE EDİP ADIVAR

5.1. Hayatı (1882-1964)

Mehmet Edip Bey'in kızı olarak dünyaya gelen Halide Edip annesi Bedrifem Hanımı, o küçük bir çocukken kaybetmiştir. Babasının ardı ardına birkaç kadınla evlenmesi nedeniyle hem babasının hem de anneannesinin yanında hayat sürmüştür. Anneannesinin evi ve çevresinde Müslümanca geleneksel yaşam tarzı hâkimdir ve Halide Edip ilk dini tecrübelerini bu ortamda kazanmıştır. Fakat Edip Bey kızını hayran olduğu İngiliz terbiye sistemiyle yetiştirir. Bir Rum tarafından idare edilen anaokulunda okuduktan sonra Batı kültürü ile direkt tanışacağı Amerikan Kız Koleji'ne devam eder. 1901'de Koleji bitirince dönemin ünlü matematikçisi, hocası Salih Zeki Bey'le evlenir ve bu evlilikten iki oğlu olur, ancak 1910 yılında Salih Zeki Bey'in ikinci eş alma isteğini kabul etmez ve boşanır. Salih Zeki Bey, August Comte hayranıdır ve Halide Edip'i pozitivist düşünce ile tanıştırır. 1908 yılında Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte çeşitli gazete ve dergilerde yazıları görülmeye başlanır ve aynı yıl ilk romanı olan Heyulâ'yı yayımlar. 31 Mart Vakası nedeniyle Mısır'a oradan da İngiltere'ye geçer. O dönem kadın-erkek eşitliğini savunan Bertrand Russell ile tanışır ve İngiltere'de süregelen kadınlara oy hakkı tartışmalarına tanıklık eder.

1909'da yurda döner ve eğitim sorunlarıyla ilgilenmeye başlar. 1911-12 Balkan Savaşları döneminde Batı'nın Müslümanlara karşı sert tavrıyla yüzleşen Halide Edip, Gökalp gibi milliyetçi aydınlarla çalışmalar yapmıştır. 1917 yılında Adnan Adıvar ile evlenir. Milli mücadelede önemli hizmetlerde bulunur. 1919 yılında İzmir'in işgalini protesto eden mitinglere katılan Halide Edip, İstanbul'un işgali üzerine eşiyle birlikte Anadolu'ya geçer ve Kurtuluş Savaşı sürecine tanıklık eder. 1924'ten 1939'a kadar yurt dışında kalır. İngiltere, Amerika ve Hindistan'da konferanslara katılır. Dönüşünde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Edebiyatı profesörlüğüne atanır. 1950-1954 yılları arasında İzmir milletvekilliği yapan Halide Edip, 9 Ocak 1964 tarihinde ölür. Halide Edip Adıvar uzun yaşamı sırasında Meşrutiyet'in ilanına, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına, cumhuriyetin ilanına ve inkılaplara tanıklık etmiş etkin bir

kadındır. Devrim öncesi ve devrim sonrası Türk modernleşme hareketini onun yaşamı ve eserlerindeki karakterleri üzerinden izlemek mümkündür. [104]

5.2. Eserlerinde Oryantalizm Etkisi

Halide Edib gibi çok yönlü ve aktif bir yazarı toplumun süratle değiştiği bir çağda, verdiği eserlerle değerlendirmek çok zordur. Birbiri içine girmiş fikirler, idealler ve hayal kırıklıkları farklı portreler ortaya çıkarmaktadır. Toplumdaki değişimleri yansıtan içtimai romanlar yazan, özellikle Ateşten Gömlek'te Kurtuluş Savaşını objektif olarak anlatmaya çalışan biri olmasına rağmen, romanları Türk edebiyatı içinde herhangi bir akım içinde anılmaz. Yazarın İngiliz edebiyatının etkisinde veya uzun süreli yurt dışı yaşamından dolayı "dışarıdan bir bakış açısıyla" yazması bu farklılığı oluşturmuştur. Behice Boran Halide Edib'in genel olarak romancılığı ve Türk toplumuna bakışında "oryantalist" bir tavır bulur:

> *"Geçen gün bir dostumla Halide Edib hakkında konuşurken, 'Halide Edib Türkiye'yi bir ecnebi gözüyle gören ve öyle anlatan bir muharrirdir,' dedi ve ilave etti: 'Hem de kendisi bu memleketi tanımaya ve eserlerinde temsil etmeye o kadar çabaladığı halde...' Filvaki Halide Edib için konacak en veciz teşhislerden biri de budur. Kendisi Türk adetlerinden bahseder, eserlerinde harici hayat şartlarını bir sahne dekoru gibi birer birer verir. Fakat bütün bu harici vasıfların yerli olmasına rağmen eserlerinde bir 'bu cemiyete has olmamak' vasfı sezilir. Sinekli Bakkal bu halin güzel bir numunesidir. Eski İstanbul belki bir çoklarımızın bilmediği teferruatıyla tasvir edilmiştir. Fakat bu şartlar, bu haricî kalıp içinde yaşayan şahıslar, romanın kahramanları, bu toprağa has tipler gibi görünmezler onlar Garptan, bilhassa Anglo-Sakson memleketlerinden, alınıp getirilmiş, Türk olan bu haricî dekor içine oturtulmuş, üstlerine o zamanın elbiseleri giydirilmiş, kendilerine Türkçe konuşturulmuş iğreti şahsiyetler gibidir."* [105]

Halide Edib Doğu-Batı medeniyetlerinin güzelliklerinden bir sentez oluşturmaya çalışırken her iki medeniyetin kötü yanlarını da eleştirmiştir. Bundan dolayı eserlerinde alafranga ve alaturka yaşam tarzları, çok eşlilik, kadını özgürleştirme, boşanma hakkı, görücü usulü evlilik, kadının çalışması, Allah inancı gibi konulara sıkça

[104] İnci Enginün, **Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu Batı Meselesi**, 3. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 2007. s.29-78

[105] Behice Boran, "Halide Edib'in Yeni Romanları", **Yurt ve Dünya,** Aylık Mecmua, Sayı:5, Cilt:1, Mayıs 1941, s.21-28

yer vermiştir. Balkan Savaşlarından sonra, idealleştirdiği Batı'nın zulme ortak olmasından dolayı eserlerinde milli duygular ön plana çıkmış, Türkçülük ve milli hasletlere sahip ideal kadın yüceltilmiş, Batı'nın kötü taklitleri eleştirilmiştir.

5.2.1. Alafranga ve Alaturka Yaşam Tarzı

Tanzimat'la birlikte Batılı hayat tarzı toplumda giderek kabul görmeye başlamış, ilerleyen yıllarda toplum alafranga ve alaturka yaşam tarzlarıyla ikiye ayrılmıştır. Halide Edib'in her romanında bu konu ele alınmıştır. Alafranga karakterlerin kimi Batı'da eğitim almış kimi de yabancı okullarda ya da yabancı mürebbiler elinde yetişmiştir. Alaturka karakterler genelde muhafazakâr ailelerin çocuklarıdır. Halide Edib Batı kültürünü ve eğitimini yüceltip geleneksel eğitimi ve gelenekleri eleştirirken oryantalist bir bakış açısına sahiptir. Ancak Batı'nın kötü ahlakını ve kötü taklitlerini eleştirmekten ve bazı milli hasletleri yüceltmekten de geri kalmaz. *Heyula* romanında Batı eğitimi ve kültürü ile yetişen Şahap üstün bir şahsiyet, başarılı bir heykeltıraş ve müzisyendir ancak ahlak bakımından kötü biridir.[106]

Raik'in Annesi romanında üç tip kadını ele alarak Doğu-Batı tarzı yaşamları karşılaştırmıştır. Alafranga tarzda yetişmiş Necibe'nin Batı tarzı kötü taklit kıyafetleri ve çocuğa "anneden" önce "mama" demeyi öğreten anlayışı Batı'nın kötü bir taklidi olduğundan[107]; Avrupa'dan Doğu'ya gelmiş maceracı kadın Ogustin Batı'nın kötü bir örneği olduğundan benimsemez[108]. Refika'nın milli hasletlere sahip, sade anne ve zevce rolü idealleştirilir. İdeal kadın isterse lisan ve musiki bilebilir ama özenti olmamalıdır.[109]

Halide Edip eserlerinde kadının toplumdaki konumunu iki açıdan ele almış, alaturka yaşam kadını cahil bıraktığı, alafranga yaşam taklitçi zihniyet oluşturduğu için eleştirmiştir. *Seviye Talip* adlı eserinde muhafazakâr bir ailede yetişen Macide Avrupai tarzda yetişen dayısının oğlu Fahir ile görücü usulü evlenir ancak annesinin baskısı ile

[106] Enginün, Age, s. 82
[107] Halide Edip Adıvar, **Yeni Turan - Raik'in Annesi**, 5. Baskı, İstanbul: Atlas Kitabevi,1982, s:138
[108] Age, s:172
[109] Age, s:181

kocasının isteklerine uyma arasında bocalar. İngiltere'de felsefe okumaya gidip Meşrutiyet'in ilanı ile geri dönen Fahir Oryantalist bakış açısını temsil etmektedir. Macide'nin mektup yazacak kadar olan okuryazarlığı ve bütün hayatını ev ekseninde geçirmesi Osmanlı kadınının genel durumuna örnek verilip, milli bir noksanlık olarak ele alınırken eşine "kafa arkadaşı" olabilen İngiliz kadınları yüceltilir. Kadını değiştirince Türk İnkılabının (Meşrutiyet) esaslı bir hal alacağına inandığından karısının kıyafetini ve yaşam tarzını değiştirerek, kadınlı-erkekli eğlencelere katılan Fahir dönemin Batı'ya dönük aydınlarının düşüncelerini temsil etmektedir.[110]

Halide Edib *Zeyno'nun Oğlu* romanında Mesture Hanım şahsında kendi insanına ve kültürüne karşı Oryantalist tavır alan Cumhuriyet burjuvasını ve bürokrasisini resmeder:

> *"Kendisini Diyarbakır'a medeniyet götüren müceddit gibi görüyordu. Gider gitmez köhne ve örümcekli düşünceleri kaldıracak, kendi etrafında kadınlı erkekli asri bir cemiyet toplayacak, çaylar verecek, briç ve poker oynatacak, dansı moda haline sokacaktı…Tesis edeceği sosyete kabiliyet gösterirse, İstanbul'dan bir cazbant getirtecekti. Belki ekabirden biri Diyarbakır'a gelirse onun şerefine bir balo bile başlayacak, balo gibi medeniyetin en yüksek nimetini de Diyarbakır'a tattıracaktı."* [111]

Mesture Hanım kocasının dans etmemesini eksiklik ve eski kafalılık olarak değerlendirir. Kocasına "Bizi rezil ettin, sen mevkide adamın dans etmesini bilmemesi ne demek efendim? Koskoca kaymakamın mahiyetine, zabitana maskara olduğu görülmüş şey midir? Sen onlara bir medeni salonda rehber olacağına, sırf inadın ve eski kafalılığından, rüsvay oluyorsun." der. [112]

Dans meselesi diğer romanlarında da medeniyetin göstergesi olarak ele alınmıştır. *Yolpalas Cinayeti* romanında biricik emeli "dansing" görmek olan Karagümrük'lü fakir Sacide'yi köhne itikatlara sahip babası bir yere yollamaz. Yabancı erkekle kucak kucağa oynayan bir kız ona göre orospudur. Ancak evlilikle sınıf atlayan Sacide ile beraber ailenin diğer fertleri de eski kıyafetleriyle birlikte eski itikatlarını da

[110] Enginün, Age, s. 89-107
[111] Age" s. 209-224
[112] Age s. 209-224

çöpe atar, damadın ve Sacide'nin terzisinde yeni kostümleri yeni fikirlerle beraber giyerler, sosyeteye ayak uydururlar. [113]

1930'lu yıllarda Sacide gibi biricik emeli "dansing" görmek olan kızlar, dansı ve baloları asrileşmenin bir simgesi olarak sunan Cumhuriyet döneminin kültürel ortamını yansıtmaktadır. Yeni Türk devletinin kurucuları düşündükleri kadın modelini oluştururken eğitim yanında, kadın ve erkeklerin toplu halde bir arada bulundukları balo gibi birtakım sosyal-kültürel çalışmalara da öncülük etmişlerdir. Balolar cinsiyet ayrılığını oluşturan eskimiş bir kuralı kesin bir şekilde ortadan kaldırmak için ideolojik bir araç olarak kullanılmıştır. [114]

Mor Salkımlı Ev adlı eserinde mescide bağlı mahalle mektebinde yerinden kalkmadan uzun değneği ile yaramaz öğrencinin kafasına indiren yeşil sarıklı hoca manzarasını resmederek geleneksel eğitimi kötülerken,[115] alafranga hayatın toplumda yerleşmesinde büyük katkısı olan yabancı okullarda ve Batı'da verilen eğitimi yüceltmiştir. *Mev'ud Hüküm* adlı romanında Atıfe yatılı okula verilir ki Halide Edip'in eserlerinde kız çocuğu için en uygun eğitim yeri Amerikan kolejidir. Cumhuriyet'in ilanından önce doktor Kasım gibi ideal tipler Almanya'da eğitim görmekteyken, İkinci Dünya Savaşından sonra Amerika'da tahsil görenler romanlarda yer alır. [116]

Handan romanında Cemal Bey kızları Handan, Sepher, Saffet ve yeğenleri Neriman'ı İngiliz terbiyesi ile çok iyi yetiştirmiştir. Roman kahramanları yabancı dilleri ana dilleri gibi konuşurlar ve Batı ülkelerinde kendi ülkelerinde gibi yaşarlar. Neriman kocasının yurtdışına gitmesi gerekince, Londra'ya gitmeyi ve orada küçük bir evde yaşamayı hayal eder. [117] Handan dekolte kıyafetler giymekten çekinmeyen, içtimaiyat, felsefe, iktisat ve politika hakkında konuşan bir karakterdir. [118] Romanın sonunda bu Batılı tipler hakkındaki mutaassıp, gelenekçi insanların düşüncesi dile getirilir. Hacı Murat Efendi Handan'ın tabutundaki süslemelere tepkilidir ancak "Allah taksiratını

[113] Damla Erlevent, "*Halide Edib Adıvar'ın Son Dönem Romanlarında İstanbul'da Gündelik Hayat ve Müzik",* (**Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü, 2005) s.77
[114] Erlevent, s. 78
[115] Halide Edip Adıvar, **Mor Salkımlı Ev**, 4. Basım, İstanbul: Can Yayınları, 2008, s. 30
[116] Enginün, Age, s. 163-177
[117] Halide Edip Adıvar, **Handan,** 2. Basım, İstanbul: Can Yayınları, 2008, s: 31
[118] Age, s:34-36

affetsin." der lakin karısı mahkum eder: "İmansızlığın sonu budur, Allah ona ahrette yatacak yer verecek mi sanıyorsun" [119]

Halide Edib toplumdaki alafranga-alaturka, ilerici-tutucu gibi ikili yapılardan rahatsızdır. Eserlerinde Doğu ile Batı arasında bir sentez oluşturmaya çalışmıştır. *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri* adlı eserinde, yurt dışında yaşadığı ve gördüğü yerlerin "Doğu ile Batı" arasındaki benzerlik, farklılık ve etkileşimleri belirlemek konusunda kendisine bir ayrıcalık sunduğunu ileri sürer. Oryantalistlerin Fatma Aliye gibi birkaç kişi ile görüşüp fikir beyan etmesini de eleştirir. Fatma Aliye, Oryantalistlerin doğru bilgi sahibi olmak için, kendisi gibi dil bilen ve dini bilen insanlarla görüşmesi gerektiğini dile getirmişti. Halide Edib'e göre yaşamak gerekirdi:

> *"Şark ve Garp dünyası hakkında bir kanaate varmak sadece okumakla mümkün değildir. Hattâ kendi memleketimizde bu halkın bir kaç ferdiyle temas dahi esaslı bir fikir veremez. Şark ve Garpta bir hayli kalmak, her sınıf halkiyle temas etmek, fikir merkezlerini, muhtelif üniversitelerini az çok tetkik etmek belki onlar hakkında insana biraz itimada değer malûmat verebilir."* [120]

Halide Edib'in ilk eserlerinden beri Doğu'nun bütün bütün inkarına karşı olduğu görülmektedir. Doğu ve Batı karşılıklı olarak birbirlerine bir şeyler öğretirler. İki ayrı ve birbirine zıt medeniyet birbirlerini tamamlar. Batı *terakki, taharriyat-ı fenniye ve hissi hürriyeti*, Doğu *zabt-ı nefsi* öğretir:

> *"Bu iki mıntıka şu evsaf-ı hususiyetlerini kendi usul-i talim ve terbiyelerine meze etmişlerdir. Şark'ta hafızayı terbiye, edebiyat-ı atika ve felsefe-i kadimeyi tetebbu ve her sınıf halkın kendine mahsus vazifesini tayin ederek her şahıs muayyen bir mevki için hazırlanır. Garp'ta, kuvva-yı tabiyeyi tedrik, hüsn-ü taharriyi tenmiye şahsiyeti tekamül ettirdiklerinden her şahıs, kendi mevkiini hazırlar. Bu iki nokta-i nazar ise birbirini naks değil, belki ikmal eder. Çünkü hayat-ı beşerde hem mukayyedat hem hürriyet vardır.* [121]

Halide Edib'e göre medenileşme Batılılaşma demektir. Türkiye'deki değişiklikleri Batılı okuyuculara anlatmak için yazdığı *Turkey Faces West (TFW)*

[119] Age, s:215
[120] Adıvar, "*Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri",* s. 257
[121] Enginün, Age, s. 382

(1930) adlı eserinin başında Gökalp'in "Doğu'dan geldik Batı'ya gidiyoruz" sözüne yer vermiştir.[122] Türklerin kendilerine pek pahalıya mal olan Batılılaşmayı kendi arzularıyla kabul ettiğini ve Batı zihniyetini kurumsallaştırdığını belirtir. Anadolu mücadelesinden sonra Batı'ya karşı şiddetli bir nefret duyulmasına rağmen, bir asırlık maziye, geleneğe ve aydınlara sahip olan Batılılaşma 1921'de galip geldi. Cumhuriyet'in kurucusu Ordu tamamen Batılı bir kurumdu. Bundan dolayı eğitim, sosyal ve politik hayat Batı'ya göre şekillendirildi.[123] Bu noktada Türk Doğu'dan ayrılmaktadır. Doğu'nun büyük bölümünün hala konuşup münakaşa ettiği dönemde, Türk problemlerine el atıp, yeni devrelere geçmektedir. İleride belki Doğu kendi veçhesini kazanacak, Türk ise daha az orijinal olsa da temel itibariyle Batılı kalacaktır.[124]

Halide Edib eserlerinde alaturka yaşam tarzında kadının cahil bırakıldığı resmedilmekte ancak Batının kötü taklitlerinin toplumda oluşturduğu kültür de eleştirilmektedir. Toplumun ve kadının durumunun ideal noktaya getirilmesi için Doğu-Batı sentezini gerçekleştirmiş milli ahlak temelli Batılı sistem önerilmektedir.

5.2.2 İdeal Kadın

Batılılaşma yolunda kadın konusu fikir grupları arasında belirleyici unsur olmuştur. Halide Edib'in eserlerinde Tanzimat'tan beri kötülüğün resmedilmesinde kullanılan kadın yeni bir imaj kazanmıştır. Namık Kemal'in *İntibah'ından (1876)* Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Sodom ve Gomore'sine (1928)* kadar birçok romanda kadın karakterler ahlâki yozlaşmanın, fitnenin, yanlış Batılılaşmanın, çöküşün simgeleri olarak ele alınmıştır. Aydın kesim gözünde geleneklere göre ev kadını olarak yetiştirilmiş basit ve cahil kadın geri kalmış bir uygarlığı simgelemekteydi. Öte yandan Batılılaşmış kadın da köklerinden kopmuş, değerlerini şaşırmış, namus anlayışı kuşku uyandıran bir kadındı. Halide Edib kahramanlarında Cumhuriyet ideolojisine paralel olarak milli-Batılı bir sentez yapmıştır. İdeal kadın hem serbest hem de namus konusunda çok titizdi. Dişiliklerini koruyarak gerektiğinde bir erkek gibi spor yapar, ata binerdi.

[122] Age, s. 383
[123] Adıvar, Age, s. 186
[124] Enginün, Age, s. 387

Yeni Turan'da artık ideal kadın imajı bir ütopya olarak ele alınmıştır. Ayşe Durakbaşa da kitabında bu roman üzerinde durur ve Halide Edib Adıvar'ın İngilizce anılarından bu romana ilişkin şu sözlerini aktarır:

> *"Kitap, politik ve milli bir ütopyayı anlatıyor, fakat yine de bir ütopya kadar gerçekleşme olasılığından uzak değil. Yeni ve daha olgun bir İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu yeni bir Türkiye ümit ediyor; kadınların oy hakkına kavuştuğu ve yürek gücüyle çalıştıkları bir Türkiye bu.*
>
> *Basit ve süssüz yaşamları Osmanlı'nın sağlıksız lüksle dolu o muhteşem günlerinden çok farklı; Osmanlı'nın o yüksek ve dejenere medeniyetinin yarattığı asalak bir sınıfın kadınlarının hayatından da çok farklı.*
>
> *En yüce ideal çalışmak ve yalınlık. Bu yalnız millileşmiş bir kültürü olan bir Türkiye değil, aynı zamanda liberal ve demokrat bir Türkiye."* [125]

Fatma Aliye çağdaşı kadınlara örnek olarak Müslüman büyük kadınları sunarken, Halide Edib bu isimleri görmezden gelir ve Gökalp'ten etkilenerek İslam öncesi Türklerden örnekler verir. Oryantalist düşünceye paralel olarak kadının bu günkü durumundan İslamiyet'in sorumlu olduğu kanaati işlenir. *Yeni Turan*'da gelenekçi zihniyetin devamı olan Yeni Osmanlılar, kadınların cemiyet içinde çalışmasını İslamiyet'e aykırı olduğunu ileri sürerler. Yeni Turan'ın lideri Oğuz diğer Türk ırkları Macar ve Finovalıları bizimle kıyaslarken kadına farklı bakışı içeren içtimai farktan dolayı onların ilerlediklerini öne sürer. [126] Oğuz'a göre kadın en küçük yurt olan ailede etkili olduğundan ilerleme ile kadın arasında sıkı bir münasebet vardır. [127] Romandaki ideal kadın tipi Kaya memleket mukadderatına hakim olan devlet adamının arkasındaki kadındır ve bu tip daha sonraki romanlarda *Ateşten Gömlek'in* Ayşe'si, *Vurun Kahpeye'nin* Aliye'si, *Tatarcık*'ın Lale'si olarak gelişecektir.

5.2.3. Eğitim, Çalışma Hakkı ve Örtünme

Osmanlı toplumunda kadının çalışma hayatında yer almaması, Osmanlı kadınının "evde hapis" imajı ile oryantalist metinlerde yer almasına katkısı büyüktür.

[125] Beyhan Uygun Aytemiz, *"Halide Edip Adıvar ve Feminist Yazın",* (**Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Bilkent Ünv. Ekonomi ve Sosyal Bil. Enstitüsü, 2001), s.194

[126] Halide Edip Adıvar, *"Yeni Turan – Raik'ın Annesi",* s:55

[127] Age, s:56

Halide Edib kadının toplumsal hayatta söz sahibi olması ve çalışması hakkında gazetelerde çeşitli yazılar neşretmiş, Batıdan özellikle İngiltere ve Amerika'dan örnekler vermiştir. Kadının çalışma hayatına katılması adına Osmanlı döneminde mücadele vermiş, Cumhuriyet döneminde de çalışma hayatının iyileştirilmesi adına yazılar kaleme almıştır. *Gene Kadın (1947)* başlıklı yazısında Amerika'da on yedi milyon kadının çalıştığı bir dönemde bizde kadının çalışmasının tartışıldığını söyler. Kadınlar I. Dünya Savaşı ile birlikte erkeklerden boşalan hayati görevleri üstlenmişlerdir. Amerika'da, çalışan kadınların sorunlarına eğilen, hayatlarını kolaylaştırmak için uğraşan yeni birimler oluşturulur ve çalışma hayatındaki hakları devlet güvencesi altına alınır. Halide Edib, bizim İş Bakanlığımızın da böyle bir çalışma içinde olmasını arzu eder: "İş Bakanlığımızın, Sıhhat Bakanlığımızla biraz iş birliği yaparak, değil şehir ve fabrikalarda, hatta tarlada çalışan kadının da sıhhat ve hayat şartlarına karışması millî bekâmız için bir mecburiyettir sanıyorum." [128]

Halide Edip kadının çalışmasının yanında toplumda söz sahibi olması adına gerekli düzenlemelerin yapılması için de mücadelede bulunmuştur. Kadına seçme ve seçilme hakkı verilmesi konusunda yine Batı'dan örnek vermiştir. 1920 yılında Amerikalı kadınlar çalışma hayatı ile ilgili düzenlemelerle birlikte oy kullanma hakkını da elde etmişlerdir. Partilerin programlarında kadınlara seçme ve seçilme hakkını mutlaka vermelerini isteyen Halide Edib, kadınlara bu hakkı tanımayan hiç bir partiye oy vermeyeceğini açıklamış, hatta bu konuda yaşadıkları görüş ayrılıkları nedeniyle yakın arkadaşı Yakup Kadri ile arası açılmıştır. [129]

Halide Edib kadının çalışmasına karşı çıkan muhafazakârlara karşı mücadelesini sürdürmüştür. Bazı erkekler, "kadın eve dönsün, ekmeğimizi elimizden alıyor" ya da "kadının yeri evidir, işi de çocuk yetiştirmektir" diyerek kadının çalışmasına karşı çıkmışlardır. Çalışma ile eğitim genellikle birlikte ele alınmış, kadının özgürleşmesini temsil eden iki anahtar kelime haline gelmiştir. Cumhuriyet inkılapları kadının özgürleşmesi adına çok etkili adımlar atsa da erkekler bu konuda direnç

[128] Kelime Erdal, "Halide Edib Adıvar'ın Bakış Açısıyla Kadının Çalışma Hayatı", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** 7(1):109-123 (2008) s.112

[129] İnci Enginün, "Yakup Kadri ve Halide Edib", **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 1991. s. 94-108

göstermeye devam etmiştir. *Döner Ayna* romanında kahramanlardan köy ağası Hacı Murat, kadının eğitimine ve çalışmasına karşı olan tutucu kesimi temsil etmektedir:

> *"Son zamanlarda kadınların her şeye burunlarını sokmalarına karşı içinde hudutsuz bir isyan vardı. Hiç olmazsa kendinin hükmü geçebilecek kadın taifesinin, hattâ o kadar sevdiği Hanife'nin bile dizginlerini elinde tutmağa karar vermişti. Her hâlde İzmir'de genç bir kadın müddei umumî gördükten sonra, Hanife'ye namaz sûrelerini ezberletmekten fazla tahsil vermemeğe karar verdi."* [130]

Yazar bu fikirlerin medenî dünyada yeri olmadığı görüşünü Nazi rejimini örnek vererek savunur:

> "*Kadını sırf üstün ırk örnekleri yetiştirecek bir nevi insan tavuğu ve kuluçkası haline sokmak için dünyanın en fennî ve mükemmel metot ve usulleriyle çalışmış olan merhum Nazi rejimi dahi muvaffak olamadı. Kurulmuş ve kurulacak bütün içtimaî nizamların adı ve mahiyeti ne olursa olsun, her ferdinin kendi kabiliyetine göre çalışmasını, her çalışanın verimine ve başarısına göre emeğini ödeyenler, ancak payidar olabilecektir. Bu hususta sırf dini bakımdan kadının çalışmasına muarız olanlar varsa o vatandaşlara "insan yalnız çalışmasıyla insandır" vecizesini hatırlatacağım"* [131]

Batılılaşma rüzgarıyla birlikte ortaya çıkan taklitçi kötü örnekler muhafazakarlar tarafından umumileştirilerek, toplum için ciddi tehlike olarak değerlendirilmiş, kadının çalışma hayatına katılması da bu atmosferde ahlaki endişelerle eleştirilmiştir. Yazar, *Türk Kadınları Hakkında (1916)* başlıklı yazısında kendisine Samsun'dan mektup yazan bir erkeğin kadınlara yönelik eleştirilerine yer verir:

> *"Türk kadınları zâhiren size medenî görünüyor, burada hayat-ı umumiyyeye iştirak ediyorlar ama onlar ahlâkını tamamen kaybetmiş mahlûklardır. Kapalı kalmaktan mütevellid bir nevi sahte ahlâk meydana çıkar çıkmaz altüst olmuştur. Türk kadınının yegâne emeli boyanmak, giyinmek, dans etmek, çarşafını çıkarmak, en vâsî mânâsıyla ahlâkın müsaade etmediği her türlü düşüklükleri yapmaktır."* [132]

İş kadınlarının erkek arkadaşlarıyla ilişkilerinde bazen arkadaşlığı aşan münasebetlere girmeleri diğer bir eleştiri unsurudur. Yazar bu durumu kafes arkasında

[130] Erdal, s.116
[131] Age, s.112
[132] Age, s.119

yaşayan kadının da yaşayabileceği son derece doğal bir tabiat kanunu olarak değerlendirmektedir. Halide Edib'e göre İslam kadınları topluma hizmet etmeleri için teşvik eden bir din olduğundan, aslında kadınların ayrı mekanlarda saklanmasını emretmemiştir. Örtünme emri kadınların güzellik ve cinsellik yoluyla erkekleri baştan çıkarmak amacıyla kullanmalarını önlemeye yöneliktir. Edib'e göre modern feministin ya da sağlıklı bir toplumun hedefi de aynıdır. Halide Edib'in İslam'ın örtünme emri ile modern feminizmin amaçlarını örtüştürmesi ilgi çekicidir. Tesettür hakkında müstakil bir yazı yazmamış olmasına rağmen Halide Edib *Yeni Turan* romanında ideal kadını çarşafını atmış, yüzü açık, başı kapalı ve mantolu olarak resmetmiştir. Edib kadını eğitimden alıkoyan, toplum yaşamından dışlayan cinsiyet ayrımcılığına karşıdır. [133] Kadının çalışması konusunda en büyük desteği erkeklerden bekleyen yazara göre İngiliz ve Amerikalı kadınların aldıkları iyi eğitim onların iyi bir anne veya eş olmalarını engellemediği gibi, tam tersine, onları olumlu yönde etkilemiştir.

Halide Edib'e göre kadının çalışması Müslüman kadının imajı açısından da çok önemlidir. Edib'e göre Müslüman kadınının perişan haline bakıp "Müslümanlar medenileşemez" tezini işleyen oryantalistlerin iddialarını örf ve dinine sahip çıkarak toplum hayatında söz sahibi olan Müslüman Türk kadını sarsmıştır. Cumhuriyet'le birlikte her alanda kendini yetiştiren Türk kadını Avrupa'da, Müslüman Türk kadınları lehinde olumlu imaj oluşturmuştur. Türkiye'de bazı çevreler bu durumdan rahatsız olmuş ve çeşitli iftiralarla Avrupalıları tekrar olumsuz düşünceye sevk etmek için çalışmışlardır. Halide Edib'in görüşlerinde kendimizi Avrupalılara beğendirme hissiyatı göze çarpmaktadır:

> *"İslâm'ın ilk feyizli ve zengin medeniyet ve zafer günlerinden sonra İslâm kadınlarının duvarlar arkasında millet (ki kendi çocuklarından müteşekkildir) hayatının, içtimâiyyatının yabancısı, bütün millî felâket ve saadete bigâne yaşaması, İslâmiyet'in bir ananesi gibi telakki edilmiştir. Avrupa "Müslümanlar medenileşemez" dediği zaman, tabiî en kuvvetli delil olarak, Müslüman kadınının müteredddi ve düşük vaziyetini göstermişti. Müslüman Türk'ün anane ve dini kaybetmeksizin medenî ve bütün millet hayatıyla mesul ve millet hayatıyla vazifedâr bir Müslüman kadını kitlesi*

[133] Durakbaşa, s.200

meydana atması tabiî İslâm ve Türk aleyhindeki bu belki menfur delili kökünden sarsmıştı." [134]

Halide Edib, Türk kadınının her alanda ilerlemesinden rahatsız olduğu için böylesine çirkin iftiralarda bulunan insanlara cevaben, azınlığın olumsuz davranışlarını bütün topluma aitmiş gibi göstermenin yanlış olduğunu savunur. Türk kadını, sosyal hayatta hak ettiği yeri, cephe gerisinde verdiği mücadeleye denk olağanüstü çabasıyla elde etmiştir. Cumhuriyetle birlikte özgürleşen kadın artık eski düzene dönmek istememekte daha fazla özgürlük istemektedir. Halide Edib'in *Yeni Dünya, Eski Kadın (1937)* başlıklı yazısında kadının çalışmasını istemeyen bir erkeğe karşı, bir kadın haklarını savunmaktadır:

"Eskiden sizler kadını esir gibi çalıştırır, vahşî hayvan gibi kafes arkasına hapsederdiniz şimdi kadın hür oldu. Çekemiyorsunuz. İnkılâp lafı oldu mu kimseye söz bırakmazsınız. Dünyayı yeni baştan keyfinize göre yapmak istiyorsunuz. Fakat yeni kadın istemiyorsunuz. Eskisi gibi, kadın ağzını açınca boşayıp sokağa atamıyorsunuz… Ha, ha, ha… Yaşasın yeni dünya. Siz analarımızı nasıl esir gibi kullandınızsa, biz de sizi öyle kullanacağız…"[135]

Halide Edib kadın erkek eşitliğine inanmakta, herkesin haklarını bilmesini istemektedir. Kadının erkeği ezmeye çalışmasına karşı çıkmaktadır. Kadının çalışma hayatına katılması ve eğitilmesi adına büyük mücadele veren, Edib eski dünyayı oryantalist bakış açısıyla resmetmekten kendisini alamamıştır.

5.2.4 Çok Eşlilik, Görücü Usulü Evlilik ve Boşanma Hakkı

Oryantalistlere göre İslam' da kadınla ilgili en büyük sorun çok eşlilik, görücü usulü evlilik ve boşanma hakkı ile ilgilidir. Halide Edib'in birçok eserinde bu konular iç içe geçmiş şekilde gündeme gelmiştir. Fatma Aliye bu konularda Oryantalistlere karşı İslam'ı savunurken, Halide Edib çok eşliliğe ve görücü usulü evliliğe karşı Oryantalist bir tutum izlemekte, eski Türklerde olmayan bu adetlerin İslamiyet sonrasında Türk toplumunda yerleştiğini savunmaktadır.

[134] Erdal, s.119
[135] Age, s.117

Edib İslamiyet'in çok eşliliğe izin vermesinin yanında Fatma Aliye gibi Osmanlının Bizans ve Acem kültüründen kötü örnekler almasını da eleştirir. Örneğin Osmanlıların Bizans cemiyetiyle doğrudan doğruya temas etmeleri aile ve kadın konusunda bazı değerleri kaybetmelerine sebep olmuştur. Halide Edib, yaşmak, peçe, harem ve saray teşkilatının Bizans'tan alındığını söyler. İdareci kesimi etkisi altına alan bu değişim geniş Türk kitlesini Osmanlıya kültür ve görünüşte yabancı kılmıştır. Örneğin yüksek zümrenin aksine halk arasında çok kadınla evlilik yaygınlaşmamıştır.[136] Halide Edib, romanlarında yüksek zümrenin Batıdan hatalı olarak şekilci unsurları aldığını, halk tabakasının ise sıkı sıkıya bağlı bulunduğu Türk gelenekleri sayesinde gülünç duruma düşmediğini daima tekrarlamıştır.

Osmanlı'da modernleşme hareketi aydın erkeklerin öncülüğünde gerçekleşmesine rağmen, birçoğu geleneksel aile yapısındaki üstünlüklerinden vazgeçmeye yanaşmıyordu. Halide Edib'in babası modern biri olmasına rağmen ilk eşinin ölümünden sonra iki bayanla evlenmiş, eşi Salih Zeki de Edib'le evli iken bir başkasıyla evlenmek istemişti. Halide Edip çocukluğunu anlattığı *Mor Salkınlı Ev* adlı anı kitabında, konaklarda çok eşli yaşama katlanmak zorunda kalan kadınların trajedilerini verir. Ancak çok eşlilik kendi evliliğinde de karşısına çıkar. "Salih Zeki Bey, ikinci defa evlenmeye karar vermişti. Taaddüdü zevcat aleyhine hiçbir zaman değişmeyen ve taassup derecesini bulan bir kanaatim vardı." [137] diyen Halide Edip ilk evliliğini yaptığı Salih Zeki'nin üzerine kuma getirmeye çalışmasını kabullenemez, çocuklarını alır ve gider. Halide Edib'in romanlarında kadın karakterler çok eşliliğe şiddetle karşı çıkmalarına rağmen boşanmak da istemezler kocalarından ayrı yaşarlar. *Raik'in Annesi* ve *Akile Hanım Sokağı* bu duruma iki tipik örnektir. Halide Edib kadınların bu tutumunu kabullenmez ve evlilikle ilgili görüşünü *Handan* romanında belirtir. Handan'a göre evlilik mutlak ve ebedi bir rabıtadır, ikinci bir kadına veya erkeğe yer yoktur ve ihanet eden ebediyen melundur.[138] *Kenan Çobanları* adlı oyununda Halide Edip, çok kadınla evliliğin sadece kadınlar arasında değil, onların

[136] Adıvar, *"Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri",* s. 245
[137] Adıvar, *"Mor Salkımlı Ev",* s:185
[138] Adıvar, *"Handan"* s. 123

çocukları arasında da kıskançlık ve düşmanlık duygusu oluşturmasını işlemiştir.[139] Çok eşliliğin tamamen men edilmesinin sosyolojik mahsurlarından bahseden Fatma Aliye'nin tutumuna karşı, Halide Edib çok eşliliği yaşayan, başta kendisi olmak üzere, kadın ve çocukların psikolojisini ele almış ve kesin bir tavırla karşı çıkmıştır.

Yazara göre kadın için çok eşliliğin yanında, görücü usulü evlenmede eşini kendi seçememesi ve erkeğin bir kelimede kadını boşaması, aile muhabbeti açısından tehdit oluşturmaktadır. Görücü usulü evliliği yücelten Fatma Aliye'ye karşı, Halide Edib evlilikte aşkı yüceltmektedir. Yazar *Yeni Turan* romanında çekirdek ailedeki dengelerin toplum için önemini belirtir. Bir yurt oluşturan kadın ve erkeğin birbirine karşı emniyet ve muhabbet duyması, dış tehditlere karşı aralarında zihni ve kalbi bir arkadaşlık oluşturması gereklidir. Ancak bizde içtimai kanunlar bütün kuvveti erkeğe verdiği için birincisi, erkek arkadaşını ekseriya kendisi seçmediği, seçse bile boşama hakkını elinde bulunduran erkeklerde maddi hırs ve arzulardan dolayı yuva yıkmak artık irsî bir hal aldığından dolayı da ikincisi gerçekleşmemiştir. İçtimai yapı ve terbiye sistemindeki eksikliklerden dolayı Türkiye'de bedbaht kadınlar ve erkekler vardır.[140] S*eviye Talip* romanında Fahir'in Macide ile alaturka şekilde annesinin arzusu üzerine nişanlanması, evliliklerinde aşk ve ateşin eksikliği dile getirilmiştir.[141]

Halide Edib görüşlerini desteklemek için Batı dünyasının İslam'da kadın haklarıyla ilgili eleştirilerine eserlerinde yer vermiştir. *Son Eseri* adlı romanında, Kamuran, Avrupa'da yaşadığı dönemde İslamiyet'in kötülendiğine şahit olur:

> *"Avrupa'da daima Müslümanlığın kadınların menafine mugayir olduğunu kuvvetli delillerle söylediklerini işittim. Fakat ben bir dimağ kadınından ziyade bir kalp kadınıyım. İslamiyet'in sırf aşk üzerine tesis ettiği izdivaç ve aşk devam ettikçe aile denilen şeyin çürüklüğünü ve yokluğunu kabul edişi, bir sözle senelerce teessüs eden bir yuvayı zir ü zeber edişi; tabi geliyordu. Tabi hayatımın son tecaribi beni değiştirdi, bu esasat üzerine hareket gayr-i kabil ve insaniyete mugayir olduğunu anladım."* [142]

[139] Enginün, *"Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu Batı Meselesi"* s. .349
[140] Adıvar, *"Yeni Turan- Raik'ın Annesi",* s. 56
[141] Enginün, Age, s. 89-107
[142] Age, s. 152-162

Avrupa'da yaşamasına rağmen davranışlarıyla sade ve yerli olduğu için yüceltilen Kamuran karakterinin ağzından sadece aşk üzerine yapılan evliliklerin çürük olduğunu savunan gelenekçilere, aşk olmadan olan evliliğin insaniyetle bağdaşmadığı görüşüyle cevap verir. Bir kelime ile erkeğin boşama hakkı da iğnelenmektedir. [143] *Seviye Talip* romanında aynı konu başka bir şekilde ele alınmış, aşk yoksa evlilik yok hükmündedir görüşü işlenmiştir. Seviye artık sevmediği kocası Talip Bey'den dostane ayrılmak istediğini söyleyince tehditle karşılaşır. Kocası hürriyetini vermese de vicdanen kendisini serbest addettiğini belirtir ve sevdiği adam Cemal'le nikâhsız yaşamaya başlar. O izdivacın sade aşk üzerine müesses olabileceği iddiasındadır. [144]

Yazara göre 1926'da İsviçre medeni kanunun kabulü, mahiyeti bakımından önemlidir. Türk ailesi Batı aile idealini teşkil eden bir istikrar kazanarak Türkleri Avrupa milletleri ailesiyle birleştirecektir. Bu kanunla kadınlar sosyal bakımından birçok haklara kavuşmuşlardır. Halide Edib'e göre, kadın her yerde kadındır ve benzer sorunlarla karşılaşmaktadır, zira kadının temel sosyal fonksiyonları her yerde aynıdır. Kadının sosyal hayattaki yerinin bozulması diğer sosyal kurumların bozulmasıyla ilgilidir. Halide Edib bazı eserlerinde Fatma Aliye gibi İslamiyet'in kadın haklarını engellemediğini, Kur'an'ın getirdiği yeni emirlerle eskiye göre kadının sosyal durumunu iyileştirdiğini savunur. Kur'an kadını hür ve yaptıklarından sorumlu sayar. Kadınların örtünmesi de, sosyal hayattan çekilmesi de, Müslümanların eski ve bozulmuş medeniyetlerle teması sonucudur. [145]

5.2.5. Din ve Laiklik

Halide Edib'in eserlerinde din hakkında kafasının karışık olduğu, pozitivist ve Oryantalist görüşlerden etkilendiği gibi Mevlevi görüşlerden de etkilendiği fark edilmektedir. Romanlarında "adaletle cezalandıran" ve "merhametle affeden" iki tip Allah inancını ele alır. *Handan* romanında, Handan babası Cemal Bey'in dostlarından Selim Bey'in inandığı "merhamet dolu Allah" inancı ile tanışınca şaşırır, çünkü çocukluğunda öğrendiği her şeyi gözeten, "mutlak kudret sahibi Allah", sevap ve günah

[143] Age, s. 152-162
[144] Age, s. 89-107
[145] Adıvar, *"Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri",* s. 239-240

her şeyi adaleti ile değerlendirirken merhamet izine rastlamazdı.[146] *Vurun Kahpeye* adlı romanında din ve taassup ele alınmıştır. İstanbul'dan Anadolu'daki kasabaya gelen Aliye öğretmeni katı, müsamahasız ve korkutucu din anlayışını temsil eden Hacı Fettah Efendi kınar:

> "*Erkeklerin içinde yüzü gözü açık namahremler Müslümanların kalbini fesada vermek için şarkı söyleyerek dolaşıyorlar. Bunlar, bunlar melundur, bunların eline çocuklarınızı teslim etmeyiniz, eğer bir gün yalnız içimize Yunan girdiğini değil, başımıza taş yağdığını görmek istemiyorsanız, bu karıların üstleri başlarıyla beraber kendilerini de parçalayınız. Yoksa Cenab-ı Hakk'ın bütün gazapları üzerinizden eksik olmayacaktır."*[147]

İstanbullu Mevlevi bir dede mevlit okurken, bu beşeri, merhamet ve iyiliklerle dolu dinin Hacı Fettah gibilerini ortaya çıkarmasına, Aliye hayret eder:

> "*…Aliye evvela ağzını açıp Hacı Fettah Efendi'nin temsil ettiği her şeye lanet etmek arzusu duydu. Sonra kendi de nasıl olduğunu tayin edemeyeceği bir fikir teselsülü ile mevlit akşamını hatırladı. Hayır din bu değildi, bu çirkin ve galiz Hacı Fettah Efendinin temsil ettiği şey değildi. Din nurlar içinde nihayetsiz bir rahmetin, şefaatin tecellisiydi. Kundakta ümmet için şefaat talep eden Peygamber'in, asi ümmetine melce olan büyük Muhammed'in diniydi. Hacı Fettah Efendi din perdesine bürünmüş, dünya yüzünde şeytanın insanları tazip için gönderdiği mümessildi."* [148]

Halide Edib'in eserlerinde, Allah'ı sadece adaleti ile bilenler, Allah'ın ve Peygamber'inin sonsuz merhametinden habersiz olduklarından, yobaz bir anlayış geliştirerek, şeytanın temsilcisi olmuşlardır. Dini cahillerin temsil etmesi ve de dinlerin batıl fikirlerle dolması sonucunda insanlar dinden uzaklaşmıştır. Ayrıca yazar, dinin artık yeterli olmadığı için insanların ideolojiler peşinde koştuğu düşüncesindedir. *Zeyno'nun Oğlu* romanında Savfet'e göre "Dinsizliğin birçok sebeplerinden biri de esasen fikirden ziyade hülya, ruhtan ziyade batıl fikirlerle dolan dinlerin artık insanları tatmin etmemesi"dir. [149] Halide Edib aynı görüşü *Din ve İdeoloji* adlı yazısında da dile getirir:

---

[146] Adıvar, *"Handan",* s. 45
[147] Enginün, Age, s. 193
[148] Age, s. 199
[149] Age, s. 217

"*Vaktaki son peygamber geldi geçti ve dinler artık cemaatlerin mütemadiyen artan ve birbirine zıt görünen nihayetsiz ihtiyaçlarını telif etmeye; içtimai nizamı muhafazaya gücü yetmez oldu, o zaman daha ağır, daha mevzii fakat herhalde yine cemaatin intizam ve şeklini vermek vazifesi filozofların fikirlerine yahut sistemlerine düştü. Buna ideoloji diyoruz.*

İnsanlar cemaat içinde vahdet ve istikrarı, aralarında geçim ve münasebeti dinin temin etmediğini görünce din sahasını yavaş yavaş cemaatlerin içine hatta ferdin vicdanına inhisar ettirmeye çalıştılar. Yani onu mücadele meydanından uzaklaştırdılar." [150]

Halide Edib, derin ve önemli bir gelişme olarak gördüğü Türklerin Batılılaşma sürecinde Türk toplumundaki İslam dinine ait kültürel kodların değişmesi gerektiği inancını taşır. Bir gecede Doğu'dan Batı'ya geçilemeyeceğine kani olduğundan şekilci ve taklitçi Batılılaşmanın aleyhinedir. Batı'da büyük bir heyecanla karşılanan Şapka reformunu en şekli reform sayar ve kafanın içinin Batılılaşmasını önemli bulur.[151] Yazar Batı'nın sadece bilim ve tekniğinin alınmasını savunanlara da karşı çıkar. Darülfünun'a kadınların alınması hakkında tertiplenen bir ankete verdiği cevapta "Her Avrupai cereyan ve müesseseyi yarım ve sathi bir şekilde taklit edip de onu muhafaza edebilecek kadar kuvvetli kanaatler edinememişsek, kurun-ı vusta hatta iptidai kalalım. Garplılaşmak, Garp zihniyetinin yarattığı müessesatı da kendimize mal etmektir" der.[152] Halide Edib'in Batılı fikirler ve ideallerin kabulü, İslami toplumun mahiyetini, İslamiyet'in kendisini değiştirmeden mümkün değildir görüşü Oryantalist yanının en belirgin göstergesidir.

Halide Edib İslamiyet'in laikleşmesi ve millileşmesinde dinde reforma inanan Gökalp'in görüşlerine katılır. Cumhuriyetle gelen reformlardan halifeliğin kaldırılmasını ve laiklik ilkesinin benimsenmesini önemser. Dini siyasete karıştırmanın tehlikesine değinen yazar, hiçbir milletin dinsiz olamayacağının da farkındadır. Bundan dolayı laikliğin bir çeşit *dinsizlik softalığı* haline gelmesinden de endişelidir.[153] Amerika'da yaşadığı bir olayda bu duruma değinir:

[150] Halide Edip Adıvar, "Din ve İdeoloji", **Yedigün**, 1939, s.9
[151] Enginün, Age, s. 224-226
[152] Age, s. 372
[153] Adıvar, *"Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri",* s. 218

"Amerika'da ultra modern kulüplerde zengin ve ileri kadınlar arasında din duygusunun da çok zaman inanılmayacak kadar kuvvetli olduğu görülür. Şikago'da forumda Türkler'in garplılaşmasından bahsediyorum. İhtiyar bir kadın sordu "Siz Müslüman mısınız?" Evet dedim ve İslamiyet'in medeni ve insani bir hayata nasıl müsait olduğunu da söyledim. İki gün sonra foruma azalardan biri katılmıyor ve adat hilafına sebebini de yazılı olarak belirtir: ulu orta Müslüman olduğunu itiraf eden bir kadının konferansına gelmeyeceğini yazmış. Bu kulüp azasının bazılarının taassupla ve samimiyetle dindar olduklarını söylemekten çekinmemeleri bizim bu nevi sosyetemizdeki bayanlardan ne kadar başka olduklarını gösterir. Çünkü bizde bu seviyede olanlar yakın zamana kadar dini gerilik alameti sayarlar, dinsizlikle öğünürlerdi." [154]

Halide Edib Batılı eğitimden geçip, pozitivist düşüncelerle beslendiğinden, dine hep mesafeli durmuştur. Bundan dolayı örtünme ile ilgili, modern feminizmle İslam'ı aynı hedefte buluşturan yorumu gibi "İslam'da aslında şu yok, aslı şöyledir" tarzındaki görüşleri toplumdan tepki almamak adına yapılmış gibidir. Nitekim durum Milli Mücadele sonrası müsait olunca Edib reformcu kimliği ile irtica aleyhtarı tavır almıştır.

5.2.6. Türkçülük

Osmanlı'da ilk ortaya çıkan ideoloji Türkçülük olmuştur. Halide Edib de bu görüşün önde gelen savunucularından olup, eserlerinde bu düşünceyi işlemiştir. Yazarın Avrupa'dan ithal milliyetçilik akımına destek vermesi bile Oryantalist yaklaşımına delil olması bakımından yeterlidir. "Bütün Müslümanlar kardeştir, İslam milleti unsurlarıdır." anlayışına sahip bir toplumda, binlerce yıl öncesine ait Orta Asya'daki kültürden kendi yaşadığı döneme modeller arayan bir ideolojiyi desteklemesi, toplumdan İslam kültürünün izlerini silmeye ve İslam kardeşliğini bitirmeye yönelik bir eylemdir.

Halide Edib'e göre Balkan savaşlarından sonra Müslüman Arnavutlar ve Arapların kopmasıyla ırk bilinci olmayan Türklerde yalnızlık duygusuyla milliyetçi düşünceler güçlenmiştir. Halkın içine sokulamayan Batılılaşma milliyetçilikle taban bulmuş, dilde ve edebiyatta bu yönde değişmeyle Osmanlı zevkinin yerini Türk zevki

[154] Halide Edip Adıvar, "Yaz! Kadına Dair", **Argos**, Ekim 1985. S.75-76

almıştı. Yeni-eski çatışması sonucunda alfabe değişikliği gibi reformlar Türkleri Batı'ya daha çok yaklaştırmış; Türkçülük Panislamizmle olan rekabeti kazanmış, İslam birliğinin sonunu getirmişti. [155] Türk Ocakları ve Panturanizm, Türkoloji ve kültürel araştırmaları artırmıştır. Eski Türklerde kadının konumu hatırlanınca Batı örneğinden, eski Türk geleneğine dönülmüştür. İslamiyet öncesi Türklerin her şeyi, edebiyatı, kahramanları, konuları, dini ve isimleri ilgi uyandırmıştır.

Halide Edib'in Kurtuluş Savaşından sonraki eserlerinde de Türk milliyetçiliği ve milli değerler yüceltilmiş, yeni tip Türk kadını oluşturulmaya çalışılmıştır. Halide Edib'in Batı hayranlığı, İzmir'in İşgalinden sonra Batı'nın özellikle de İngiltere'nin zalim yüzünün ortaya çıkmasıyla Batı nefretine dönüşmüştür. Kurtuluş Savaşı'nın bir destanı olan *Ateşten Gömlek* adlı romanında milli ve asli özelliğini kaybetmeyen, erkeği kadar çalışkan Anadolu kadınını yüceltmeye başlamıştır.[156] Oryantalist eserlerde tasvir edilen Osmanlı'nın lüks ve asalak harem yaşamı karşısında oluşturulan bu yeni imaj önemlidir. Çünkü Batı'ya karşı bir savunma yapılırken, Osmanlı'nın batıcı ve muhafazakâr kadınına otantik Türk kadın modeli önerilmektedir.

An English Woman in a Turkish Harem adlı eserinde Türkiye'deki anılarını yazan Grace Elliot Halide Edib'le olan bir anısını paylaşır. Bir Sufrajet derneği adına İngiliz kadınlarının Türk kadınının ilerlemesine nasıl yardımcı olabileceği sorusuna Edib "harem" kelimesinin yerine "Türk evi"nin kullanılmasını, harem kelimesinin yüklediği iğrenç imajın silinmesini, Türk kadınının nasıl yaşadığının doğru anlatılmasını ister. [157] Harem Osmanlı kadını için bütün kötülükleri içeren bir imaj olduğundan, Edib yazılarında bu imajı silip, yeni bir kadın imajı oluşturmak için çalışmıştır.

Yeni Turan romanında Halide Edib, devrin Türkçülerinden farklı bir "turan" kavramı oluşturarak, Türkiye dışındaki Türkleri de Amerika toplumu gibi adem-i merkeziyetçi bir yapıda birleştirmeyi amaçlamıştır. İslam'ın yeni yorumuyla desteklenen Türkçülük ideolojisine sahip yeni düzende, kadın yeni nesli yetiştiren anne

[155] Adıvar, *"Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri",* s. 132
[156] Enginün, Age, s. 178
[157] Durakbaşa, s.209-210

ve eş olmanın dışında eski Türklerdeki gibi cemiyette mühim roller oynamaktadır. [158] Halid Edib kadın haklarını Türk milliyetçiliğinin önemli bir unsuru olarak görmüş, kadın hakları konusundaki Oryantalist eleştirilere, göçebe Türk kültüründeki kadın-erkek eşitlikçi model ile cevap vermeye çalışmış, Batı tarzı feminist modeli Türk milletine uygun bulmamıştır.

Bu romanda Oryantalistlerin "İslamiyet medeniyetle itilaf edilemez." iddiasına Yeni Turan Hareketi'nin lideri Oğuz'un düşüncelerinde cevap verir: "Yüzyıllardır cephelerde savaşmaktan gelişmeye fırsat bulamayan Türkler, federatif yapıda azınlıklar ve diğer milletlerin derdi ile uğraşmayacak; kadını ve erkeği ile çalışarak, sanayide, ekonomide gelişmiş, ilerlemiş eğitim ve fenne sahip bir Türkiye hayalini gerçekleştireceklerdir." [159] İslamiyet milletler üstü konumundan uzaklaştırılmış, Türkçülüğün bir alt başlığı halinde Batı tarzı medeni yaşama entegre edilerek yeniden yorumlanmıştır. Dinin bu yeni yorumuna göre doğal olarak Yeni Turan mensupları, muhalifleri muhafazakâr Yeni Osmanlılardan daha dindardır. Oğuz'a göre resmi mekteplerde yetersiz dini eğitim alan gençlere nispetle, açtıkları mekteplerde yetişen gençler hakiki dindarlardır. Medeni olmayı İslamiyet'e mugayir görmeyen bir anlayışa sahip bu gençler, bütün hayati vazifeleri ve medeni eğlenceleri arasında bile ibadete yer bulmaktadırlar. Bu gençlerin dinsiz zannedilmesinin sebebi avam ve cahil halkın zahirperest olmasından ve dini her medeni şeye karşı duvar bilmesinden dolayıdır. [160] Halide Edib İslamiyet'in her Müslüman'ı kardeş bilen evrensel tavrını benimsemeyip Türk milletine has din yorumu geliştirir. Bu yorumun birkaç özelliği yukarıda dile getirilmiştir: Medeni yaşamak esastır. İbadet, hayati işler ve medeni eğlenceler arasında geçiştirilen bir faaliyettir. Din vicdani bir olay olduğundan dış görünüşe bakılmamalı ve diğer insanlara müdahale edilmemelidir.

5.2.7. Batı Modeli

Türkçülük akımıyla bilinmesine rağmen Halide Edib'in ilk dönem eserlerinde İngiliz ve Amerikan hayranlığı belirgindir. 2 Ekim 1908'de *The Nation* adlı İngiliz

[158] Adıvar, *"Yeni Turan-Raik'in Annesi",* s. 38-39
[159] Age, s. 39
[160] Age, s. 38

gazetesine gönderdiği mektupta Meşrutiyet'i getiren kadro hakkında "Onlar, Anglo-Saksonlar'ın dünya medeniyetinde tuttukları yüksek, ahlaki yeri, kadınlık ve ev hakkındaki kutsal fikirlerine borçlu bulunduklarını anlamışlardır." diye bahseder. Türk kadınları adına İngiliz kadınlarını yardıma davet eder: "İngilizlerin Türkiye'nin herhangi bir yerinde okullar açmaları Türk anneleri tarafından memnuniyetle karşılanacaktır. İstediğimiz Anglo-Saksonlar'ınki gibi basit, sıhhatli ve beşeri öğretimdir. Bize sizin büyük ciddi kadınlarınızın canlı örneklerini verin. …Ekmekten ve sudan daha çok, başka herhangi bir ihtiyaçtan da fazla, biz bilgi ve sıhhatli Anglo-Sakson tesiri diye feryat ediyoruz." [161] Halide Edib, *Kadın Çalışmalı mı?(1946)* başlıklı yazısında da savaşta hava hücumlarına karşı toplarla ülkelerini savunan İngiliz kadınını örnek gösterir. İngiltere, hür bir memleket olmasını bu cesur kadınlara borçludur. [162]

Halide Edib Türkiye için İngiliz tipi demokrasi hayali kurmaktadır. İngiltere'de demokrasinin temellerini ve işleyişini *İngiltere ve İngilizler* adlı seri yazısında ele almıştır. Siyasette "ben ve sen"e inanan İngiliz'in, karşılıklı menfaate dayalı uyuşma kültürüyle oluşturduğu sistemde, temsil esası hakimdir. İngiliz, hürriyet isteyen ferdiyetçi kimliği ile istikrar ve emniyet isteyen iş adamı kimliği arasındaki ilişkileri kanunla düzenler. Halide Edib'e göre, Doğuda önderi çobana, milleti sürüye benzeten anlayış, ferdin sorumluluğunu ortadan kaldırdığından tehlikelidir. Hatta tarikatların gelişmesini ve çoğalmasını bile bu zihniyetin ifadesi olarak görür. Gökalp'in "fert yok cemiyet var", "hak yok vazife var" vecizeleri müfrit sağ ve müfrit sol totaliter rejimlerin esası olduğundan tehlikelidir. [163] Halide Edib Milli Mücadele'den hemen sonra, Türkiye'de kendi hayalinde idealleştirdiği İngiliz tipi demokrasiyi bulamayınca, taparcasına hayran olduğu Atatürk'e karşı koyup, Türkiye'den ayrılmak ve uzun yıllar dışarda yaşamak zorunda kalmıştır. [164] Halide Edib'in Batı hayranlığı eserlerindeki oryantalist yaklaşımın kaynağını oluşturmaktadır. Ancak oryantalistlerin bütün tezlerine sahip çıkan biri değildir. "İçeriden biri" olarak Batı'da Doğu hakkında yanlış bilinenleri düzeltme adına da eserler kaleme almıştır.

[161] Enginün, Age, s. 369
[162] Erdal, s.111
[163] Adıvar, *"Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri",* s. 156
[164] Enginün, Age, s. 374

5.2.8. Oryantalist Bakış Hakkında

Yurt dışında yaşarken 1930'da yazdığı *Turkey Faces West* adlı eserinde Halide Edib'in Hıristiyan okuyucu karşısında bir savunma tavrı aldığı görülür. Batılıların Türkleri ve Müslümanları daima barbar sayması fikrini aslında bütün kavimlerin vahşi olduklarını öne sürerek ve George Young ve Gibbon* gibi Batılı yazarların eserlerinden örnekler vererek çürütmeye çalışır. Bütün dayandığı yazarlar Batılıdır. Bunlarla Türk ve Osmanlı İmparatorluğu'nun müspet taraflarını teyide veya haksız ithamları redde çalışır. Batının barbarlığını ispat için hiçbir fırsatı kaçırmaz. Mesela Haçlı seferleri sırasında Doğu ve Batı Hıristiyanlarının birbirlerinden nasıl nefret ettiklerine, birbirlerini nasıl kestiklerine Türkler şahit olmuşlardır. Kilise bir zulüm ve baskı aletidir ve ne ahlaki ne de politik bakımdan birleştiricidir. [165]

Halide Edib oryantalist eserlerdeki Doğu imajının siyasi ve dini amaçlar nedeniyle oluşturulduğunu belirtir. Batının kendi içindeki zulümleri ve kötülükleri dile getirmeyen iki yüzlü tavrını eleştirir. Yazara göre Osmanlı son dönemde milliyetçilik akımlarının yaygınlaşmasıyla iyice güç kaybetmiştir. Balkan savaşlarında kiliseyi daima politikaya alet eden ve azınlıkları çok sistemli şekilde ortadan kaldıran Yunanlılar, eski Yunan medeniyeti hayranı devletlerin desteğini kazandılar. Halide Edib bu olayın Batılı tarihçiler tarafından ne derece taraflı bir şekilde aksettirildiklerini, Batı kaynaklarına dayanarak ortaya koyar. Batının bu konudaki görüşü şudur: "Batı basını Doğu'da hadiseleri aksettirirken daima tarafgirdir. Eğer ıstırap çeken Hristiyan'sa o zaman onlara şehitlik, Türklere barbarlık izafe edilir; eğer mazlum Türk veya Müslüman'sa o zaman cinayet, ya mukaddes bir gaye veya adalet için işlenmiş sayılır. Halide Edib Balkanlar'da çeşitli Hıristiyan ırkların birbirlerini imha etmelerine dair, yine Batılı gözlemcilerin zabıtlarından örnekler verir.[166]

* Sir George Young (1872-1952) İstanbul'da 2 yılı aşkın görev yapan İngiliz diplomat ve akademisyenin *Corps de Droit Ottomans, Nationalism and War in Balkans, Constantinople* gibi eserleri vardır. Edward Gibbon (1737-1764) İngiliz tarihçinin *Decline and Fall of Roman Empire* adlı eseri bulunmaktadır.

[165] Enginün, Age, s. 384

[166] Adıvar, Age, s.128

Halide Edib tarafgirlik yanında, oryantalistleri Doğuyu tam bilmemelerinden dolayı da eleştirmektedir. Bu duruma oryantalistlerin Türklerin din anlayışını ve şeriat hukukunu bilmemelerini örnek vermektedir. Yazar Batılıların Türklerin din anlayışını bilmediklerine ve şu iki yanlış yoruma kapıldıklarına kanidir:

1. Türkler zorla kendi dinlerini başkalarına kabul ettirirler. Bu fikir halk arasında son derece yaygındır ve Halide Edip, kendisine, hayallerindeki Türk tipini çizen Amerikalılara dair canlı örnekler zikreder.
2. Başka dinlere karşı Türkler toleranslıdır. Fakat Batılı tarihçi bunu "meziyet" olarak değil de, "biganelik" olarak vasıflandırır.

Din hürriyeti, kadın erkek eşitliği İslamiyet'i kabul etmemiş olan Türklerde de vardı. Halide Edib, ilk Turancı saydığı Cengiz'in yasasının bile dine hürriyet tanıdığını ancak, devlet dini olarak İslamiyet'ten nefret ettiğini belirtir. Türkler İslamiyet'i adli ve idari bakımdan tatbik edilebilir ve mantıklı oluşundan dolayı seçmişlerdir. İslami bir devlet olan Selçuklular Bizans'tan daha iyi bir idareci ve İslamiyet, Hıristiyanlıktan daha toleranslı olduğu için Anadolu İslamiyet'i kabul etmiştir. Osmanlılar da İmparatorluğu teşkil eden zümreyi kilise cemaatlerine ayırarak ırk, dil ve kilise çatışmalarını kaldırmışlardır. Osmanlı dine dayalı adalet ve güçlü orduyla temellendirdiği bir sistem kurmuştu ki bunların bozulmasıyla sistem XVII. asırda sarsılmıştır. [167]

Bir Batılının şeriat hukukunu anlaması imkansız gören Halide Edib şeriatı C.L. Ostrorog'un[*] *The Angora Reform* adlı kitabındaki İslam hukukunu müdafaasına dayanarak savunur. Ostrorog'a göre, şeriat içinde ferdin şahsi hürriyet ve mal hürriyeti de dahil olmak üzere, insan hakları prensiplerini vaz etmiş, insaniyet ve alicenaplık bakımından bütün Batı kanunlarının bin yıl kadar ilerisinde olan savaş kanunlarını teferruatıyla terkip etmiştir. Ayrıca asırlarca Hıristiyan ülkelerde mevcut olmayan gayri

[167] Age, s. 44-45

[*] Kont Ostrorog (1894-1952) Polonya asıllı Fransız oryantalist ve hukukçudur. Osmanlı devletinde adliye nezareti müşavirliği dahil olmak üzere çeşitli görevler yapmıştır.

Müslimlere müsamahaya dair bir de doktrin koymuşlardır.[168] Halide Edib bu savunmayı yaparken tarihi süreçte İslam'ı modernlik getiren bir din olarak göstermesine karşılık, İslam'ın kendi yaşadığı döneme hitap etmediği, eskidiği, değiştirilmesi gerektiği fikrindedir.

Batılıları şeriat kanunu bilmemekle suçlayan Halide Edib, şeriat kanunlarının değiştirilemeyişinin milli gelişmeye engel oluşturduğunu savunurken, Batılıların "İslam medeniyete engeldir." görüşüyle örtüşmektedir. Yazara göre ihtiyaca göre değiştirilebilen insan yapısı kanunların varlığı gelişme için çok önemlidir. Türklerin Kanuni'den itibaren, devlet idaresi gerektirdikçe, insan yapısı kanunlar koyduklarını ve bunu Müslüman devletler arasında ancak Türklerin yapabildiğini de belirtir. [169] Halide Edib İslamiyet'in başlangıcında müçtehidinin insan zihnini, tefsir hususunda hür bırakmaya çalışmalarına karşılık, bu yolun, gelenekçiler tarafından kapanmış olmasını tenkit eder. Bu durumu Fransız İhtilaline kadar tutucu ve baskıcı tavır takınan Hıristiyanlık dünyasına benzetir. [170] Yazar birbirinden çok farklı olan tefsirde hür olmayı, şeriat kanunlarını değiştirebilmeyi ve eğitimde yenilikçiliği birbirine benzeterek ele almaktadır. Osmanlılarda öğretim sistemi dini olan medrese de geleneklerin etkisinde skolastik kalmıştır. Yazara göre sebep arayan, tecrübeye dayanan pratik ve objektif olan Türk zihniyeti, Araplar vasıtasıyla Bizans fen ve felsefesine ulaşmak yerine, doğrudan kaynağa gitmesi durumunda, Yakın Doğunun Rönesans'ını başlatabilirdi.[171] Halide Edib'in skolastik medreseye ve geleneklere eleştirilerini Mehmet Akif gibi bazı İslam aydınları da dile getirmektedir, ancak hiçbir zaman şeriat kanunu değiştirmeyi dile getirmemişlerdir.

Halide Edib Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş döneminde görüşleri ve eylemleriyle çok etkili olmuş biridir. Kendi çocukluğunda ve evliliğinde yaşadıkları ile aldığı Batı tarzı eğitim Oryantalist görüşlerinin temellerini oluşturmuştur. Kurtuluş Savaşında Batı'nın farklı yüzüyle karşılaşınca Türkçülük düşüncesinde mücadele vermiştir. Kadının toplum içindeki konumunun iyileşmesi ve demokrasinin yerleşmesi

[168] Enginün, Age, s.386
[169] Adıvar, Age, s.210
[170] Age, s.73-77
[171] Enginün, Age, s. 387

adına Batı'dan ve eski Türklerden örnekler vermiştir. Atatürk'le anlaşamayıp uzun süre yurtdışında yaşamak zorunda kaldığından Batıyı daha iyi analiz etme imkanı bulmuştur. Yönünü Batıdan eski Türklere çeviren, Atatürk'le birlikte mücadele verip sonra ayrı düşen Halide Edib'in aksine Nermin Abadan Unat Atatürk'le kendini bulmuş hayatını hep Kemalist çizgide devam ettirmiştir.

6. NERMİN ABADAN UNAT

6.1. Hayatı

Türkiye'nin ilk kadın siyaset bilimcisi, kadın gazetecilerinden biri ve kadın senatörlerinden biridir. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin ilk kadın asistanı, doçenti, profesörü ve kürsü kurucusudur. İlk gazetecilik okulu olan Basın Yayın Yüksek Okulu'nun kurucularından biri ve okulun ilk kadın müdürüdür. Türkiye'nin uluslararası göç konusundaki en önemli ismi ve kadın hakları konusunda en güçlü isimlerinden biridir. "Hocaların hocası" olarak anılmaktadır.

Babası Mustafa Süleymanoviç Boşnak bir ailenin İzmir'de doğan Osmanlının ihracatçı tüccarlarından çok varlıklı biridir. Annesi Elfriede aristokrat kökenli (Baron) Karwinsky adlı Macar bir subayla evlenip, Viyana'ya yerleşen bir Almandır. I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında eşi savaşta ölen annesi, Viyana'da yaşamına devam eder. Mustafa Bey'le Viyana sefaretinde evlenirler. 1921'de Nermin Viyana'da dünyaya gelir. 6 yaşında babaannesinin isteği ile İstanbul'a yerleşirler. Annesi ile Almanca mürebbiyesi ile Fransızca konuşur. Annesinin "cici kızlar okula gitmez" düşüncesinden dolayı uzun süre okula gidemez. 9 yaşında evlerine üç adım ötedeki Fransız Dame de Sion Okuluna yatılı gönderilir. Babası işleri bozulunca uyku ilacı alarak intihar eder. Baba tarafı annesini kabul etmez, ancak Türk vatandaşı hakkı kazanan annesinden Nermin'in velayetini de alamazlar. Annesi malları satar, yüklü bir para ile Nermin'in üvey ablasının yanına Budapeşte'ye giderler. Annesi bütün parayı kumarda kaybeder. Ablası hem annesine hem kendine bakar, onu yatılı pansiyon tarzı bir okula yerleştirir. Alman hocadan tek başına orta sona kadar ders alır. "Mutlaka meslek sahibi olmalısın ve memleketine dönmelisin" diyen hocasından çok etkilenir. Soranlara "Türk'üm" diye cevap veren Nermin, 1935'li yıllarda kahvelerde gazetelerden Türkiye hakkında yazıları takip eder.[172]

1936'da Büyükelçinin yardımı ile okumak için Türkiye'ye amcasının yanına döner. Bu tarihten sonra annesini bir daha görmez. Halasının evinde alaturka yaşamla

[172] Sedef Kabaş, **Hayatını Seçen Kadın, Nermin Abadan Unat**, 3. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap, 2010. s.11-43

tanışır. Amca'nın yaşam tarzı alafrangadır. Türkçe özel ders alır ve İzmir Kız Lisesine yazılır.[173]

İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesini bitirir. 1944'te, kadın gazeteci sayısının 2-3 kişiyi geçmediği bir dönemde Ankara'da Ulus gazetesinde çalışmaya başlar. Hocası, milletvekili Yavuz Abadan ile evlenir. Fulbright bursu ile doktora öğrencisi olarak Amerika'ya gider. Dönüşte Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde ilk kadın asistan olur. Basın Yüksek Okulu kurucularındandır ve ilk kadın müdürüdür. 1958'de oğlu Mustafa Kemal dünyaya gelir. 1967'de eşini kaybeder. 1972'de ikinci eşi İlhan Unat ile evlenir. 1988'de Siyasal Bilgiler fakültesinden emekli olur. [174]

Kadın ile ilgili çalışmalar hep gündeminde oldu. 1948'de Ankara'da Türk-Amerikan Kadınları Kültür Derneği'ni, 1962'de Üniversiteli Kadınlar Derneği'nin Ankara şubesini kurdu. Türk Sosyal Bilimler Derneği başkanı iken 1978'de *Türk Toplumunda Kadın* semineri düzenledi ve tebliğler kitaplaştırıldı. 1966'da başlayarak Avrupa Konseyinde daha sonra Kadın-Erkek Eşitlik Komisyonu adını alan birimde Türkiye'yi 18 yıl temsil etti. 1980'den sonra Türkiye'de ilk defa "Women Studies" kadın çalışmaları derslerini vermeye başladı. 1978'de kontenjan senatörü olarak parlamentoya seçildi. 1980'de askeri darbe ile siyasi hayatı sona erdi. 1989'den itibaren Boğaziçi Üniversite'sinde ders vermektedir. [175]

6.2. Yazılarında Oryantalizm Etkisi

Nermin Abadan Unat Osmanlı İmparatorluğunun çok kültürlü ve çok milletli ortamında dünyaya gelen, Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte büyüyen, kendini Kemalist olarak ifade eden biridir. Genellikle Batı'yı referans aldığı yazılarında Oryantalist unsurlar hakimdir. Dini insan düşüncesini kısıtlayan bir unsur olarak görür. Unat'a göre Türk modernleşmesinin ve Aydınlanma düşüncesinin bir ürünü olduğundan, rasyonalizm ve pozitivizm vazgeçilmez değerlerdir.

[173] Age, s. 45-72
[174] Age, s. 73-244
[175] Age, s. 245-295

"*Ancak rasyonel düşünce sistemini, sosyal bilimlerin can noktasını oluşturan görgül araştırma yöntemini geçersiz saydığımız gün, mistisizm, batıl inançlar, hurafeler dünyasına düşmemiz mukadderdir. Bu açıdan kimi yazar ve düşünürler tarafından basit bir indirgemeci felsefe sayılan pozitivizmden vazgeçmeyi kabullenemem. Aynı şekilde Aydınlanma felsefesinin soyut kaldığı, çağdaşlığı yanlış bir yöne doğru götürdüğü savını da benimseyemem. Dinazor sıfatını kazansam da belli toplumsal süreçlerin belli koşullara bağlı olarak tekrar tekrar ortaya çıkacağı noktasından hareket ediyorum."* [176]

6.2.1. Kemalizm ve Medenileşme

Türk modernleşmesinin Kemalist devrimlerle gerçekleşebileceğini savunan Unat'a göre eğitim modernleşme için çok önemlidir. O Kemalizm'i eğitimi yayma, ileriye yönelme, modernleşme eğilimi olarak görür ve bu yanına odaklanır. Usçu düşünme sistemine ulaşmayı sağladığından Atatürk devrimlerinden en çok laiklik ilkesine önem verir. [177] Kendisini bu eğitimin bir ürünü olarak görmektedir:

"Biz Kemalist olarak yetiştirildik. Bir kere eskiden Kemalist kelimesini hiç kimse kullanmıyordu. Bu kavramı sonradan yabancı kaynaklar yaygınlaştırdılar. Kendim için "Kemalist" dedim, hala da diyorum. Oysa bugün bu kavram katı bir ideoloji anlamına geliyor. Oysa ben Kemalizm'i modernleşme, çağdaşlaşma olarak yorumluyorum. Zaten bana göre Atatürkçülüğün tümü bir toplumu eğitmenin türlü biçimlerinden ibarettir." [178]

Unat'a göre Batı evrensel modern değerleri temsil etmektedir ve az gelişmiş ülkelerin bu hedefe ulaşması gereklidir. Bu görüş yazarın oryantalist tavrını yansıtmaktadır. Yazar kendiliğinden gerçekleşen kültürel dönüşümü mümkün görmemekte, köklü sosyo-ekonomik devrimlerle yeni bir toplum oluşturulmasını gerekli görmektedir:

"Modernleşme terimi ise dünya toplumlarının unilinear bir gelişme çizgisi izleyen bir sosyal değişme sürecini takip ettiklerini, gerçek gelişmenin ancak endüstrileşmenin, Batı ülkelerinin sundukları modelleri aynen benimseme ölçüsünde tamamlanmış olacağı anlamını taşımaktadır. Ancak teorik tartışmalar ne şekilde gelişirse gelişsin, az gelişmiş toplumlar

[176] Ahmet İçduygu,"Türkiye Modernleşmesi İçinde Bir Rönesans İnsanı ve(ya) Tecessüskar Bir Bilim İnsanı: Nermin Abadan Unat", **Doğu Batı Dergisi**, Yıl:4, Sayı:16, Ağustos, Eylül, Ekim 2001, Ankara, s.189

[177] Age, s.190

[178] Kabaş, s. 96

kendileri için zorunlu görünen yeni siyasal gelişme biçimlerine taklit yolu ile alınacak değer yargılarını benimseme suretiyle değil, ancak köklü sosyo-ekonomik devrimler ve bu devrimlerin yardımı ile ulaşacakları yeni bir siyasal bilinçlilik ve ulusal kişilik sayesinde ulaşabilecektir." [179]

6.2.2. Kadın Hakları

Sosyo-ekonomik devrimler özellikle kadın haklarıyla ilgili olduğundan Unat'ın hayatında ve çalışmalarında kadın konusu çok önemli bir yer tutar. Kadına bakış açısından feminist düşüncelerin etkisi altındadır ve dinlere karşı tepkilidir:

"Biyolojik olarak baktığımızda kadın birinci cins, Paleolitik Döneme baktığımızda insanlar tanrıçalara tapıyor çünkü kadın bereketin sembolü. Kadın kutsal görülüyor. Ne zaman tek tanrılı dinler devreye giriyor, erkek yüceltiliyor. Katolik kilisesi tamamen erkek egemen bir yapıdır. Arkeoloji bize anaerkil bir düzenden ataerkil bir toplum düzenine geçildiğini göstermiştir. Küreselleşen bir dünyada düzen ne anaerkil ne ataerkil olmalıdır." [180]

Türk kadının durumunu tarihi süreçte ele alırken Oryantalist bir tutum sergilemektedir. Gökalp'in Türkçü fikirleriyle şekillenen Kemalist düşünceye paralel olarak Unat, İslam'dan önce özgür olan Türk kadının İslam'la ayrımcılığa uğrayıp ikinci sınıf insan konumuna düştüğünü savunmaktadır. Yazara göre "Türklerin yerleşim merkezlerinin yedinci yüzyıldan sonra Arap sömürgeciliğe tabi olması ile birlikte kadının toplumsal konumu çok köklü bir şekilde değişmiştir." [181] Kadının geri kalmasında İslam'ı değil İslam'ı yanlış anlayanları ve gelenekleri sorumlu tutan Fatma Aliye ve Halide Edib'ten farklı olarak, Unat direkt ayet ve hadisleri tenkit etmektedir:

"İslam dini ve hukuku kadına çok sınırlı haklar tanıdığı için Türk kadını kamu alanındaki yerini yitirdiği gibi aile yapısının içinde de bağımsızlığını yitirmiştir. Gerçi İslam dini kadına, tanıklıkta erkeğin yarı hakkını tanımakla birlikte adaleti şart koşmaktadır. Kuran'ın Nisa süresinde (4,3)"hoşunuza giden kadınlardan iki, üç ve dört kadın alın, fakat bunlar arasında adaleti gözetemeyeceğinizden korkarsanız, o zaman bir zevce ile ya da sahip olduğunuz cariye ile iktifa ediniz" demektedir. Buradaki adalet anlayışı aslında aldatmadır, zira kadın insan ya da eş olarak değil, nikahla

[179] İçduygu, s. 194
[180] Kabaş, s. 252
[181] Nermin Abadan-Unat, "Toplumsal Degisme ve Türk Kadını (1926-1976)", Nermin Abadan-Unat (ed.), **Türk Toplumunda Kadın** içinde**,** Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1979, s.8

bağlanan ya da satın alınan meta olup, olmamasına göre ayırt edilmektedir. Esasen İslam dininde bugüne dek kadına ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapılmasının başlıca nedeni, Hadislerden birinde belirtildiği üzere kadını bir meta (mal) saymasıdır. Bu nedenledir ki Kuran erkeklere cinsel ilişkilerde de karıları ile diledikleri biçimde sevişme hakkını tanımaktadır."[182]

Unat oryantalistlerin İslam'ın kadını köleleştirdiği savını desteklemekte Türk kadının Cumhuriyetle özgürleştiğini savunmaktadır. Unat'a göre İslam öğretisi ile itaat etmeyi en büyük erdem olarak kabullenen Türk kadınının yaşamı, Cumhuriyet dönemine kadar baş eğme, suskunluk, ezilme ve cennet mutluluğuna kavuşma arzusu içinde geçmiştir.[183] Cumhuriyet'e kadar yapılan reformları yetersiz gören yazara göre Tanzimat'la birlikte Batılılaşma ve kadınları özgürleştirme adına atılan adımlardan sadece Osmanlı burjuvazisinin küçük bir kesimi yararlanabildi. Örneğin Romancı Halide Edip ilk önce babası, daha sonraları ilk kocasından dolayı çok karılık kurumunun yarattığı eziklik ve düş kırıklıklarını yapıtlarında çok canlı bir şekilde dile getirmiştir.[184] Gökalp'in evlenme, boşanma ve miras konularında kadınlar için eşit haklar talep eden fikirleri 1917 tarihli Aile nizamnamesi taslağını hazırlayan kanun koyucuları esinlendirse de kadının tam özgürleşmesi ancak Atatürk'ün adım adım gerçekleştirdiği reformlarla mümkün olmuştur. [185] Atatürk hem tutucu güçlerin etkinliğini azaltmak hem de Türkiye'yi dünya kamuoyuna "medeni bir görünüm" altında tanıtmak için, kamu hayatında göze çarpan cinsler arasındaki eşitsizliği ortadan kaldıracak girişimleri destekledi. Örneğin İstanbul polis müdürü kamu taşıt araçlarında erkek ve kadın yolcular arasındaki perdeleri kaldırtma kararı almıştır. [186]

Cumhuriyet döneminde Batılılaşma adına şekil değişiklikleri ile yetinilmemiş, sosyo-kültürel yapıyı kökten değiştirecek devrimler uygulanmıştır. Atatürk toplumu şekillendiren İslami yapıyı kökten değiştirecek bir dizi değişikliğe gitti. Halifeliğin kaldırılmasını Tevhid-i Tedrisat Kanunu izlemiş, 1926'da İsviçre Medeni Kanunu kabul edilmiştir. Böylece medeni dünya için vazgeçilmez olan tek karılık ve kadına boşanma

[182] Unat, *Toplumsal Değisme ve Türk Kadını (1926-1976)*, s.8
[183] Age, s.8
[184] Age,s.10
[185] Age, s.11
[186] Age,s.14

hakkı gibi ilkeler benimsenmiştir.[187] Unat Atatürk'ün medeni Batı'ya ülkesini beğendirme, hatta Türkiye'nin daha ileri seviyede olduğunu ispat etme niyetinde olduğu iddiasındadır. Türk kadınlarına seçme ve seçilme hakkı tanıyan değişiklikleri bu kapsamda örnek verir. [188] Yazara göre Türk kadını, Atatürk ve yakın arkadaşları sayesinde devrimci bir bilinç kazanmış olsa da yapılan değişiklikler yeterli değildir. Çünkü bu Kemalist kadrolar da temel değer yargıları cinsiyet ayrımına dayanan, İslami bir kültür iklimi içinde toplumsallaştırılmışlardır. [189]

Yazar Cumhuriyet kazanımlarının gelişen siyasal İslam ve köktendinci İslami akımlar nedeniyle kaybedileceği endişesini taşımaktadır. Bu hareketler kadınları hedef almakta ve kadın kollarıyla etkili olmaktadırlar. Yazara göre üçüncü dünya ülkelerinde Cezayir ve İran örneğinde olduğu gibi ilericilik iddiasıyla dini kullananlar ancak kadını kısıtlayan bir düzen getirmişlerdir.

> *"Ancak özgürleşmiş kadınların dinsel değerlere yeniden sarılması olayına özellikle sömürgeci yöntemlerde baş gösteren direniş ve kurtuluş savaşları sırasında rastlanılmaktadır. Bu gibi hallerde yeniden geleneklere dönüş "gerici" değil "ilerici" siyasal bir eylemi temsil etmektedir. Nitekim Cezayir ve İran'da İslam Dinine dayalı bağımsızlık ve ulusçuluk akımı için savaşan öğrenim görmüş, meslek sahibi kadınların, toplumun tümünü saran güçlü toplumsal hareketten kopmamak, işbirlikçi görünmemek ve erkeklerle yan yana dövüşebilmek için isteyerek tutsaklığı simgeleyen çarşaf/çadır'a bürünmüşlerdir. Bu tür bir dayanışma hareketi devrimi izleyen dönemlerde kadınları toplumda hak ettikleri konumlara ulaştırmadığı, hatta hakları konusunda onları kısıtlayıcı bir durumu getirdiği, gözlenen bir gerçektir."*[190]

Yazar İslami akımların kadını özgürleştirmek adına haklarını kısıtlayıcı bir düzen getirdiğini belirtirken, çarşafı kadının tutsaklığının simgesi olarak göstermektedir. Diğer bir ifadeyle İslami düzen hakkındaki oryantalist görüşleri tekrar etmektedir.

---

[187] Age,s.15
[188] Age, s.21
[189] Age, s.XIV
[190] Age, s.29

6.2.3 Kadının Çalışması

Kadının özgürleşmesinde Batı tipi modernleşmeyi örnek alan yazara göre kadını özgürleştirmek için sadece çağı geçmiş gelenek ve örfleri kaldırmak yeterli değildir. Kadının sosyo-ekonomik konumunun iyileştirilmesi için iç ve dış göç, kentleşme, endüstrileşme gibi toplum yapısını kökten değiştiren süreçlere ihtiyaç vardır. [191]

Yazara göre özgürleşme kentleşme, sanayileşme, göç gibi toplumsal değişme süreçlerinin bir sonucudur ve toplumların sosyo-demografik yapıları ile toplumsal örgütlenme biçimlerinde değişiklik anlamına da gelen modernleşme süreci ile çok yakından ilgilidir. Geliştirilen modernleşme endekslerinde dinsel değerler ve toplum yapısı gibi göstergeler yanında özellikle kadının aile içerisindeki ve toplumdaki etkinliği ele alınmaktadır. Sanayileşme ile gerçekleşen modernleşmede kadının özgürleşme derecesi aile parçalanınca, dinsel faaliyetlerden uzaklaşıp, erkekle eşit eğitim alarak üreten ve tüketen biri haline geldikçe artmaktadır. [192] Yazara göre 1963'ten itibaren Almanya'ya göç eden Türk kadın işçileri kendilerinden üstün ve özgür Alman kadınlarına gıpta ile bakarken erkek işçiler bozuk aile yapısını kınamışlardır.

> *"Kadın işçiler Alman ailelerine statü, eşler arasında hak eşitliği, çalışmada fırsat eşitliği açılarından gıpta ile bakıyorlardı. Onlar ayrıca, Alman kadınlarının daha yüksek öğrenim düzeyi nedeni ile, çocuklarının da daha iyi terbiye gördüklerine inanıyorlardı. (% 38.7) Oysa aynı tarihlerde erkeklerin dörtte birinden fazlası Federal Almanya'daki aile yapısını bozulmuş ve kınamaya değer bulmuşlardır. (% 27-% 18) Alman aile-içi ilişkilerini beğenen Türk kadınları bu üstünlüğün Alman kadınlarını daha ileri derece özgür olmalarından ileri geldiğini hemen fark etmişlerdir."* [193]

Unat kadının evde ya da tarlada çalışmasını kölelik olarak görmekte modern kadının Batıda olduğu gibi dışarıda sanayide, ofiste, vb. erkeklerle eşit şartlarda çalışmasını savunmaktadır. Yazara göre kadınlar, kendilerini evde ya da tarlada ücretsiz çalıştırıp sömüren ataerkil düzeni kesinlikle reddetmekte, özgürce dışarıda çalışmak

[191] Age, s.22

[192] Nermin Abadan-Unat, "Dış Göç Akımının Türk Kadınının Özgürleşme ve Sözde Özgürleşme Sürecine Etkisi", **Kütüphane 5 Aile Yazıları II**, 2. Baskı, Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem (drl), Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı,1991, s.158

[193] Age,s.164

istemektedirler. Özellikle İslâm kültürünün hakim olduğu ülkelerde, ailede eşit bir yapının oluşması için iş yerinde eşit şartlardaki kadın-erkek diyaloğunun başlaması gerekmektedir. [194]

Türk kadınının Alman kadınını kendisinden özgür görmesi Kemalist devrimin kadını özgürleştirme mücadelesinde tam olarak başarılı olamadığının bir göstergesidir. Yazar bu durumu kabul etmekte, Kemalist gelenek sayesinde Türk kadını, hiçbir İslam ülkesinde günümüze dek kavuşturulamayan bir konuma getirilmiş olmasına rağmen Tanzimat reformlarında olduğu gibi fiiliyatta toplumda bir fırsat eşitliği sağlanamamasını eleştirmektedir. Yazara göre öğrenime öncelik tanıyan kent soylu ailelerin kızları meslek sahibi olurken, kırsal kesimde ya da gecekondularda yaşayan milyonlarca kız ve kadınlar ilkokulun ya kapısından içeri giremediler ya da ötesine geçememiştir.[195] Böylece toplumumuz ikiye ayrılmıştır. Bir tarafta haklarından iyi kötü yararlanmaya çalışan, bunun bilincine varan kadınlar, diğer tarafta ise onları bu haklardan uzaklaştırmaya çalışan tarikatlar ve muhafazakar çevrelerce yönlendirilen bir zihniyetin temsilcileri vardır. [196]

6.2.4. Kadının Eğitimi ve Başörtüsü

Cumhuriyet döneminde artık kadının eğitim alması tartışılmamaktadır, fakat eğitimin içeriği ve şekli tartışılmaktadır. Unat'a göre toplumun her türlü yasaklardan arınmış bir duruma gelebilmesi, ancak eğitim ve bilime birincil önem vermekle mümkündür. Pozitivist düşünceyi benimseyen Unat "dogmaları kabul ettiren" dinin eğitimde yer almasına karşıdır. Yazara göre düşünce ve eğitim sistemimizde "tek doğru" yerine "her çözüme merak ve şüphe" ile yaklaşma kuralı egemen olmalıdır. [197] Dinin doğru anlaşılmadığı kanaatinde olan yazara göre bilimsel ve evrensel değerlere sahip olmadığımız gibi çağdaş manada dini değerlere önem veren bir toplum da değiliz. Din gündelik yaşamın kurallarını belirleyen saç baş, kılık kıyafet, yeme içme gibi şekilsel uygulamalarla uğraşmamalıdır. İslami felsefe iyi özümsenmeli, mezheplerin

[194] Age, s.176
[195] Nermin Abadan Unat, "1993 Türkiye'sinde Kadın Sorununa Bakış", **Milliyet**, Mart 1993, s.7
[196] Kabaş, s.250
[197] Age, s.287

ötesine taşıyan bir felsefeye genişletilerek daha ahlaki ve daha bireysel bir boyut kazandırılmalıdır. [198] Yani yazar dinin vicdanlarda hapsedilmesini istemekte, kamusal alanda görünürlük sağlayan örtünme gibi dini düzenlemelere karşı çıkmaktadır.

Yazara göre geleneksel ahlaki değerler ve dini inançlar kadınların özgürleşme eğilimlerine karşı faaliyetleri beslemektedirler. Yazar ahlaki ve dini eğitim verilen geleneksel eğitim kurumlarındaki eğitim yöntemini ezbere dayalı ve baskıcı olduğundan dolayı eleştirmektedir. Bu duruma Federal Almanya'da faaliyet gösteren bir tarikata bağlı Kur'an kursunu örnek verirken, bu eğitimden geçenlerin modern Avrupa değerlerine uyum göstermediğini ya da uyumda zorlandığını belirtmektedir:

> *"F. Almanya'da özellikle Diyanet İşleri Başkanlığının denetimi dışında kalan ve genellikle Süleymancılar tarikatınca yönetilen Kuran kurslarında çocuklara ezbere dayalı sopalı öğretim yapılmaktadır. Bu tür okullar çocuğun gelişimi ve göçmen kabul eden ülke ile kaynaşması açısından ciddi bir engel oluşturmaktadır. Öyle olduğu halde bu tür okullara devam eden çocukların tümü, bunların ana babalarının baskısı sonucu bu eğitimden yararlanmaktadır."* [199]

Yazar kadının eğitilmesi adına özellikle Ortadoğu'da yaygınlaşan köktendinci İslamcı akımları tehlikeli bulmaktadır. Bu akımları kadının yeri olarak "özel alan" olan evi, kadının görevi olarak sadece eş ve anneliği görmelerinden dolayı eleştirmektedir. Bu akımlara göre kadının özgürleşme mücadelesi Batı taklitçiliğidir. Ancak alternatif (İslami) bir toplumsal düzenin propagandasını yapmak üzere (tebliğ için) militan sıfatıyla kamusal alana çıkabilirler, Kur'an kursları ve İmam Hatip liselerinde eğitim alabilirler. Yazar köktendincilerle Kur'an kursunda ve İmam Hatip lisesinde okuyanları bir tutmakta, kızların başörtüsü ile okuma isteğini "tebliğ faaliyeti", başörtüsünü de "dini bayrak" olarak görmektedir. Laik eğitimin yanında dini eğitim verilmesini 19. yüzyılda egemenliğini sürdürmüş olan hukuk ve eğitim alanındaki ikili sisteme geri dönüş olarak görmektedir. Yazara göre ikili eğitim yapısından dolayı üniversitelerin kampüslerinde iki tip kız öğrenci ortaya çıkmıştır:

---

[198] Age, s.276

[199] Nermin Abadan-Unat, "Uluslararası Göç Akımının Kadınların Toplumsal Rolleri Üzerinde Etkisi: Türkiye Örnek Olayı", 535 **Prof. Aziz Köklü'nün Anısına Armağan**, Ankara: Ankara Üni. Siyasal bilgiler Fak. Yayınları, 1984, s.24

"Birincileri, bireyselliklerini, bilimsel çalışmalarının gerektirdiği kuşkulu sorgulama yolu ile, ikinciler ise değişmez olarak kabullendikleri inanç sisteminin dogmatik verilerini pekiştirmek suretiyle oluşturmaya çalışıyorlar. Birinciler için amaç eşitlikçi bir konum içinde bilinçli yurttaş olarak, ikinciler için laikliği yadsıyan bir anlayışı benimsemek üzere eşitsizliğe dayalı bir hukuki düzeni egemen kılmaktır. Bu kampların barış içinde bir arada yaşamaları Türk demokrasisi için önemli bir kazançtır, ancak Türk kadınının temel sorunlarını çözememektedir." [200]

Başörtülü üniversiteli kızların yasa ile eğitim hakkının engellenmesi ve başörtülü kadınların kamuda çalışma hakkının engellenmesi gibi durumlar kadın özgürlüğü açısından diğer bir tartışma konusudur. Başörtüsünün kadını özgürleştirdiğini evde oturmak yerine başını bağlayıp çarşı pazar gezme imkanı verdiğini savunan Nilüfer Göle'ye katılmayan yazar örtünmeyi özgürlük ile açıklamayı birkaç noktadan tutarsız görmektedir:

"Baş örtme gerçek bir dini inanç gereği olabildiği gibi toplumsal denetime baş eğmek, aile baskısına uymak, belli bir çıkar sağlamak gibi gerçeklerin sonucu olarak da ortaya çıkabilir. Nasıl ki dış görünüşü nedeniyle muhafazakar erkeği özgür düşünceye önem veren bir kişi olarak algılayamıyorsak, örtünen her genç kızı özgürleşmiş saymamıza imkan yoktur. Başını örten kızlara üniversiteye giriş meselesinde yasaklar kondu. Bu yasakların doğru olmadığı görüşündeyim, çünkü muhafazakar erkekleri üniversiteye kabul ediyor ama kadınları damgalıyoruz, dolayısıyla yine erkekler lehine durum yaratıyoruz. Buna karşın Nilüfer Göle'nin tezini kesinlikle benimsemiyorum. Dinsel buyruklara uyan bir kadının özgür olabileceği ve özgürce yaşayabileceği görüşünde değilim. Böyle bir özgürlük anlayışı, toplumsal yaşamda eşitliği sağlayan tüm fırsatlardan baştan itibaren feragat anlamına geliyor. Ayrıca bu kadınların sosyal demokrasinin hedef olarak gördüğü eşitlikçi bir toplumun yaratılmasına da yardımcı olamayacağı görüşündeyim" [201]

Yazara göre ülkemizde gerçek sosyal eşitliği kızların önüne idealler koyup kimlik edinme şansı veren Atatürk kazandırmıştır. Her yerde faşist-otoriter rejimlerin ya da tutucu monarşilerin olduğu 1930'larda kadın-erkek eşitliği adına Atatürk'ün yaptıklarını Avrupalı takdirle karşılamıştır. Macaristan'da kızların üniversiteye gitmesinin lafı edilmezken, Türkiye'de okuldan mezun olanlar üniversiteye gidiyor, manken ya da artist değil, doktor, avukat, mühendis olmayı hedefliyordu. Yazar bu

[200] Unat, *1993 Türkiye'sinde Kadın Sorununa Bakış,* s.7
[201] Kabaş, s. 250

duruma Türkiye'nin ilk kadın gazetecilerinden olmasını örnek verir: "Ulus gazetesinde bir kadın olarak çalışmaya başlamanın aslında ne kadar sıra dışı bir şey olduğunun farkına varmadım, çünkü bana göre Atatürk'ün ülkesinde kadın-erkek eşittir." [202]

Yazar başörtülü üniversiteli kızların eğitim hakkının engellenmesini, kadın özgürlüğü açısından değil muhafazakar erkeklere yasak konulamamasından dolayı eleştirirken, feminist tavrını ortaya koymaktadır. Diğer yandan bir kadının kendi isteğiyle örtünemeyeceği, ancak baskı sonucu örtünmeye zorlanabileceği görüşü ve dini emirlere uyan kadının özgür olamayacağı görüşü oryantalist bakış açısının en belirgin göstergeleridir. Yazara göre bugün muhafazakar değerlerin ipoteği altındaki Türkiye'de evde, okulda, kurslarda ve medyada sunulan örnekler sonucunda, kadınlar örtülü özgürlük istemektedirler. Dinci görüş kadınların şık giyinmesini, boşanmayı, veraseti, vekaleti yasaklamakta ve çok eşliliği öngörmektedir. Tesettürlü kadınlar tutucu bir düzen içinde yaşamaya devam etmelerine rağmen, Atatürk'ün bütün kazanımlarının devam etmesini istemektedirler. [203] Kadın için istediği mesleği seçme, çocuk doğurup doğurmama ve bedeni hakkında karar verme gibi temel hak ve özgürlükler açısından dinin kısıtlamalar getirdiği görüşündedir. [204] Bundan dolayı yazar örtünmeyi vicdan özgürlüğü ile açıklayanlara da katılmamaktadır.

6.2.5. Dindarlaşan Türkiye ve Batı

1980'den sonra siyasal İslam'ın Türkiye'de güçlenmesi ve iktidara gelmesi Unat gibi Batıcılarda Kemalist devrimlerin kazanımlarının kaybedileceği endişesini ortaya çıkarmıştır. Yazara göre kadın haklarının temelinde laiklik ve demokratikleşme yatmaktadır. Siyasal İslam kadına sırf oy potansiyeli gözü ile bakmakta, laiklik ilkesi ile kadın hakları arasındaki kopmaz bağı görmezlikten gelmektedir. İçte ve dışta, kadın hareketleri ve Kemalizm ile İslam arasında yeni bir hesaplaşma süreci yaşanmaktadır. "Bu hesaplaşmanın gerisinde, Türk toplumunun içinde bulunduğu hızlı toplumsal değişim, dış dünya ile birlikte Türkiye'nin artan ölçüde küreselleşme çemberine

[202] Age, s. 65
[203] Age,, s. 253-254
[204] Age, s. 251

girmesi, kitle iletişimin patlaması ve kadının kulluktan sıyrılıp bireyselleşme amacını güden eşitlikçi feminizm yatmaktadır."[205]

Yazara göre bu çekişmenin etkileri Avrupa'da da görülmektedir. Göç eden Türklerin önemli bir kısmının geleneksel anlayışla evlenmeyi bireysel tercih yerine iki aile arasında varılan bir anlaşma olarak değerlendirmesi ve namus cinayetlerinin işlenmesi Avrupalılar tarafından eleştirilmekte, küçük bir azınlığı ilgilendirdiği halde Türkleri barbar ve görgüsüz bir ulus olarak göstermektedir. Unat medyanın bu olayı genelleştirmesine İsveç'te bir babanın istemediği bir delikanlıyla evlendiği için öldürdüğü kızın cenaze alayının başında İsveç veliahdı sayılan prensesin yürümesinin haberleştirilmesini örnek vermektedir. [206]

Yazara göre Avrupa'ya göç edenler içinde Avrupalı ile evlenen ya da yalnız yaşayan küçük bir grup bireysel özgürlüklerini kazandı. Büyük bir kısım ise Türkiye'de yasaklı olduğundan, Avrupa'nın sunduğu özgür ortamda gelişip, Avrupa'yı er geç İslamlaştırmak amacındaki tarikatların baskıcı ortamında yaşamaya başladı. Yazara göre İslam cihada dayalı yayılmacı ve savaşçı bir din olarak ya da son derece ahlaki normları olan hoşgörülü, yumuşak bir din olarak öğretilebilir. Cihad anlayışından korkan Avrupalılara Hollanda'daki sağcı bir partinin başkanının gazetedeki sözlerini örnek verir: "Bütün Müslüman göçmenleri memleketten sürelim, çünkü bizi Müslüman yapmak istiyorlar."[207] Unat'a göre Batı medeniyetinin oluşmasında en önemli motivasyon ilerleyen İslam'ı durdurma gayretidir. "Avrupa'nın şu anda bir medeniyet odağı olduğu fikrini oluşturan başlıca etken, ilerleyen İslam'a karşı sürdürülen aydınlanma hareketidir. Bu yüzden neden AB'nin bir bakıma Hıristiyanlar kulübü imajı verdiği daha iyi anlaşılır."[208]

Unat'a göre Avrupa İslam'a endişe ile bakarken Türkiye dindar bir kimliğe bürünmektedir. Özellikle Anadolu'nun yeni gelişen il merkezlerinde İslami değerler çok güçlü bir toplumsal iklim yaratmaktadır. Bu duruma kadın ve erkeklerin ayrı yaşam

[205] Unat, *1993 Türkiye'sinde Kadın Sorununa Bakış*, s.7
[206] Age,s. 259
[207] Age,, s.255
[208] Age,, s.258

alanlarına sahip olmasını normal bir değer olarak sunan, kadın-erkek ayrılığını esas alan otel reklamlarını örnek göstermektedir.

Unat Batı düşüncesini ve medeniyetini tek doğru olarak kabul eden, İslam'ı zamanı geçmiş gerici bir ideoloji olarak gören anlayışı ile tam bir oryantalisttir. Hayat boyu dini referans alan düşünce ve hareketlere karşı yazıları ve eylemleriyle mücadele etmiş ve etmektedir. Bu tavrıyla "Cumhuriyet kadını" imajı çizmekte, Kemalist kesim tarafından yüceltilmektedir.

7. SONUÇ

Oryantalizm Doğu hakkındaki akademik çalışmalarla başlasa da zamanla Doğu üzerinde hakimiyet kurmak adına oluşturulan uygulama ve kurumları da içeren bir olguya dönüşmüştür. Ötekileştirilen Doğu kavramı ile etkileşim içinde oluşturulan Batı kurgusal kimliği tek doğru olarak kabul edilmiş, Doğu için ulaşılması gereken medeniyet seviyesi olarak algılanmaya başlanmıştır. Birçok ülkede medenileşme için Batılılaşma hedef alınmıştır. Türk modernleşmesi de bir Batılılaşma projesidir. Tarihi süreçte Tanzimat'tan itibaren gündemimize giren Batılılaşma Osmanlı aydını tarafından değişik yönleriyle tartışılmış, Gelenekçiler, Batıcılar ve Türkçüler oryantalist eleştiriler karşısında farklı tavırlar sergileyip, medenileşme adına farklı fikirler öne sürmüşlerdir. Batıcıların mutlak hakimiyeti ile sonuçlanan süreç Cumhuriyet rejimini doğurmuştur.

Tanzimat'tan günümüze tartışılan konuların dönemin şartları ve anlayışına göre değiştiğini de gözlemlemekteyiz. Osmanlı dönemi tartışma konularından olan cariyelik ve kadının boşanma hakkı Cumhuriyet döneminde artık gündemde değildir. Fatma Aliye kadının çalışması ve eğitilmesi için mücadele verirken, Halide Edip Cumhuriyetten sonra kadının çalışma şartlarının iyileştirilmesini savunmuş, Unat kadınların çalışmak için yurt dışına bile göç ettiği bir zamanda yaşadığından, kadın haklarının tabanda yer bulması açısından kadının çalışmasının Avrupa'da olduğu gibi kadının özgürleşmesi adına öneminden bahsetmiştir. Fatma Aliye örtünmeyi savunurken, örtünmenin kadını kısıtlayan bir unsur olmadığını savunmuştur. Halide Edip tesettür hakkında pek durmamış, karşı da çıkmamıştır. Batı tarzı yaşam ve giyimin devlet politikası olarak dayatıldığı dönemde yaşayan Unat ise örtünme aleyhine yazılar yazmış, kızların başörtülü olarak eğitim alma hakkına bile karşı çıkmıştır. Osmanlı döneminde kızlarını okula göndermeyen gelenekçiler eleştirilirken, Cumhuriyet döneminde dindar kimliği ile eğitim almak, doktor, mühendis, avukat, vb. olmak isteyen kızlar, Halide Edib'in ifadesiyle "laiklik softalığı" yüzünden engellenmektedir.

Bu çalışmada üç akımı temsilen ele alınan kadın yazarlar, farklı şekillerde oryantalizmden etkilenmişlerdir. Fatma Aliye yaşadığı dönem itibariyle gelenekçi çizgide oryantalist eleştirilere karşı İslam'ı savunan yazılar yazmış, daha çok

oryantalistlerin bilgi yanlışlarını düzeltmeye çalışmıştır ki bu noktada çok başarılıdır. Ancak Fatma Aliye İslam'ı savunurken Batı değerlerinin doğru olduğunu kabul ederek İslam'ın aslında Batı değerlerini desteklediğini söylemiştir. Bir Müslüman için İslam Batı'nın ürettiği bilgi ile doğruluğu değerlendirilecek bir din değildir, çünkü Allah'ın buyruğu olduğundan dolayı doğrudur. Bilimsel ya da genel geçer kabuller dönemine ait doğrular olabilir, sonra değişebilir. Mesela zamanı sabit kabul eden Newton fiziği, Einstein'ın "zamanın izafiliği" teorisi karşısında geçerliliğini kaybetmiştir. Işık hızını sabit kabul eden Einstein fiziği de yarın ışık hızının aşılmasıyla geçerliliğini kaybedebilir. Eskiden çok eşliliği savunan Batı dünyası şu anda karşı gelmektedir, yarın düşünceler tekrar değişebilir. Fatma Aliye sonradan yanlış olduğu anlaşılan bir dönemin bilimsel gerçekleri karşısında hadis ve ayetlere zorlama tefsirler getiren din adamlarının durumuna düşmüştür. Fatma Aliye'nin "İslam'da tek eşlilik esastır, çok eşliliğe ruhsat verilmiştir" ifadesi tek eşliliği doğru kabul eden zorlamalı bir yorumdur. İslam'da eşler arasında adil olmak şartı ile çok eşlilik vardır, ilk dönemde Raşid Halifeler ve sahabeler tarafından da uygulanmıştır. Oryantalist düşüncenin etkisinde olmayan bir Müslüman için dinin hakikatleri ebedi hakikatlerdir, bilimsel ve sosyal telakkiler henüz o noktaya ulaşamamışlarsa bu durum İslam'ın değil bilimsel ve toplumsal seviyenin eksikliğidir. Bu noktadan Fatma Aliye oryantalist tezlere karşı İslam'ı savunurken bile oryantalist bakış açısından kurtulamamıştır.

Halide Edib bütün eserlerinde Osmanlı ve İslam'a dışardan biri gibi oryantalist bakış açısıyla yaklaşmıştır. Onu Türkçülüğe kaydıran Balkan Savaşlarında Batı'nın ikiyüzlü tutumu dahi onu bu tutumundan uzaklaştırmamıştır. Ancak Fatma Aliye gibi Batı karşısında Türkleri savunma adına eserler de yazmış, bu eserlerde yine Batılı kaynakları delil olarak kullanmıştır. İslam'ı temel kaynakları olan ayet ve hadis bazında direk eleştirmemiştir. Eski Türklerden örnek getirmesine rağmen büyük İslam kadınlarına eserlerinde hiç yer vermemesi; Batılılaşmanın Batının bütün kurumlarıyla benimsenmesiyle mümkün olduğu, İslam'da reform yapılması gerektiği, dinlerin artık çözüm olmadığından ideolojilerin geliştiği gibi düşünceleri İslam'a mesafeli duruşunu göstermek adına yeterlidir.

Nermin Abadan Unat Kemalizmle kendini özdeşleştiren biri olarak İslam'a karşı cephe almıştır. Toplumda görünür bir İslam'dan rahatsızlığını dile getirmekte, İslam'ı bireysel ve vicdani bir meseleye indirgemektedir. İslam'ın temel kaynakları ayet ve hadise eleştiriler getirmekte, İslam'ı gericilik olarak görmektedir. Nermin Abadan Unat oryantalist bakış açısında zirveyi temsil etmektedir.

Batının bilimsel başarısı karşısında Osmanlı aydının düşünce dünyasında başlayan buhran nedeniyle içimize işleyen oryantalist bakış açısı Tanzimat'tan günümüze gelişerek etkisini arttırmıştır. Fatma Aliye'den Nermin Abadan Unat'a düşünce dünyamızın evrimine baktığımızda Aydınlanma zihniyetini kendi zihinsel kodlarımızla sentezleyemediğimiz, sadece oryantalistleştiğimiz söylenebilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Adıvar, Adnan. Mukaddime, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, c. I, 1940,

Adıvar, Halide Edip. "Önsöz", Gibb Elias, **Osmanlı Şiiri Tarihi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943,

Adıvar, Halide Edip. **Mor Salkımlı Ev**, 4. Basım, İstanbul: Can Yayınları, 2008,

Adıvar, Halide Edip. **Handan,** 2. Basım, İstanbul: Can Yayınları, 2008,

Adıvar, Halide Edip. **Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri**, İstanbul: Can Yayınları, 2009

Adıvar, Halide Edip. **Yeni Turan - Raik'in Annesi**, 5. Baskı, İstanbul: Atlas Kitabevi,1982,

Ahmet Midhat Efendi. **Fatma Aliye, Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu**. (Çev: Bedia Ermat), İstanbul: Sel Yayın, 2011

Ahmet Midhat Efendi. **Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar**. (Haz: F. Samime İnceoğlu, Zeynep Süslü Berktaş), İstanbul: Klasik Yayın, 2011

Bediüzzaman Said Nursi, **Lem'alar** ,(haz. Adnan Kayhan, İlhan Atılgan). İstanbul: Ufuk Yayınları, 2012,

Bele Tansu. **Halide Edib Adıvar,** İstanbul: Siyah Beyaz Yayınları, 2010

Berkes, Niyazi. **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 12. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008,

Caporal, Bernard. **Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970),** (çev. Dr. Ercan Eyüboğlu) Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1982

Çalışlar, İpek. **Halide Edib**, 2. Baskı, İstanbul: Everest Yayın, 2011

Çiçekler, Mustafa. Fatih Andı, **Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1908)**, İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve bilgi Merkezi Vakfı, 2009

Durakbaşa, Ayşe. **Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012,

Enginün, İnci. **Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu Batı Meselesi**, 3. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 2007.

Enginün, İnci. **Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Tiyatroları V: Tarık, İbn Musa, Tezer, Nazife, Abdüllahü's-Sagîr,** İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002.

Esen, Nüket. **Türk Romanında Aile kurumu (1870-1970),** Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1991, s. 16-17

Fatma Aliye, **Ahmet Cevdet Paşa Zamanı**, İstanbul: Bedir Yayın, 1995,

Fatma Aliye, **İslam Kadınları**, İstanbul: İnkılab Basım Yayın, 2009,

Gökalp, Ziya. **Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak**, Ankara: Kültür Bakanlığı yayını, 1976,

Göle, Nilüfer. **Modern Mahrem**, 9. Baskı, İstanbul: Metis yayınları, 2008,

Göle, Nilüfer. **Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar**, İstanbul: Metis yayınları, 2012,

Göze, Hicran. **Zor Yılların Zor Kadını Halide Edib Adıvar,** İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2003

Gülen, M. Fethullah. **Ölümsüzlük İksiri**, İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayın., 2007

Gündem, Mehmet. **Fethullah Gülen'le 11 Gün**, İstanbul: Alfa Yayınları,2005

Kabaş, Sedef. **Hayatını Seçen Kadın, Nermin Abadan Unat**, 3. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap, 2010.

Kahf, Mohja. **Batı Edebiyatında Müslüman Kadın İmajı**, (çev. Yeşim Sezdirmez), İstanbul: Küre Yayınları, 2006

Kara, İsmail. **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi-1,2**, 4.baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 2011,

Kurnaz, Şefika. **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, Ankara: T.C. Başbakanlık, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı,1991

Küçük, Abdurrahman (hzl), **Renan Müdafaası,** İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988

Namık Kemal, **Namık Kemal ve İbret Gazetesi,** (Haz: Mustafa Nihat Özön), İstanbul: YKY, 1997,

Okay, Orhan. **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi,** İstanbul: MEB yayınları, 1991,

Öztürk, Kemal. **Halide**, İstanbul: Timaş Yayın, 2009

Said, Edward W.. **Şarkiyatçılık**, 4. Baskı, (çev. Berna Ülner) İstanbul: Metis Yayınları, 2004

Said Halim Paşa. **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, 3. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 1998

Sancar, Aslı. **Osmanlı Kadını: Efsane ve Gerçek**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010,

Sıbaî, Mustafa. **Oryantalizm ve Oryantalistler: Yararları-Zararları**, İstanbul: Beyan Yayınları, 1993

Sönmezsoy, Selahattin. **Kur'ân ve Oryantalistler**, I. Baskı, Ankara: Fecr Yayınevi, 1998

Şemseddin Sami. **Kadınlar** (Haz: İsmail Doğan), Ankara: Gündoğan Yay., 1996,

Uluköse, Güven. **Halide Edip Adıvar**, İstanbul: Kastaş Yay., 2006

Unat, Nermin Abadan. "Toplumsal Degisme ve Türk Kadını (1926-1976)", Nermin Abadan-Unat (ed.), **Türk Toplumunda Kadın** içinde**,** Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1979

Unat, Nermin Abadan. "Dış Göç Akımının Türk Kadınının Özgürleşme ve Sözde Özgürleşme Sürecine Etkisi", **Kütüphane 5 Aile Yazıları II**, 2. Baskı, Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem (drl), Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı,1991

Unat, Nermin Abadan. "Uluslararası Göç Akımının Kadınların Toplumsal Rolleri Üzerinde Etkisi: Türkiye Örnek Olayı", 535 **Prof. Aziz Köklü'nün Anısına Armağan**, Ankara: Ankara Üni. Siyasal bilgiler Fak. Yayınları, 1984,

Uyguner, Muzaffer. **Halide Edip Adıvar,** Ankara: Bilgi Yay., 1994,

Süreli Yayınlar

Adıvar, Halide Edip. "Din ve İdeoloji", **Yedigün**, 1939,

Adıvar, Halide Edip. "Yaz! Kadına Dair", **Argos**, Ekim 1985

Atsız, H. Nihal. "Türkçü Kimdir?", *Orkun*, 20 Ekim 1950, sayı:3, http:/ /www.nihal-atsiz.com/yazi/turkcu-kimdir-h-nihal-atsiz.html (5.11.2012)

Aydın, Hakan "Kadın (1908-1909): Selanik'te Yayınlanan İlk Kadın Dergisi Üzerine Bir İnceleme", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** , sayı: 22, 2009

Aydın, Mustafa. "Oryantalizmde Yeni Dönem", *Zaman Gazetesi*, 17.07.2002, http://arsiv.zaman.com.tr/2002/07/17/yorumlar/yorum2.htm (10.07.11)

Bedir, Murteza. "Şarkiyatçı Bakış Açısının Din Araştırmalarına Etkisi", *Dar'ul Hikme,* http://www.darulhikme.org.tr/?sf=yazar&haberid=49&ktg=37, (01 Temmuz 2011)

Boran, Behice. "Halide Edib'in Yeni Romanları", **Yurt ve Dünya** Aylık Mecmua, Sayı:5, Cilt:1, Mayıs 1941,

Bulut, Yücel. "Oryantalizm Seyyahlar ve Batının Doğu İmgesi", *Din ve Hayat Dergisi*, http://www.dinvehayatdergisi.com/seyahatyazi4.html (3.5.2012)

Çırakman, Aslı. "Oryantalizmin Varsayımsa Temelleri: Fikri Sabit İmgelem ve Düşünce Tarihi**", Doğu-Batı**, nr. 20, Ağustos-Ekim 2002,

Enginün, İnci. "Yakup Kadri ve Halide Edib", **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 1991.

Erdal, Kelime. "Halide Edib Adıvar'ın Bakış Açısıyla Kadının Çalışma Hayatı", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** 7(1):109-123 (2008)

Göbenli, Mediha. "Fatma Aliye Hanım ve Şair Fıtnat Hanım", **Tarih ve Toplum**, Kasım 2000, sayı 203

İçduygu, Ahmet. “Türkiye Modernleşmesi İçinde Bir Rönesans İnsanı ve(ya) Tecessüskar Bir Bilim İnsanı: Nermin Abadan Unat”, **Doğu Batı Dergisi**, Yıl:4, Sayı:16, Ağustos, Eylül, Ekim 2001, Ankara,

Kahraman, Hasan B. E. Fuat Keyman, “Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite”, **Doğu Batı Dergisi**, yıl:1, sayı:2, (Şubat, Mart, Nisan 1998)

Kontny, Oliver. “Oryantalizm ve Ataerklilik Üzerine”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Oryantalizm-1, sayı:20,

Makdisi, Ussama. “Osmanlı Oryantalizmi”, Aytaç Yıldız (Ed.), **Oryantalizm** içinde (271-315), Ankara: Doğu Batı Yayınları,2007,

Mardin, Şerif "Oryantalizmin Hasıraltı Ettiği", **Doğu-Batı**, nr. 20, Ağustos-Ekim 2002,

Meriç, Cemil. "Bir Çıkmazda Dolaşırken", **Türk Edebiyatı**, Aralık 1982,

Unat, Nermin Abadan. “1993 Türkiye’sinde Kadın Sorununa Bakış”, **Milliyet**, Mart 1993,

Yavuz, Hilmi. “Anti Oryantalist bir Soykütüğü”, *Zaman Gazetesi*, 01 Haziran 2001, http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=-4905, (15.07.2012),

Zihnioğlu, Yaprak. “Fatma Aliye ve Emine Semiye”, **Tarih Toplum**, Haziran 1999, sayı 186

Diğer Yayınlar

Aytemiz, Beyhan Uygun. *“Halide Edip Adıvar ve Feminist Yazın”,* (**Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Bilkent Ünv. Ekonomi ve Sosyal Bil. Enstitüsü, 2001),

Erlevent, Damla. *“Halide Edib Adıvar’ın Son Dönem Romanlarında İstanbul’da Gündelik Hayat ve Müzik”*, (**Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü, 2005)